

A sociologia kiindulása és feladatai.

Írta: SZENTIRMAI IMRE.

Az olasz sociologusok kiváló gárdájából ACHILLE LORIA egész könyvet állított össze a társadalomtan feladatairól. Úgyesen megírt és alaposan átgondolt könyvet adott, de azt hisszük, hogy amint a sociologia egész eddigi irodalmának, úgy az ő művének sem sikerült az ezen kérdésben uralkodó zavaros véleményeket tisztázni. Ha KENEDI GÉZA módjára cikkünket mi is az eddigi eltérő nézetek felsorolásával akar-nánk kezdeni és a tárgyunk iránt érdeklődőket a megelőzők gondolataival óhajtának – habár röviden és vázlatosan is - megismertetni, valóban alig jutna terünk a cikk valódi tartalmának közlésére, mert annyira különböző és annyi felfogás van már fiatal tudományunkban.

Ahány sociologus, annyiféle rendszer. Általános elfogad-tatásnak egyetlen egy sem örvend, egészen és világosan kristályosodni egy sem tudott. Pedig akárhogy vegyük is a dolgot, elvégre minden emberi múnél és minden tudomány-nál a kezdet, az alap, a megindulás a fő, és amíg a munká-sok mindegyike más módon akarja lerakni az alapot és más-képen akarja megépíteni a házat addig az a ház sohasem fog felépülni és az új tudomány nagyszerű palotája helyett számtalan téglarakás és félbenmaradt épületrom fog dísztelen-kedni a parlagon.

A társadalomtanban található számtalan meghatározás között még legvilágosabbnak és általános elfogadásra leg-alkalmasabbnak látszik a magyar APÁTHY ISTVÁN meghatáro-zása, amely szerint: »A társadalomtan ama törekvések fog-lalata, melyek a társadalmi együttélés és az emberi tovább-fejlődés törvényeinek és föltételeinek megismerésére vonatkoz-

nak és az együttélésnek és a továbbfejlődés föltételeinek az emberi boldogulást leginkább szolgáló szabályozását keresik.«¹⁾)

Ebből a meghatározásból kiindulva fogunk haladni elmélkedésünkben, amely azonban korántsem akar szövegmagyarázat lenni, sőt a figyelmes olvasó abban nagyon gyakran ellenkező véleményre is fog bukkanni nemcsak idézett jeles tudósunk, hanem általában a most divatos sociologiai felfogás legtöbb képviselőjének a nézeteivel is.

APÁTHY meghatározásában a »társadalmi együttélés«, más szóval a társadalom »törvényeiről« beszél. Csakugyan, legelső dolgunk a sociologiai kiindulások keresésében, hogy első sorban a társadalommal magával s azután ennek a törvényeivel ismerkedjünk meg. Szerény véleményünk szerint, aki a társadalom lényegét tudományosan és világosan kifejti, ezzel az egy ismerettel megalapozhatja az egész társadalomtant. Nagyon természetes, hogy a »társadalom« fogalmát nagyon sokféleképpen értelmezik.

Genetikusan akarván magyarázni a társadalmat, az eredetéről szóló legrégebb és legelterjedtebb két felfogást említjük csak meg. ARISTOTELES óta nagyon sokan voltak s a modern biológiai társadalomtan hirdetői is azokhoz tartoznak, akik a társadalmat természeti productumnak tekintik. Ezzel a nézettel tökéletesen ellenkeznek azok, akik, mint ROUSSEAU is, úgy találják, hogy a társadalom mesterséges eredetű, emberi találmány, amely a természettől merőben idegen és mint ilyen az ember egészségére, értelmére határozottan káros.

Mielőtt véleményt nyilvánítanánk, ki kell jelentenünk, hogy a társadalommal foglalkozók általában nagy hibába esnek. Ez a hiba pedig az, hogy társadalmi törvényeket állapítanak meg, egész rendszereket hoznak létre, felállítják a nagyszerű »szervezeti« hasonlatokat (felállítják, sőt identitássá is változtatják őket), szóval mindenre kiterjed figyelmük, csak arra nem, ami minden sociologiai gondolkozás alapja s ahonnan a legelső lépésnek kellene kiindulnia.

Az eddigi társadalomtani kutatások főhibája, hogy nem foglalkoztak a társadalom anyagát, tartalmát tevő *emberrel* és annak az igazi természetével. Ismételjük, nem foglalkoznak

¹⁾ M. Társ. tud. Szemle I. évf. 1. sz., 66 l.

az ember *igazi* természetével, mert, ha vizsgálják is az embert, ez a vizsgálat csak arra szorítkozott, hogy megállapítva az emberi szervezet állati voltát, rákényszerítik nemcsak az emberi szervezetre, hanem az *egész* emberre a mechanikus evolútiót és ezen az alapon építenek tovább.

Azt eddigelé nem igen vették számításba, hogy a homo sapiens nemcsak állat, hogy a természeti lényeknek ez a legkimagaslóbb alakja egyszersmind szellemi lény is. Csak így történhetett meg az a rendkívül félszeg dolog, hogy tudományt alapítottak, törvényeket hirdettek, sociologiai tudásról beszéltek anélkül, hogy az új tudomány legegyszerűbb alapvonásaival, magának a tudomány tárgyának a természetével tisztában lettek volna.

Nem vették számításba a társadalomtan természettudományos művelői, hogy az embernek, mihelyt az valóban ember és a homo sapiens fajához tartozik, minden leganyagibb, legtermészetesebb cselekedete is át meg át van itatva szellemi indítékokkal, *értelemmel, akarattal*. Elhanyagolták a biológus szociológusok azt is, hogy ha a társadalom – mint ARISTOTELES óta hiszik – csakugyan a családból származnék is, még akkor sem lenne tisztára organikus eredetű és *csak* külső természeti productum, mert az értelmes embernél a család már maga sem egészen és egyedül élettani dolog. Az ember t. i. semmit sem tesz úgy, mint tisztán természeti lény, hanem minden tettét mint ember cselekszi, mint természeti és szellemi lény, mint *egész* ember. Egy falatot sem eszik az én természeti lényem és egy gondolatot sem alkot az én szellemi lényem, hanem *én* eszem és *én* gondolkozom. Én mindenestül. Én egészen.

Ez a kettős természettel rendelkező, de életműködésében egységes lény éli, alkotja és szenved a történelmet, ez gyönyözi ki magából az emberi cselekedeteket, ez alkotja a saját külön világát, amihez hasonlót a természetben nem látunk, ez a lény a társadalom megteremtője.

Ezt a lényt, ezt az *egész* embert kell tehát alaposan megvizsgálnunk és csak e vizsgálat eredményeitől, erről a szélesen lerakott alapról indulhatunk a sociologia mai zűrzavaros rejtelmeibe. Mivel azonban az ember kettős természete egymástól nemcsak elütő, hanem ellentétes vonásokat is mutat és e két

ellentétes irányban vizsgálatainkat, egyszerre nem folytathatjuk, azért előbb csak az egyikre fordítsuk figyelmünket.

Mivel pedig a fejlődés, haladás és általában a társadalmi lét legfeltűnőbb mozzanatai inkább szellemi, mint testi jellegűek, mivel továbbá a külső emberi természettel a biológusok eddig is sokat foglalkoztak s így ezt a teret többé-kevésbé már ismertnek tekinthetjük és mindezekon kívül az ember külső természetének eddigi ismeretéhez hozzáadni valónk nincs, fontos azért, hogy most az ember szellemi természetének kutassuk a tartalmát és a főbb vonásait. Ha azután ezen irányú vizsgálódásaink eredményét összhangba hozzuk az ember testi, külső természeti szükségleteinek, törekvéseinek ismeretével, úgy gondoljuk, sikerülni fog az egységes emberi eredményeknek s így a társadalomnak is az eddigiéknél igazabb, teljesebb és megfelelőbb magyarázatát adni.

Általános törekvés a gondolkozás történetében, hogy ARCHIMEDES utódai a világ megismerésére irányuló munkájukban legalább egy szilárd pontnak, egy igazán megérthető, könnyen megmagyarázható elvnek, vagy egy világot alkotó, de nagyon egyszerű, osztatlan és oszthatatlan valaminek a fölfedezésére vagy kitalálására törekedtek. Ennek a törekvésnek a szülőtte DEMOKRITOS atom elmélete, LEIBNIZ monas-a, azután az anyag és erő dualismusa, majd az energia elmélete. »Csak valami szilárd pontot kaphatnék, kimozdítanám sarkaiból a világot«, sóhajtott ARCHIMEDES. »Csak egy kétségtelenül megmérhető, pontosan megvizsgálható, kísérletileg bebizonyítható tényt kapjak, egész világegyetemet fogok arra építeni«, mondja a modern természettudós. Minden egészet osszunk és minden részütetet egyszerűsítsünk annyira és addig, hogy mérőeszközeinkkel megvizsgálhassuk, megnézhezzük, bebizonyíthassuk. Ez a természettudományok módszere.

Ezt a részekre bontó, elemző, a csak megmérhető kereső módszert követik a WUNDT által »szellemk-eknek nevezett tudományokban is. Ez az irány, amely ma ezekben a tudományokban kizárólagosan uralkodik, csak élettani lélektant, physiologiai lélektant, kísérleti lélektant ismer. Elemezi, boncsolja, vágja, részletezi a lelket is. Szó sincs róla, mi nem vonjuk kétségbe a tapasztalati lélektan érdemeit, vagy éppen annak szükséges voltát. Amíg az emberi gondolkodás tárgyait

és az ember a tapasztalatait a teste, az érzékei útján gyűjti, amíg az ingereket szervezetünk idegei szállítják, addig mindig szükségünk lesz a természettudományos lélektanra. Azt azonban minden psychologus be fogja látni, hogy az ember szellemi életét a maga egészében és a maga különleges *szellemi* mivoltában a mai, anyagi vizsgálatokról mintázott módszerrel, természettudományos eljárással sohasem fogjuk megérteni. A mai. módszer követői elfeledkeznek a lelki élet egységéről,¹⁾ oszthatatlanságáról, elfelejtik, hogy a szellem nem osztható, összetévesztik az ember szellemi lényét e lény megnyilatkozásának egyik – testi – részletével és nem gondolnak azzal, hogy az ember szellemi természetének kutatója csak akkor nem téved, ha mindig az egész, egységes szellemet vizsgálja és nemcsak az általa okozott testi változásokat.

Ha a világot az emberi szellem szempontjából vizsgáljuk, BERGSON-nál²⁾ azt találjuk, hogy ránk nézve tulajdonképpen minden perceptio. Minden, ami e világon van, hathat reánk. Közvetlenül és ténylegesen azonban úgy vesszük észre, hogy csak azok a dolgok, tárgyak és tünemények hatnak reánk, amelyek bennünket első sorban és közvetlenül érdekelnek. Minthogy pedig a minket érdeklő dolgok közt az életünk a legfontosabb és kivált kezdetben, értelmes voltunk alacsony fokán természeti szükségleteink elsőrendűek voltak, nagyon érthető, hogy első sorban a megélhetésre és fajfentartásra vonatkozó perceptiók hatottak reánk. Szellemi természetünknek lényeges vonása az a tulajdonságunk, hogy ezeket a hatásokat megtudjuk őrizni. Ez az *emlékezet*. (BERGSON rendszerében az »l'évolution créatrice«-nek egyik legfontosabb tényezője.) A hatások egynémelyikére, melyek időszertint leginkább érdekelnek, közvetlenül is ráirányul emlékezetünk. (figyelem.) Az így emlékezetünkben megmaradó és figyelmünk segítségével bármikor felfrissíthető hatások alkotják szorosan vett *indulat*-unk tárgyait. A hatásoknak önkéntes, maguktól való, tehát nem emlékezetünknek tudatos, akaratos ráirányítása által történő fölmerülését ösztönszerű fölmerülésnek, tudatalattinak, *intuiciónak* hívjuk.

¹⁾ ALEXANDER: A lelki élet egysége. Műveltség könyvtára. Az ember.

²⁾ BERGSON: L'évolution créatrice.

Ezeknek a hatásoknak a vizsgálata közben azonban érdekes és meglepő eredményekhez jutunk. Tudjuk, hogy ránk a külső világ tárgyai, tüneményei, színei, hangja halmazállapota, mozgása, nyugvása stb. hatnak. Egytől-egyig anyagialj ezek a hatások. Érzékeinkkel, tehát anyagi szervekkel fogjuk fel őket, idegeinkkel szállítjuk a felfogó készülék végállomásaihoz, a központba, tehát anyagi úton, anyagból való centrumba, és a mi bennünk ezen anyagi hatás folytán keletkezett, az mégsem anyagból való. Ha például egy zöld levél hatott reánk (zöld levelet láttunk), a mi emlékezetünk tárgya nem egy sejtekből álló, chlorofillal itatott növényi rész, nem egy anyagból való igazi levél, hanem valami, valami, ami egészen olyan, mint az a levél ott künn a világban, de anyag nélkül. Mondjuk inkább annak az árnya, annak a festék nélkül, vászon nélkül való képe, mása csak. Mint mondani szoktuk, csak a gondolata a levélnek. Csak a fogalma. Látjuk, halljuk, érezzük, tapintjuk az egész szemünk előtt és előttünk élő, mozgó, fejlődő nagyvilágot; hat is reánk, »tudomásul is vesszük«, be is vonul szellemi világunkba és ott egy kis mikrokosmost alkot, de csak gondolatunkban él, testetlen, anyagtalan, súlytalan, meg nem mérhető és kiterjedés nélküli világ, csak árnyéka, csak vetített képe a külső világnak. Itt tehát valami nagy dolog történt. Az anyagot, mely reánk hatott, fölveltük magunkba, színeivel, élénkségével, mozgásával együtt, nyomon kísérhetjük e felvételt, *receptiot* a retinán alakult valóságos képig, az üllő, nyereg és kalapács anyagi munkájáig, az idegek rezgéséig: itt még anyag a reánk ható, fölvelt anyag. De azután nem tudjuk az anyagot követni. Eltűnik, megsemmisül, legalább is nem tudunk róla. Hanem ugyanekkor megjelenik a kép, a szellemi kép, a fölvelt tárgynak a képe, a gondolata, amelynek immár semmi közössége nincs az anyaggal, amely már egészen szellemi természetű és csakis szellemi természetű. A reánk ható és általunk recipiált perceptiok tudatalatti énként titokzatos műhelyében lényegükben megváltoztak és sajátos, a külső világban sehol nem látható új természetet vettek föl. Az anyag szellemmé válik bennünk, szellemi kincsünké válik, sőt ezentúl énkénkhöz fog tartozni. Ezt az átalakulást *transformatio*-nak nevezzük.

A tapasztalás, olvasás, tanulás, az összes érzéklések mind receptív működések, ezeknek az eredményei bennünk kivétel nélkül transformáltak. Ezzel a két fontos működéssel azonban nem merül ki még az emberi szellem munkássága.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a kettős, az anyagi és szellemi természettel rendelkező ember életnyilvánulásaiban, minden cselekedetében egységes lény. Az anyagot, mint anyagi, természeti lény recipiálni képes és ezt mégis teszi; minthogy pedig szellemi lény is, ugyanezt az anyagot át is alakítja, szellemivé transformálja, hogy így szellemileg is elsajátítsa, magáévá tegye, »én«-jében feloldja.

A többi már logice következik. Ha valaki pontosan megvizsgálja a recipiált anyagot és a róla bennünk transformált szellemi képeket, legtöbbször nem fogja a két csoportot egyformának találni. Sokszor megtörténik, hogy több anyagi benyomást egygyé alakítunk, vagy viszont egy különös anyagi hatást ezerszeres változatban teszünk magunkévá; vagyis constatálnunk kell, hogy a recipiált tárgy és a transformálás útján létrejött kép nemcsak abban különböznek egymástól, hogy az egyik anyagi, a másik szellemi természetű, hanem tartalmi különbségek is vannak köztük.

Az ember tehát a tanulással, vagy általában bárminő érzékléssel nemcsak anyagi, szellemi kincset szerez, amennyi tartalom a recipiált anyagban volt, hanem énjéből, régibb szellemi kincseinek összegéből vett részletekkel meg is bővítette az illető recipiált anyag tartalmát. Más lesz, új lesz a szerzett kép. Más és különböző tartalmú, mint a fölvetett eredeti perceptio. Már most mi következik ebből? Az ember szellemében van gyarapodás, van valami, amit künn az anyagi világban anyagi természetével még át nem élt, amiről pedig tudja, hogy van, sőt, hogy az övé és még sem láthatja, nem hallhatja, nem tapinthatja, nem érzékelheti, mert ez a kincs: szellemi és nem érzékelhető. Ez a szellemi kincs: az eszme. Ha azelőtt az anyagot transformálta szellemivé, hogy élvezhesse, magáénak mondhatta, akkor most természetszerűen következni fog, hogy fölös – azaz anyagilag eddig még nem tapasztalt – szellemi kincsét anyagivá transformálni igyekszik, érzékelhetővé akarja alakítani, ki akarja vetíteni a világba ideáit, hogy ezentúl eszméinek az anyagban reálisait meg-

testesülésében anyagilag is, érzékeivel is gyönyörködhessek, így keletkeznek a házak, a városok, a szobrok, a képek, az eszközök, a ruházat, a szokások, a törvények stb. stb., ami mind hiányzik a természetből, amit mind csak az ember tud alkotni; de nem vaktában, hanem eszméi útmutatása nyomán. Az eszmékben mindig van valami, ami az anyagi képből keletkezett, ami arra emlékeztet benne, de azért az eszme nemcsak szellemi lényegében más, mint az anyagi perceptio, hanem többé-kevésbé más a tartalma is. Az emberi művészetben, tudományban, szokásokban és az egész culturában is sok a külső természetből ellopott és eredetére vissza-visszaemlékeztető vonás, de azért az ember alkotásai mégis csak mások, mint a természetéi. Szellemünknek ezt a harmadik funkcióját realisationak hívják.

A receptio, a transformatio és a realisatio fontos műveletei alkotják ami szellemi életünk tartalmát. Errevaló képességünk az *értelem*. Ha értelmünket mint működő erőt tekintjük, ez az *akarati*. Most már kiegészíthetjük előbbi pszichológiai meghatározásainkat is. Fentebb meghatároztuk a *tudat* tárgyait. Most az értelem egész körének és teendőinek ismeretével úgy mondhatjuk, hogy a tudat nem egyéb, mint az értelem működésének eredményeire való ráemlékezés. Az értelem működésének, de különösen a transformationnak egy tudatos, előttünk világos és önmagában is teljes részletét *gondolatnak* hívjuk. Nem szabad végül megfeledkeznünk értelmünknek arról a különös sajátságáról, amely voltaképpen alapja szellemi életünknek, s amely nélkül sem a hármas funkció, sem ezeknek a következménye, az embernek az állatok fölé emelkedése nem lenne lehetséges, t. i. nem szabad elfeledkeznünk az *emlékezetről*, *arról* a sajátságról, hogy az egyszer érzékelt dolgokat hosszabb-rövidebb ideig megtudjuk tartani. Ez az emlékezet segítette az embert az értelmes haladásának, nehéz küzdelmeinek keserves útján egyre előbbre.

Az emberi haladásban a fent leírt szellemi élet szempontjából különböző fokozatokat állapíthatunk meg.

Az ősember, akiben potentialiter benne van az értelem, és pedig úgy, hogy az APÁTHY terminusa szerint független fejlődésre képes, (azaz teljes kifejléséhez semmi idegen beavatkozásra szükség nincs), az ősember ennek az értel-

mességének semminő jelét nem adta kezdetben, mert élete első mozzanata az volt, hogy érezte, hogy él. Belső, szerkezeti hiányokat kezdett érezni, egyszerű testi szükségletei támadtak, amelyek értelmével semminő vonatkozásban nincsenek. Első, primitív megjelenésükben az éhség, szomjúság, sőt a szerelem sem keltenek értelmi funkciót, mert tisztára physiologiai tünetények. Ezzel az állapottal egyidejűleg érzékei rávezették az embert a testi szükségleteit kielégítő anyagok (gyümölcs, gyökér, tej, vér) fölismerésére. Ebben a fölismerésben az értelem és az élettani, értelmetlen, de czélszerű mozgások közt elmosódik a határvonal. Nem tudjuk, hol lép föl az ember értelmessége. Az bizonyos, hogy először tudatalatti az értelem működése, ha egyáltalában szerepel. Az egyedi fejlődésben látjuk, hogy a pár napos csecsemő kerekre nyitja száját és nyelvét előre dugja, mintha szopni akarna, de azért az emlőt még nem veszi el, noha már éhes. Később elveszi, sőt föl is keresi az emlő bimbóját, de eljárása azért még nem értelmes, mert hosszú ideig meg fog még szopni az emlőn kívül is mindent, ami az ajkához ér. Az értelmes működés fellépését szóval nemcsak a fajfejlődésében, de az egyedi fejlődésben sem ellenőrizhetjük.

A szellemi élet első kétségtelenül megállapítható mozzanata, mikor az érzékelésünk olyan tárgyakat is fölvesz, amelyek maguk nem szolgálnak szükségleteink, éhségünk vagy szomjúságunk csilapítására, szóval nem étel- vagy italneműek, hanem közvetve hozzásegítenek bennünket az ételhez vagy italhoz. Ilyen pl. a kő, amivel a gyümölcsöt le lehet a fáról hajítani, a kő, amivel a gyümölcs kemény héjját feltörjük, a kő vagy a fahusáng, amivel a vadat megöljük, a vajt kő, amivel a vizet jobban meríthetjük, mint tenyerünkkel. Ezek azok az (legtöbbször kőből való) anyagok, amelyeken az ember még semminő változtatást, alakítást nem eszközölt, de azért használta őket. Az ilyen maradványokat az ősember-tan eolitheknek nevezi.¹⁾

¹⁾ BOULE: L'Anthropologie. Les origines des éolithes. Leghíresebbek franciaországban a Cantal département-ban (Aurillac) és a Belgiumban Keutel-ben talált silex-éolith-ek. Némelyek szerint nem használták őket emberek. Erről vitatkozni nem lehet, mert éppen az természetében van az eolithnak, hogy alakítás nyoma nincs rajta.

Értelmünk fejlődésében a második fok az volt, amikor a transformatio némi jeleit is tapasztaljuk, hogy t. i. a külső világ tárgyait már nemcsak érzékelték az ember, hanem átalakítván őket szellemi képekké, némiképp meg is változtatta. Külön vette, kiemelte az egyes tárgyaknak azokat a formáit, amelyek kiválóan alkalmasak a szükségletek kielégítését célzó nagy munkában. Ezeket a kiemelt alakú, tehát vagy meggörbített, vagy megélesített, vagy hegyessé tett tárgyakat óhajtotta most az ember megszerezni. A benne élő görbe, éles, vagy hegyes tárgyak képét akarta az anyagi világba kivetíteni, ezeket a képeit akarta realizálni. És ezentúl az ember nem elégedett meg eolithekkel, hanem a talált követ, fát, csontot maga görbítette, hegyezte, élesítette, szóval *eszközöket* formált magának. Ez az a fok, melyet eddigelé az összes élők között csak az ember ért el, és amelyen túl, ha egy lépést sem tett volna előre, már úgymint hasonlíthatatlanul megelőzte volna az állatokat és ura lett volna a földnek. Az eszkögyártásban, mint láttuk, az értelem működésének (az emlékezet mellett) mind a három alakja szerepelt, tehát az eszköz készítésében látjuk a legelső valóban és elvitázhatatlanul emberi cselekedetet. A primitív eszközben, a durván csiszolt obszidiánban üdvözölhetjük a világhódító útra induló emberi értelem legelső lépését.

Magasabb értelmi fejlettséget mutat már az ember, amikor több tárgynak kiemelkedő közös vonásait összegyűjtve egy típus-képet alkot és ezt igyekszik a világba kivetíteni. Ezek a képek már nemcsak eszközök képei és nem vonatkoznak már egyedül az ember természeti szükségleteire; látszik rajtuk, hogy annak, aki realizálta őket, már az éhségen és szomjúságon és anyagias vágyakon kívül más szükségletei is voltak; voltak gondolatai, amiket megvalósított. Barlanglakásának a szikláján feltűnik a rénszarvas képe, különböző vadállatok, pl. a mammoth felkarczolása, megjelennek a kis agyagfigurák, majd az első primitív szobrok, azután a barlang hasonlóságára a kezdetleges wigwamok és topék, a köralakú védgunyhók és végül a természetben sehol sem látható négy-szögű, egyenes vonalú házak. Szokásos erkölcsök, hagyományos előítéletek, babonák, öröklés, primitív szertartások, megsejtése valami természetfölöttinek, valami minden anyagon túl-

levőnek, homályos képzetek a halál értelméről és a másvilágról, a hit, a jog, a szépség és jóság eszméinek zavaros jelentkezése a sámánizmusban és fetisimálásban, az otromba és kegyetlen törvényekben, az esetlen szobrokban és a barbár erkölcsökben, mind azt mutatják, hogy az ember értelme már szellemi fölösleggel rendelkezik, hogy vannak már ideái, vagyis olyan képei, amelyeket anyagból vont el, de úgy átalakított, hogy tartalmukban meggyarapodva egészen mássá váltak, mint a receptív anyagi érzékek és rendelkeznek már olyan vonásokkal, aminők sehol a külső természetben nem találhatók. Ettől a fokozattól már csak egy lépésnyire van a mi mai kulturánk, mikor tisztán látjuk és tudatossá válik bennünk, hogy eszméink voltaképpen csak szellemiek és semmi anyagi vonás nincs bennük, mert a receptív anyagból mi, hogy úgy mondjuk, csak a lelket vettük ki. Eszméink a mi világunk mozgatói és egészen szellemiek, aminek képzésénél nem korlátol bennünket soha, de soha az anyag. Alkotunk olyan eszméket, amelyek soha nem látott dolgokra vonatkoznak. Nem láttunk repülő embereket, de azért élt bennünk az eszme, hogy egykor majd mi is repülünk. LEVERRIER nem látta a Neptunust, de azért nemcsak hogy eszméje volt róla, hanem kétségbevonhatatlanul be is bizonyította létezését. Szédítő az emberi értelem haladása, csodálatosak az ő diadalai. De azért tudjuk, hogy az ember, ha szelleme nincs is a röghöz kötve, mindig földi lény marad, hiszen magában a szellemi életében is az utolsó fok mindig a realisatio. Sohasem marad az ember egészen a szellemieknél; eszméit mindig valósítani akarja, anyagba önteni, anyagban újra átélni, lelkét az anyagba lehelni, mint a hogy a Genesis mondja az Úrról, hogy az anyagformába belelehel. Igen, az ember a maga szellemiségének, végtelenségének érzetében ezen a földön újra meg újra *teremteni* akar. Lehet Raffaello Santinak kitűnő szeme, megláthatja, fölszívhatja, magába gyűjtheti a szépet, azért mégis boldogtalan lenne, ha csak magában kellene tartania, ha nem valósíthatná meg a szépség eszméjét, és megint elhibázott, tönkrement élet lett volna minden szellemi kincsei birtokában az élete, ha nem tudott volna festeni, ha vászonra, falra, ecsettel, festékkel rá nem lehelhette volna a halhatatlan lelkét, a benne élő örök szépet. Mi lett volna Homerosból, Dante-

bői és Shakespeare-ből, ha nem énekelhetik, ha nem írhatják meg azt a fényes mikrokosmost, azt a ragyogó másvilágot, ami bennök élt? Nekünk semmi, önmaguknak tantalusi kínoktól égő nyomorult roncs. Valóban, mélyen természetünk-ből eredő vonás, hogy eszméinket meg akarjuk valósítani. Futó példaként említem csak, hogy minden istenhívó meg van győződve arról, hogy Isten mindenütt jelen van, egy helyre nem korlátozható és egyáltalában láthatatlan. Meg vagyunk győződve róla. Istenről szóló eszméink teljesen szellemiek. És mégis, mióta csak él az emberiségben az istenség hite, mindig, mindenütt templomokat építettünk neki, mintegy lakóházul és képeket, szobrokat készítettünk róla, mintha őt valóban ábrázolnunk lehetne. Könnyebb a lelkünknek, ha a legszellemibb eszménket anyagban kifejezhetjük. Ebben a tekintetben éppen olyanok vagyunk, mint a legprimitívebb bálványimádók. Ők is készítették szobrot, faragott képet istenükről, mi is készitünk. Ők is azt hitték, hogy az a szobor közelebbi vonatkozásban van az Istennel, mi is azt hisszük, hogy az a fehér szakállú aggastyán, vagy az a fehér galamb, vagy az az ifjú ember a mi *isteneszménknek a kifejezője, realisatioja*. Az persze más dolog, hogy a kezdetleges értelmű ember valóban azt a fát vagy követ, vagy erezet imádta, mi pedig csak tiszteletben tartjuk és emlékeztetőnek vesszük a képeket és a szobrokat. Tény az, és ez természetünk-ből következik, hogy nagy megnyugvás az nekünk, ha eszméinket, a legelvontabbakat is, leírhatjuk, elmondhatjuk, lefesthetjük, megmintázhatjuk, szóval akárhogy, de érzékeink elé állíthatjuk, anyagba alakíthatjuk.

Ez a realisatio az értelmi működés látható része.. Ez a realisatio tölti ki az emberi élet magasabb, emberibb mozzanatait. Eszméink valósítását célzó cselekedeteink alkotják az emberiség haladásának a történetét. De mindezzel nem mondtuk még azt, hogy ebből áll az egész élet. Tudjuk, hogy az ember nemcsak szellemileg él, hanem a külső természethez is hozzátartozván, anyagi életet is él. Az állatok életének egyszerű mozzanatait az élet fentartására és a faj továbbfolytatására vonatkozó ösztönös törekvések benne is élnek és hathatósan, sokszor brutális erővel működnek. Az ember állat is és első sorban élni akar, élni akarja a fizikai, az anyagi

életet és vannak elodázhatatlan testi szükségéi, amelyeket ki kell elégíteni, csakúgy, mint biológiai rokonainak: az állatoknak is. Jellemző azonban az emberre, hogy életműködéseiben mindenkor az egységes homo sapiens jelenik meg, és amint értelmét anyagi céljaira is használja, úgy másrészt minden anyagi cselekedetén az értelem szűrődik át mint végső cél, mint ok, vagy akár mint segítő tényező. Az ember egységes. Nála a szellemi csak az anyag közvetítésével, anyagi vonásai pedig mindenkor a szellem besugárzásával jelennek meg.

Már most belátható, hogy a különböző eredetű, de egységes színben megjelenő törekvések együtt töltik ki az egész emberi életet. Az ember ebben a földi létben élete biztosítására, faja fenntartására, továbbá eszméi realizálására (vagyis életének szebbé, hozzá méltóbbá és mélyebbé meg gazdagabbá tételére) törekszik. Adjunk e különböző, de mindig karöltve megjelenő törekvéseknek egy közös nevet, vagy más, stilszerűbb kifejezéssel: realizáljuk egy szóban az ember egységességéről alkotott eszménket. Úgy gondoljuk, célszerű kifejezést találtunk, ha azt mondjuk, hogy az ember életét a *boldogulásra* való törekvés alkotja. A testi és szellemi ember a boldogulásért vívott harcában egygyé válik, minden erőt, minden képességet összesít, legyen az akár anyagi, akár lelki erő vagy képesség, arra a célra, hogy boldoguljon. Így kell ezt a szót »boldogulás« érteni; így nyeri el az a szó azt a jelentős értelmet és mélyreható fontosságot és azt a nagy súlyt, amelylyel APÁTHY-nak fentebb idézett meghatározásában szerepel.

Az emberi életet alkotó törekvések genetikus kifejtésével elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol talán már megkísérelhetjük a spenceri gondolatnak a valóraváltását. A múlt század nagy synthetikusa ugyanis az egész ismert világot néhány »principles«-re akarván vissza vezetni, az evolúciónak, ennek a kosmikus folyamatnak a keretébe utalta az emberi fejlődést is. Azonban »SPENCER synthetikus philosophiájában mindig nagy mértékben észlelhető a hiányosság, mihelyt azt a társadalmi tüneményekre alkalmazzák. Ő sohasem képzelte el azt a különbséget, – mondja KIDD¹⁾, – mely az emberi evolu-

¹⁾ KIDD BENJAMIN: Társadalmi evolutio, ford. Geöcze S. 296. 1.

tint bármely egyéb evolútiótól megkülönbözteti, t. i. benne az egyéni *értelemnek*, mint tényezőnek létezését«. SPENCER a külső természetből elvont kényszerűség és a mechanikus evolúció törvényeit akarta az emberre is alkalmazni. Mivel azonban az embernek nagyon is számottevő szellemi lényét nem vette számításba, igen természetes dolog, hogy élete végén, utolsó művében szomorúan volt kénytelen bevallani, hogy az emberre vonatkozó (sociológiai) következtetései nem váltak be.¹⁾

A mechanikus evolúciót az embernek majdnem tisztára szellemi jellegű fejlődésére valóban nem alkalmazhatjuk, hanem, ha az evolúció lényegét olyan felfogásban vesszük, ahogy azt BARTÓK GYÖRGY nagyon szépen kifejtette²⁾, úgy az emberi haladást, fejlődést csakugyan igen pontosan beilleszthetjük az általános evolúció folyamatába. BARTÓK szerint az evolúció célja a lényeg kifejtése. Eszerint az ember haladásának nincs valami rajtunk kívül eső célja, valami valóban létező tökéletesség, amely felé az egész emberiség törne, aminthogy KANT szerint ilyen külső célt fölvenni nem is lehet. A mi célunk mibennünk van. Minden lény önmagában bírja léte célját; az ember életének is, tehát az emberi élet a célja és hogy most ne tudóst idézzünk, hanem az élet művészetét, azt mondja WILDE: »amiután az ember mindig törekedett, az se nem öröm, se nem bánat, hanem egyszerűen az élet; igyekezett élni intensive, teljesen, tökéletesen.«³⁾

De hát miből áll az élet? Hogyan *éljük* az életet? Ha úgy vesszük, hogy az élet evolúció és az egyedi élet az evolúciónak egy önálló eseménye, akkor az lehet a felelet, hogy az élet is a lényeg kifejtése. De akkor ismét előáll a kérdés *mi a mi lényegünk?* Némelyek szerint az *akarát*, HELVETIUS azt mondja, hogy az anyag, COMTE a positivizmus megalapítója, nálunk pedig PAULER, és legutóbb BARTÓK GYÖRGY azt tanítja, hogy a lényeg az *intelligentia*.

A megelőző fejtegetések után mindenki előtt világos, hogy

¹⁾ Idézve NAGY JÓZSEF-nél. M. Társ. Szemle 1910. január 86. 1. SPENCER: Facts and Commenst

²⁾ M. Társadalomtudományi Szemle. 1910. február. 139-40.1. BARTÓK GYÖRGY: Evolúció és sociológia.

³⁾ WILDE OSZKÁR Aphorismái.

ezek a lényegről alkotott nézetek egytől egyig egyoldalúak. Egyoldalúak pedig azért, mert nem az ember, az egész ember természetének vizsgálatán alapulnak. Az anyagelviség hívei sohasem magyarázhatták meg a külső természetnek és az emberi kulturának annyira szembeszökő lényeges különbségeit, viszont COMTE követői az ember természeti ösztöneinek, érzéki vágyainak, anyagi korlátozottságának nem tudtak a történetben helyet találni, noha tudjuk, hogy az anyagi megélhetés és az ember szervezetéből folyó dispositioni nagyon is jelentékeny szerepet játszottak a történelemben.

Az ember lényegét összes testi és szellemi képességei teszik. Ezek a képességek (az életet és fajt fenntartó physiologiai erők, azután az értelem képességei, az emlékezet, a receptív, transformatív és realisáló képességek), mint láttuk, mind a boldogulásra való egységes törekvésben egyesülnek. Mi tehát az élet, vagy ugyanezt a kérdést a nagyobb dologra átvíve: miben áll az emberi evolutio lényege? Abban, hogy az ember a benne már eleve, potentialiter meglévő összes képességeit actualissá törekszik tenni, ki akarja fejteni, hogy önczélját, léte, élete teljességét, azaz a boldogulást elérhesse. És itt mindjárt rámutathatunk arra, hogy mi teszi az emberi fejlődést igazán »haladásá«. Ha az egyik ember kifejtve tőle telhetőleg képességeit, elhalna, eltűnnék nyomtalanul és a másik ember, az utód, szintén kifejtené képességeit, teljesen függetlenül az elődtől, semmit át nem véve tőle és aztán ő is név nélkül, emléktelenül pusztulna el a föld színéről: akkor az embereknek csak életük volna, de ez az élet nem képviselné egyszersmind kicsiben az evolutiót is. Ez az élet nem lenne egyszersmind haladás. Hiszen minden ember elől, legelői kezdené és körülbelül ugyanott végezné. Reménytelen, kétségbeejtő kapaszkodás és szomorú lehullás lenne minden egyes élet. De nem így van. Amint a mindenségben rezgő sugár különböző energia-alakban végtelenül rezeg át a végtelenen és soha el nem enyészik, éppen úgy az ember élete sem marad nyomtalan. Az egyént, a nevét előbb-utóbb elfeledjük, hanem hatása megmarad. Gyermekének, társainak, a vele érintkezőknek az életében folytatódik az ő élete. Úgy t. i., hogy azok az eszmék, amiket ő reálisait, perceptiók, új anyagok, receptiót váró új tényezők ebben a külső világban,

amiket biztosan recipiáltak már az ő életében is azok, akik közelebb voltak hozzá és ezek az eszmék hatni fognak egyénről-egyénre örökké. Nagyon természetes, hogy ehhez az emberi értelem alapja, a képek megtartásának a képessége, az emlékezet szükséges. Az ember emlékező lény, ezért halad. Ezért más az ő »haladása«, mint a többi természeti lénynek a tisztára biológiai és physiologiai »fejlődései. Ez az értelmi képességünk teszi, ha nem is egészen szellemivé, de erősen szellemi jellegűvé az emberi evolútiót. Ez a szellemi vonás tévesztette meg mindazokat, akik tisztán szelleminek látták az emberiség földi szereplésének ezt a legnagyobbyszerű tünetét.

Hogy nem tisztára szellemi természetű az ember részvétele a mindenség nagy forgásában, azt éppen a boldogságra törekvés története bizonyítja.

Abban a műveletben, amit eddig végeztünk, több rendbeli egyszerűsítést kellett végrehajtanunk avégből, hogy eljárásunkat megkönnyítsük. Az ember természetének vizsgálatánál az embert minden külső befolyástól mentnek és a maga értelmi munkájában teljesen szabadnak tekintettük; egyelőre nem vettük számításba az ember környezetét. Pedig tudnunk kell, hogy az emberre óriási hatást gyakorol a hely, ahol él, a levegő, amit beszív, a táplálék, amivel életét fentartja, a föld, melynek termékeivel él, a víz, melylyel szomját oltja, az éghajlat milyensége, az évszakok változásai, – a csapadék mennyisége, a terület hegyes vagy sík volta, a tenger közelléte vagy hiánya, – szóval mindaz, amit mi *természetnek* nevezünk. Úgyszólván létérdeke a primitív embernek, hogy egészséges és termékeny földre telepedjék. Tudjuk a földrajzból, hogy a szorult levegőjű, rossz vizű területek lakói csenevészek és a tropikus, meg sarkövi éghajlatnak az emberre nem kedvező hatása következtében azokon a vidékeken csak tengődik, legfeljebb megél az ember, de a mérsékelt égöv lakóinak magasabb színvonalára emelkedni egyáltalában nem képes. Az emberfajok vagy egyes népek kulturája mindig a talaj minőségének és a környező természetnek a jegyeit viseli magán. Már MONTESQUIEU figyelmeztet a természetnek a történelemre gyakorolt rendkívüli hatására. Számos követője közt talán BUCKLE volt az, aki legnagyobb készületséggel és

világos elmével mutatott rá történetünk és egész haladásunk anyagi tényezőire. TAINE, a milieuelmélet atyja, azután hatalmas rendszerré fejtette ki pszichológiai és történelmi vizsgálódásaiban azt a gondolatot, hogy az ember fejlődésében a szellemi, az önmagából vett rész nem játszik kizárólagos szerepet, hanem nagy beleszólása van ott a külső természet hatalmas erőinek is.

Ezt a történetírói felfogást vitték túlságba a biológus-sociológusok, akik meg viszont az ember kizárólagosan anyagi természetéről levén meggyőződve, az egész úgynevezett« haladásban» csak a külső természet erőinek egységes és mechanikus törvényekre visszavezethető összműködését látták. SPENCER az adaptatiót, az alkalmazkodást tette a társadalmi tünetnyek törvényévé. »A socialis élet – mi most még úgy is mondhatjuk: az emberi élet – tehát szerinte csupán alkalmazkodás, a belső viszonyoknak, a mi belső állapotainknak a külsőkhöz való alkalmazkodása, tehát merőben mechanikai folyamat, amelyben szerinte az ember önkénytes tevékenysége a lehető legkisebb fokra száll alá.«¹⁾

Ilyen különböző, egymást teljesen kizáró, egymással a legélesebb ellentétben álló vélemények uralkodnak a természet szerepéről a mi haladásunkban. Ha azonban tisztában vagyunk az ember természetével, – hiszen minden emberről szóló kérdésben ennek az ismerete fontos – akkor könnyen belátható, hogy mind a két vélemény a túlzás hibájában szenved. Az ember, amint itt e földön megjelenik, testi szervezettel valóban alá van vetve az anyagi világ hatalmának. Másképp nem is tud élni, mint testével; még legszellemibb funkcióinak végzése közben is rászorul érzékszerveire és a külső természet tényezői az ő földi életének is elsőrangú tényezői. De viszont a fentebbiekből világos előttünk az is, hogy másik, anyagiakhoz nem kötött, szellemi lénye nélkül mindörökre a természet kényuralma alatt nyögő, rögöz tapadt, állati életet élne az ember. Ha most körülnézünk a világban es csak egy józan pillantást vetünk a modern ember helyzetére a nagy természetben, be kell látnunk, hogy a két szélső

¹⁾ BARTÓK szavai. M. Társ. Tud. Szemle. 1910. január. Evolutio és sociologia.

vélemény közt középen az igazság. Kétségbevonhatatlan tény, hogy nevezetes változásokat idéz elő az emberen a természet, de az is tagadhatatlan, hogy az ember is átalakította maga körül a természetet. Csakhogy amíg a természeti viszonyok csak külső változtatásokat (szín, haj, bőrváltoztatokat, durvább vagy finomabb izmokat, erősebb vagy gyengébb csontrendszert) eszközöltek az emberen, olyan változtatásokat, melyek az ember-faj lényegét nem érintik, addig az ember eszméi realizálásával magából az anyagból olyan formákat alkotott, amilyenek a »szabad« természetben nem fordulnak elő. SPENCER mechanikus evolúciója igaz lehet az összes értelmetlen lényekre, amelyeknél csakugyan csupán az alkalmazkodást bírjuk felfedezni, de semmi esetre sem vonatkozhatik az értelmes lényekre, mert ezeknél nemcsak azt tapasztaljuk, hogy alkalmazkodnak a külső viszonyokhoz, hanem még sokkal nagyobb mértékben látjuk ennek a megfordítottját: az ember is kényszeríti az őt körülvevő természetet, hogy az hozzá, az emberhez alkalmazkodjék. Az állat mindenkor rabszolgája a külső természetnek és saját szervezete állati vágyainak, hanem az ember napról-napra inkább legyőzi a természetet és úrrá lesz fölötte. Megállapíthatjuk most a végső eredményt: a természet hatalmas tényező az emberiség életében és haladásában, olyan tényező, amelyet elhanyagolni egy pillanatra sem lehet, hanem ennek a tüneménynek a cselekvője mégis az ember. Az ember és a természet viszonyában, ebben az életet vagy halált jelentő mondatban az alany az ember. Az egységes ember, aki anyagi szervezetével ugyan a természet parancsszavának enged, de szellemi felsőségével hosszú, SZÍVÓS harcban mindjobban legyőzi egykori zsarnokát.

Ha kissé figyelmesebben vizsgáljuk a természetnek a haladó emberre gyakorolt hatását, úgy fogjuk találni, hogy nagyon vegyes és többirányú ez a hatás. A természet táplál, éltet bennünket és mint ilyen létünk *conditio sinequanon*-ja. Másrészt viharaival, áradásaival, földrengéseivel, jégesőjével, szárazságával megöl bennünket. Táplálónk, de azért édesanyánknak nem nevezhetjük, mert tehetetlen gyermekeit bántalmazza is: sújt, ver, öl ok nélkül. Csak mostohánk, aki ellen küzdenünk kell és akitől a bő áldást úgy kell kierőszakolnunk.

Még érdekesebbé válik a dolog, ha a szellemi embert néztük. Ismeretes már előttünk, hogy az érzékelt anyagi képet értelmi működésünk nemcsak szellemivé változtatja, hanem egyszersmind tartalmilag átalakítja. Azt azonban eddig nem emeltük ki, hogy e művelet reciprokjánál is hasonló változást tapasztalunk. Az ember a maga eszméit, a szellemi »én«-jét lehető teljességgel iparkodik a külső világba kivetíteni. Az idea szellemi és mint ilyen, nem mérhető, nem korlátozott, a realisálás azonban, mint láttuk, nem egyéb, mint az a törekvés, hogy ezt a nem mérhetőt és nem korlátozhatót az anyagban, a mérhető és körülhatárolt és véges anyagban alakítsuk ki. Könnyen belátható, hogy a szellemi idea és az anyagi külső forma sohasem, fogja teljesen fedni egymást. Az embernek számtalanszor meg kell próbálkoznia, amíg eszméjének csak megközelítően hű mására is találhat. Sokáig kell dadognia az embernek és százezrek ajkán kell csiszolódni a nyelvnek, amíg egy költő olyan műszert nyer a nyelvben, hogy csak némiképpen is kifejezhesse eszméit. Igen, csak némiképpen és mindig csak bizonyos mértékben. És sohasem egészen. A bennünket körülvevő anyagi természet testi veszedelmekkel fenyeget és tiltakozik eszméink kialakítása, realisatioja ellen. De másrészt – és ez az érdekes – éppen akadályaival folyton izgatva, irritálva, fenyegetve az embert, a testi veszedelem miatt nem hagyja nyugodni, s az eszme-projiciálás nehézségeivel elégedetlenséget keltve benne, mindig újabb kísérletekre ösztönzi, sarkalja és így valóra válik ama paradoxon, hogy a természet éppen mostohaságával és szűkmarkúságával az emberi haladás megindítója lesz.

Különösen kívánjuk azonban ismét hangsúlyozni, hogy a természet a haladásnak csak megindítója és állandó sürgetője, de nem egyetlen tényezője. Mert, ha például az emberből hiányzanék az irritálhatóság képessége, hiányzanék a képesség az elégedetlenségre (ami tudvalevőleg csak annak a tudatán alapul, hogy mi több vagyunk, mint amit anyagban kifejezni tudunk és jobb sorsot érdemeltünk, mint ami nekünk jutott), azaz, ha az ember nem lenne az anyagin felül álló lény is, akkor sorsunk az állatokéval lenne közös, amelyek szervezete hasonlít a miénkhez, épp úgy ki vannak téve az időjárásnak és a természet önkényének, mint mi, de rájuk nézve ez mit

sem jelent, mert lényükről, természetükből hiányzik az embernek ilyen irányú irritálhatósága, más szóval: fejlődésképesége.

Az emberi fejlődés tényezőit, okait, természetét az ember természetéből és a külső természethez való viszonyából megállapítván, rátérhetünk a fejlődés vagy haladás sajátos tüneteire, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk, ha az embert a boldogulásra való törekvésében figyelemmel kísérjük.

Ha az elégedetlenség, mint reánk ható belső erő szem pontjából tekintjük az ember cselekedeteit, két csoportot különböztethetünk meg közöttük. Az egyik csoport akkor áll elő, ha az elégedetlenség mozgási elevenerővel hat reánk és kényszerít a rögtöni cselekvésre, a másik csoport pedig akkor, ha haladásunk indítóereje csak mint helyzeti energia él bennünk. Az ember például, ha közvetlenül érez valami testi szükségletet, éhséget, szomjúságot, akkor rögtön kielégíti azt, vagy legalább is olyan czélszerű mozgásokat végez, melyek őt a kielégítéshez közelebb viszik, azaz dolgozik, letépi a gyümölcsöt, vadászik, szántja a földet, iparosmunkát űz, fest, beszél, ír, épít stb. Amikor azonban közvetlen célját már elérte, a táplálékot megszerezte, a föld termését learatta, munkájáért a pénzt megkapta, tudományos vagy művészeti alkotását bevégezte, vagyis amikor általános elégedetlensége mellett is érzi, hogy munkájának bizonyos időre szóló részét megtette, akkor megpihen, nem dolgozik. Ezt a nemdolgozást, ezt a nyugalmat is éppen úgy meg lehet magyarázni az ember természetéből, mint ahogy a munkát megmagyarázza a természetünkben rejlő elégedetlenség (hiányérzet). A munkában t. i. az ember anyagi természete, amely véges és korlátolt kimerül, elfárad, szüksége van nyugalomra; a szellemi természetnél nem lehet fölvennünk az elfáradást (csak amennyiben testi szerveink kimerülnek), hanem az a cél magyarázza meg itt a nyugalmat, amelyért szellemi természetünk dolgozott, t. i. hogy élni, élvezni akarjuk ideáinkat anyagi formájukban is, gyönyörködni akarunk munkánk eddigi eredményeiben. Akármilyen gyengén sikerült is a realisatio, mégis örömet lelünk benne és tetszünk benne, mint egy tükörben, magunknak. Élihez is idő kell. Ez az idő, a nyugalomnak ideje adja meg testi szervezetünknek az új erőt,

szellemi lényünknek pedig a tetszést, gyönyörködést, kedvet, amely nem engedi az állandóan ható elégedetlenséget kétségbeeséssé fajulni. Nevezük ezt a két állapotot az energia és az inercia állapotainak. Oly természetes a munka és nyugalom eme két fogalma, hogy szinte kicsinyesnek tetszik a velük foglalkozás, pedig nagyon fontos szerepet játszanak az emberi haladásban és az ember cselekedeteinek megítélésében is. Hogy ideiglenesen és hozzávetőleg csak egy példát hozunk fel nézetünk támogatására, milyen nevezetes a különbség az ifjú és az öreg ember, a szegény és a gazdag ember és a szorgalmas és tunya ember élete között. Ennek a különbségnek az oka az energiának és inertiának különböző eloszlása az emberekben. Az ifjú új anyagi erőt visz az életbe és bizalmat saját erőiben és az örök megújulásban, óriási energiával veti magát a haladás árájába és nem fél a természet erőitől. Az öreg fáradt szervezettel beletörődik a dolgok állapotába, fogy a lelkesedése, ismeri a nehézségeket, megalkuszik a körülményekkel, új, nagy dolgokba fél kapni és pihenni akar, nyugalomra vágyik. A szegényt élesen kínozzák a szükségek, folytonos, erős munkát követel tőle az élet és szinte el sem tud lenni már a munka nélkül, amely, ha becsületesen végezte, végre is biztos nyugalmat biztosít neki. A gazdag kényelemben élve, a természet és akárhányszor a szellem sürgető szükségait sem érezve, keveset dolgozik, inkább a már gyűjtött és szerzett javakban gyönyörködik és ha egyszer csapás éri, alig-alig bírja megszerezni a munkához, dologhoz szükséges energiát. A szorgalmas fogékonyabb a haladás hívó szavának meghallására, a rest észre sem veszi . . .

Az energia és inercia eloszlása által okozott különbségeken kívül van még a haladásnak egy másik, nálunk nem kevésbé fontos kísérőtüneménye: a szabadságvágy.

A legfőbb haladási tényezőnek, az elégedetlenségnek a bevezetésnél láttuk, hogy annak fölkeltője a külső természet, amely az ember vágyainak útját állja és a realizációt korlátozza.

Bővebb magyarázatra nem szorul, hogy az elégedetlen ember törekvéseit különösen az a szempont fogja vezetni, hogy a természet akadályozó és korlátozó befolyásától magát

függetlenítse. Erre irányul az emberiség csalódásában mindenütt felfedezhető olyan irányú munka, hogy a természetet minél jobban megismerhessük és ezen ismeretünk alapján erőit a magunk szolgálatába kényszerítsük. Ennek a törekvésnek eredményei a fölfedezések, találmányok, a technika fejlődése és a természettudományok haladása, amelynek a jelentősége annyira érezhető, hogy divattá vált az emberi haladást kizárólag ebben látni és Du BOIS-RAYMOND ki is mondta hogy »ez (t. i. a természettudomány) a cultura absolut szerve s ennek a története az emberiség története is.«¹⁾

Egyetlen mélyebb tekintet- meg fog bennünket győzni arról, hogy az emberi haladásban nem egyedül a természettől törekszik magát az ember függetleníteni. Be kell kapcsolnunk vizsgálódásunkba az utolsó kikutatlan területet is, amelyet eddig eljárásunk egyszerűsítése végett hagytunk el.

Az ember nemcsak egyedül van ezen a földön. Vannak társai is. Sokan vannak és egyre többen lesznek. Társak, akikkel számolni kell, társak, akik jóbarátok, de ellenségek is, segítők, de versenytársak is lehetnek. Az ember előretörekvésében nemcsak a természet szerepel mint segítő vagy akadályozó tényező, hanem embertársai is. A boldogulást, az eszmék realisatióját nagyban hátráltatja a külső természet, de hátráltathatja a másik ember hasonló irányú törekvése is. Az ember tehát nemcsak a természettől iparkodik függetleníteni magát, hanem egyszersmind az embertársakkal szemben is szabadságra vágyik. Mert szabadság szükséges hozzá, hogy boldoguljon. A szabadság maga is eszmévé vált, eszmévé, amely talán valamennyinél erősebben követeli a megvalósulást.

Az ember elszaporodván, halálos ellensége lett a maga fajtájának. A családi érzés csakhamar kihűlt a vetélykedésben, a vitában a jobb terület, az alkalmasabb eszköz, a kényelmesebb lakóhely, a boldogulás nagyobb szabadsága fölött. Létrejöttek a fegyverek legalább is annyira az emberek, mint a vadállatok ellen. Létrejött az az állapot, amit HOBBS bellum omnium contra omnesnek nevezett. Mindig kevésbé volt biztos az ember élete; nem volt nyugalom, nem volt biztonság. A féktelen szabadságvágy, a »másik« akadályozó jelen-

¹⁾ DU BOIS-REYMOND: Reden. Erste Folge, Leipzig 188(). 211 30t. 1.

²⁾Oulturgeschichte und Naturwissenschaft című beszéd 1878-ból.)

léte és vágyai szinte lehetetlenné tették volna az emberi életet, ha létre nem jött bizonyos hallgatólagos *compromissum*, amelyben az ember élete biztonsága végett lemondott a teljes szabadságáról és megnyugodott bizonyos korlátozásokban. Ennek a *compromissumnak* egyik érdekes jele a birtok. A birtokot eddig gyakran a legelső társadalmi visszaélésnek tekintették. Szerintünk a birtok éppen a lemondásnak a jele, a féktelen szabadság korlátozásának a nyilvánulása és így nemcsak a legelső, hanem egyben a legfontosabb *socialis* tény is. Akinek birtoka van, aki azt hirdeti, hogy ez, vagy az az eszköz, vagy állat, vagy föld az övé, az ezzel kijelentette minden másról azt, hogy nem az övé, vagyis lemondott az egész föld birtoklásáról és mindenre kiterjedő *realisáló* szabadságáról. Elismerte ezzel egyszersmind a más embernek a létjogosultságát és érvényesülési szabadságát is, azaz megtette az első lépést a kölcsönös segítség, sőt az általános testvéresülés felé. Ez a világtörténelem legnagyobb eseménye, a legnevezetesebb cselekedet, amit *ember* tehetett.

ROUSSEAU az első birtokbavételt okozza az ember legtöbb bajáért, pedig ez a lépés szükséges volt. Éppen az ember embervolta, magasabb igényei hozták magukkal. Az ember tökéletesedni akar, a szellemi szükségek kielégítéséhez, az eszmék *realisálásához* bizonyos értelemben nyugalom is szükséges, egy kis megpihenés a létért való küzdelemben. E pihenés alapja pedig a szerzett és biztosított vagyon. Így lesz érthetővé, hogy a *vagyonszerzés* lehetősége egyenlő volt a haladás lehetőségével.

Az embernek, ha nem akart örökös rettegésben élni és minden erejét csakis élete biztosítására fordítani, akkor meg kellett alkudnia a körülményekkel és szűkebbre szorítani vágyai körét. A természet és társai ellen való küzdelemben eleinte, *potentialis* értelmi képességeinek csekély fejlettsége idején alkalmazkodnia kellett. A természettel szemben a test edzése, a kitartás, a természet kutatása, az embertársakkal szemben pedig az igények megszorítása, a féktelen szabadság korlátozása, egymás megtűrése, szóval az említett *compromissum* volt az alkalmazkodás módja. Ez azután csakhamar külső jelekben is nyilvánult. Az emberi adaptációnak a természettel való megegyezésnek eredményei a legkülön-

bőzőbb eszközök, szerszámok és eljárásmodok, az emberekkel való megegyezés gyümölcseiként pedig csakhamar megjelennek a szokások, a kötelező hagyományok, az előítéletek és az általánosan elfogadott helyi vagy nemzetiségi törvények. A boldogulásért való küzdelmében felismeri az ember társában a segítőt, az osztályost, a társat (socius) és céljai elérése végett (kezdetben csak megélhetési eszméinek, később pedig egyéb eszméinek a realizálása végett is) egyesül, szövetkezik vele. így jön létre a társadalom. Nemcsak anyagi céllal, nemcsak a létért való küzdelem sikere érdekében, (mint BARTH is mondja) nem is tisztán szellemi okokból (mint BARTÓK gondolja), hanem általában az embereknek a boldogulásért való általános törekvése folytán alakul meg a társadalom. Ebben a megalakulásban, az ember kezdetleges, ki nem fejlett természete miatt, eleinte az anyagi érdekek vittek nagyobb szerepet, később, a haladás fokozódásával, az eredetileg homályos szellemi képességek mindig nagyobb mérvű kifejlődésével inkább a szellemi célok egyesítették az embereket társadalmi formákba.

Ezen magyarázat szerint a társadalom nem önmagában is létező valami. Az emberi cselekedetek alanya maga az ember. A cselekedetek összegének, az életnek, az evolúciónak is tartalma az embernek boldogulásra törekvése. A társadalom az a forma, az a lehetőség, amelyben az ember boldogulásáért küzd. Olyan, mint a csatában a csatarend, a legio, (quincunx), a phalanx, az ékalak, vagy a félkör.

Azonban a társadalomnak mint alakzatnak, mint formának is megvan a maga élete, fejlődése is. Nem holt, nem merev. Az ember t. i. a társadalom megalkotásánál nem mondott le végleg a szabadságról. Lemondott a teljes szabadságról, de nem mondott le teljesen a szabadságról. A szabadság eszme, amely örökké él, amelyről lemondani nem lehet. Minden emberben, aki élni és életét intenzívebbé tenni igyekszik, mindig ott lobog a vágy, hogy ebben a törekvésében minél kevesebb akadályra, ellenzésre találjon. Az egyén mindig több és több szabadságra törekszik. Igen, de az egy szabadságának a növekedése a többi emberek szabadságának a rovására megy. Könnyen belátható, hogy az emberek szabadságvágya egymást keresztezi. Ez pedig folytonos ellentétet

szül, harczokra ingerel. Ha egy kimagaslik a többi közül, az elnyomja a többit és csökkenti szabadságukat, sokszor még az élni való szabadságot is elveszi. Ez a Kelet despotikus, kény uralmi társadalmi formájának az alapja. Máskor egész osztályok emelkednek kiválóságra és valami szempontból a többi felett lévén saját szabadságukat szinte korlátlanná, másokét semmivé teszik (kaszaturalom, theokratikus társadalmi forma). A fejlődés magasabb fokán az elnyomottakban is ki-fejlődik az emberi Öntudat és a szabadságvágy s fellázadnak a zsarnok ellen, amikor pedig általánossá válik az embernek önmagára ismerése, amikor az emberek nagy tömegei akarnak élni, életüket emberibbé, nemesebbé tenni, vagyis amikor sokan törekszenek tudatosan is a boldogulásra, akkor általános lesz a szabadságeszme megvalósításának a vágya, és ha már korlátlan szabadságot úgy sem élvezhet senki, legalább azt kívánják az emberek, hogy egyformán szabadok legyenek a boldogulásra való törekvésben, a megélhetési alkalmak felhasználásában és az eszméik megvalósításában; a szabadságvágy ilyen megjelenésében az úgynevezett egyenlőségre törekvéssé válik és diadalra a demokratikus társadalmi formákban jut.

Az egyén szabadságvágya és a tömegeknek az egyént korlátozó és nivelláló törekvése; az egyenlőségi törekvések versenye adja meg a társadalmi formák belső hullámzását, életét. Ennek a két törekvésnek – bár valójában egy, a különböző szempontokból magyarázott szabadságeszmének - az egyensúlya tartja fenn a társadalmi formát.

Mihelyt a társadalom elemei nem egyeznek meg a közös célban, a boldogulás módjában és eszközeiben, mihelyt szóval az elemek nem akarják szabadságukat a közös cél és egyöntetű eljárás követelte közös korlátoknak alávetni, mihelyt az egyesek szabadsága különválik az egyformasági, egyenlőségi közös törekvésektől, a társadalmi forma elemeire bomlik és az emberek a nagy célnak egy más részlete vagy más magyarázata érdekében egy más társadalmi formában egyesülnek. Általános tünet, hogy az emberek következetesen bővítik a társadalmi formák kereteit. Mindig több és több ember részesedik a boldogulásra szolgáló alkalomban, mindig több ember jut bizonyos fokú szabadsághoz. »Az eszmény, mely

felé minden haladott nép szemmeláthatóan törekszik: a társadalom oly állapota, melyben minden egyén, nem hátráltatva születés, előjog, állás által, méltányos feltételek mellett indul a küzdelembe és saját egyéniségének lehető legteljesebb ki-fejlődését éri el.«

Ebben áll a társadalomnak az evolúciója. Nemcsak az emberiség fejlődik tehát, hanem mindaz, ami az emberhez tartozik, még az a forma is, amelyben az ember a boldogulásáért küzd.

De talán ennek a fejlődésnek a megállapításával már tovább is mentünk a czímben megjelölt határoknál, amelyek csak a sociologia kiindulásainak és feladatának a tárgyalását engedik meg nekünk.

A kiinduláspontoknak az ismeretével még csak két köz-keletű tévedést próbálunk helyrehozni, amelyek közül egyik ROUSSEAU révén került be az emberi gondolkozásba, a másik a sociologia természetének félreismerésén alapszik.

ROUSSEAU gyűlölvén kora félszeg társadalmi állapotát, megállapította, hogy a társadalom nem alakulat, hanem productum, amely tehát a természettel ellenkezik s az emberiségnek kárára van. Elterjedt nyelvszokás a természetet és a mesterséget egymással ellentétbe állítani. Különböztessünk. A természetes szóval, különösen, ha emberre vonatkozólag mondták, nem igen voltak tisztában az Írók. Vegyük úgy a természetet, hogy az az egész mindenségnek a gyűjtőneve és akkor az ember is beletartozik. Más a természete az ásványnak, más a növénynek, más az állatnak, mégis mind a nagy természetbe tartoznak. Beletartozik az ember is. Nem lehet azt mondanunk, hogy az ember az egyetlen lény, mely a világon kívül áll, rég letűnt az anthropocentrikus gondolkodás ideje, el kell fogadnunk, hogy mi is a mindenségnek, a nagy természetnek részei vagyunk. Aminthogy minden tettünk természetes. Nem is tudunk mást tenni, mint amit a természet parancsol. Lehet egy emberi cselekedet etnikailag bűnös, lehet félszeg, czélszerűtlen, lehet társadalmilag tilos, lehet szokatlan, de természetellenes, természeten kívüli sohasem lehet. Hanem, akik a természetes szót használják, azok észreveszik, hogy az ember természete más, mint pl. az állatoké, más, mint a növényeké stb. Az ember olyan voná-

sokkal is rendelkezik, aminők sehol a természetben nem tapasztalhatók, csak nála; aminthogy az állatvilág élete is olyan, amilyen sehol nem látható, csak az állatvilágnál. Mi tudjuk, hogy az embert szellemi természete különbözteti meg a többi lényektől. Az ember cselekedetei mind magukon viselik ennek a természetnek több-kevesebb megkülönböztető vonását. Nem a külső természet emberietlen tette volt a társadalom megalapítása sem, hanem emberi cselekedet. De azért nem természetellenes, hanem igenis: az ember természetből és az embernek e földön adott helyzetéből önként folyó, természetes cselekedet volt, amelynek, mikor az egyensúly felbillent, csakugyan voltak káros következményei, de alapítása és létezése nemcsak nem káros, hanem emberileg természet-szerű és szükséges.

A társadalom létrejöttének ismerete meg fogja világosítani azt a másik tévedést is, amit sociologusok akkor követnek el, mikor az állam és társadalom, a társadalom és az egyház viszonyáról értekeznek. A fenti fejtegetésekből világos, hogy a társadalom úgy jött létre, mint az emberiség általános, mindent magába foglaló törekvésének, a boldogulásra való törekvésnek általános formája. A boldogulás minden emberi vágyat és cselekedetet magában egyesít; idetartozik a vallás, művészet, hatalom, tudomány és gazdaság eszméinek a megvalósítása éppen úgy, mint a megélhetésre vonatkozó, vagy a fajfentartást célzó minden emberi cselekedet. Ha tehát az emberek bizonyos vallásos eszmék szolgálatára szűkebb körbe gyűlnek, vagy faji és politikai célokból egyesülnek egymással, ezek éppen olyan társadalmi formák lesznek, mint akár a gazdasági alapon, akár pedig industrialis céllal létesülő társadalmi formák; mert mindegyikben a lényeg a szabadság megoszlása és mindegyiknek a célja, hogy elemeinek bizonyos fokú szabadságot biztosítson a specialis célja elérésében, továbbá, hogy elemeinek a szabadságát egyesített erejével a természet és a társadalmi formán kívül álló emberek ellen megvédje. Az állam és egyház nem egyebek, mint társadalmi formák. A társadalom természete egyáltalában nem zárja ki, hogy egy és ugyanazon egyén a boldogulhatás különböző módjait nyújtó és biztosító különböző társadalmi formáknak tagja ne lehessen. Ha valakinek művészhajlandósá-

gai vannak, vallásos ember és átérti a nemzet eszméjének magasztosságát, egy és ugyanazon időben lehet művészkörnek, egyházának, nemzetének és a művelt európai társadalomnak tagja. A különbség köztük csak az, hogy mindegyik a boldogulás valamely más módját tartja célhozvezetőnek, más és más, önmagukban örökké érvényes és össze nem hasonlítható eszmék valóráváltásában és elterjedésében látja a boldogulást és ennek elérésére egyesíti az embereket. E különböző társadalmi formák mind tagjai, elemei annak a nagy alakulatnak, annak a nagy társadalmi formának, mely a boldogulásra törekvő emberiség tudatosan törekvő és a fejlődésben magas fokot elért részének biztosít bizonyos fokú egyenlő szabadságot és amelyet röviden művelt társadalomnak, a nyugati civilisatio társadalmának szoktunk nevezni.

Ennek a történelmi szerepű »társadalomnak a vizsgálatánál, ha komoly, tudományos eredményeket akarunk elérni, vissza kellett és minden sociologusnak vissza is kell menni az eredetre, a keletkezésre, mert csak így ismerhetjük meg a társadalom célját, létrejöttének mikéntjét és azon tényezőket, amelyek létrejövetelében is, fenmaradásában is és változásaiban is szerepet játszanak. Mindezek vizsgálata azonban csak úgy lesz teljes, ha a társadalom létrehozójának és hordozójának, az embernek a természetét is megismerjük. Itt különösen vigyáznunk és óvakodnunk kell akár a materialis, akár a spirituális szélsőségektől; úgy kell tárgyalnunk az embert, amint van, a maga anyagi és szellemi természetével, a maga különbözőségeivel és egységében. Csak így ismerkedünk meg életének tulajdonképpeni céljával és tartalmával, így láthatjuk meg az élet ezerfonalú tarka szövetében a fővonalat, amelyben összetalálkozik végül minden szál: a boldogulásra való törekvést.

Nem kicsiny gonddal kell azután vizsgálnunk a boldogulásra vágyó, érte küzdő embernek a természethez és embertársaihoz való viszonyát és ezen viszony eredményeit, az elégedetlenséget, mely a haladás kovásza, azután az energia és inertia állapotait, végül a természettől való függetlenség – és az emberekkel szemben a szabadság vágyát, amely végre is túlzásaiban megtöretve, compromissumot alkot; a természetet az ember lépésről-lépésre hódítja meg, az embertársakkal pedig a szabadság biztosítása végett létrehozza a társadalmat.

Ezek a sociologia kiindulásai. Ezekből az alapismeretekből kiindulva vizsgálhatja tovább a társadalmi formák egyensúlyi helyzetének, változásainak, fejlődésének a törvényeit és csak ezen az alapon haladhat tovább annak a kérdésnek a megoldására, hogy milyen szerepet vitt a társadalmi forma az emberi haladás történetében, hogy azután megfelelő adatokat szolgáltatthasson a gyakorlati embereknek, államférfiaknak és reformereknek arra a kérdésre: milyen társadalmi forma felel meg haladásunk jelen fokán az emberi boldogulás nagy törekvéseinek? Ezek a sociológiának a feladatai.

Ismervén most már az alapfogalmakat, a kiinduláspontjait és a feladatokat, legvégül próbáljuk az új tudomány pontos meghatározását adni.

Tárgya szerint így jellemezhetnék: *A sociologia az a tudomány, mely a társadalom megalakulásának és a társadalmi formák fejlődésének törvényeit kutatja, különös tekintettel a szabadság eszméjének mint a társadalom lé tokának a fejlődésére.* Hogyha azonban azt vesszük figyelembe, hogy a tudományokat nem annyira tárgyuk, mint inkább szempontjaik szerint kell megkülönböztetnünk, akkor *a sociologia az a tudomány, amely arra a körülményre való tekintettel vizsgálja az emberi haladást, hogy az ember nem egyedben (t. i. természetrajzilag két egyedben: férfi és nő), hanem fajban él e földön, vagyis a boldogulásért való küzdelmében nem egyedül áll, hanem társai, illetőleg versenytársai is vannak.*

Bosznia és Hercegovina agrár viszonyai.

Írta: BÁLINT IMRE.

Az Ozmanbirodalom agrár viszonyainak ismertetése után könnyebb lesz a boszniai és hercegovinai birtokviszonyokat megérteni, nemcsak azért, mert egy ország agrár állapotainak igaz megértéséhez a gazdaság- és jogtörténeti fejlődés ismerete mellőzhetetlenül szükséges és a török viszonyok a szó szoros értelmében megjelenítik a boszniai és hercegovinai agrár viszonyok közelmúltját, de azért is, mert a boszniai agrár viszonyok birtokjogi tekintetben ma is a török jog anyagának nagy részét fentartották.

A boszniai és hercegovinai agrár fejlődést, teljesen mellőzve az időszámításunk második évszázadában bekövetkezett avar és gót beözönlést, valamint az ezáltal tönkretett ókori culturát, melyeknek a mai socialis és gazdasági intézményekben még emléke sem maradt fenn, három korszakra oszthatjuk, nevezetesen a szlávok bevándorlásától a török uralomig, vagyis a IV. századtól a XV-ig, majd a török uralom kezdetétől az occupatióig, s végül az occupatio, illetve későbbi annexio idejére.

A két előbbi korszak a nyugati culturától való elzárkózás, az utolsó a nyugati culturának való megnyitás kora. De az utolsó korszak fejlődése mégsem vehető különállóan megfigyelés alá az előbbi kettőnek ismerete nélkül, mert a szláv és török időkből maradt fenn a jogintézmények, a szokásjog és a faji jellegben átöröklött hagyományok egész tömege, amelyekkel az occupatio után és óta létesült törvényhozási és közigazgatási intézményeknek számolniuk kellett.

A szláv időkből maradt fenn a birtokviszonyok patriarchális szervezete: a család, a zadruga, mely a családi bir-

tokközösség intézménye. A zadruga, mely az agrár szervezet ősfarmja, jóllehet helyenként még-nem szláv népeknél, is napjainkig fenmaradt (pl. Franciaországban Nivernais tartományban, Svájcban a zürichi kantonban, a bajor Pfalz - ban, Nassauban az ötvenes évekig, Skót- és Írorszáiban a XVIII. századig és Kelet-Indiában máig), mégis a szláv fajoknál általánosan el van fogadva s Oroszország némely vidékén de különösen a délszláv népeknél ma is érvényes. A zadruga Boszniában és Hercegovinában máig is fentartotta magát s csak az új korszak, az osztrák és magyar igazgatás ideje óta gyöngült ez intézmény s a házközösségek ma már lassankint feloszlanak csak úgy, mint Horvát- és Szlavonországokban történt.

A házközösség intézménye nemcsak bizonyos socialis szempontokból, de birtokpolitikai szempontból is jó intézmény volna, amely egyéb törvényhozási intézkedések híján megakadályozza a kisbirtok elforgácsolódását és a törpebirtokok képződését és elszaporodását, ami a belterjes mezőgazdaságrovására megy. De e szempontokat mellőzve, a házközösség igazságtalan vagyoneosztása az oka az erők csekélyebb érvényesülésének, mert a házközösség feje az egyetlen, aki a nagyobb gazdasági eredmények élvezetében van, holott a tagok, akár férfiak, akár nők, gyermekek vagy nagykorúak csak eltartott családtagok maradnak, s értelmi vagy anyagi képességeik és erő kifejtésük többlete fejében semmi külön előnyt vagy javadalmazást nem élveznek.

Éppen ez a körülmény az oka, hogy Boszniában és Hercegovinában is egyre erősebben mutatkozik a törvényhozás és közigazgatás által támogatott feloszlása a házközösségnek azon az úton, hogy a zadruga minden képesebb tagja magánvagyon (osobina) szerzésére törekszik s ha teheti, kiválik a házközösségből.

Már itt előre kell jeleznünk, hogy Boszniában és Hercegovinában nincs olyan törvény vagy közigazgatási intézkedés, mely a zadruga-birtok conserváló intézményét helyettesíteni tudná s a birtokoknak a kiválások útján való elforgácsolódása, jóllehet a socialis vagyoneosztás igazságának szempontjából kifogás nem tehető ellene, földművelés szempontjából idővel felettébb károsnak fog mutatkozni.

A szláv uralom e maradványával szemben az összes birtok- és agrárviszonyok intézményes alapjai a török korszakból valók s az occupatio és annexio újabb korszakának új intézményei is természetszerűen erre az alapra épültek. A török időknél tulajdonítható az is, hogy mint maga az Ozmán birodalom, úgy Bosznia-Hercegovina is napjainkig el volt zárva a nyugati kultúrától s ennek intézményeitől s mai napig fentartotta egész különleges jogviszonyait és intézményeit.

Egyebekben Bosznia és Hercegovinára, mint földművelő tartományokra nézve jellemző, hogy mindazok a történeti és, tegyük hozzá, faji változások, amelyek mondhatnók a keresztény időszámítás eleje óta ott végbementek, főleg a mezőgazdasági viszonyokkal függöttek össze. Magának a török hódításnak egyik titka a mozlim agrárjog, amely demokratikus alapjaival éppen abban az időben, amikor a nyugati államokban a parasztság a socialis és emberi jogok 'minimuma nélkül teljes politikai elnyomatásban élt, magához hódította az ó-szláv földbirtokviszonyokkal elégedetlen boszniai parasztságot. A szláv földbirtokosság tömegesen tért át a mohamedán vallásra s éppen a mozlim jog uralma tartotta meg az agrár Boszniát és Hercegovinát az Ozmán birodalomnak még hanyatlása végső idejében is.

De ismét csak főleg az agrárjogi és a birtokviszonyokból folyó ellentétek, melyeket a görög és szerb szabadságharczok idején a keresztény rajákban felébredt önérzet is táplált, voltak okai annak a véres viszálykodásokká fajult mozgalomnak, amely az európai hatalmak beavatkozását s végül a tartományok occupatioját vonta maga után.

Végül a legújabb időben, éppen napjainkban is, csak az új aera által teremtett culturállapot s a boszniai és hercegovinai közigazgatás ereje és energiája állotta útját az újabb véres bonyodalmaknak, amelyek ugyancsak az agrárviszonyokban gyökereznek s a parasztságnak a földesurak ellen való fellázadásában, a földesurat illető járandóságok megtagadásában s egyes földesurak lemészárolásában kezdtek megnyilatkozni.

A boszniai és hercegovinai *agrár jog* ismertetésénél ismét a történelmi fejlődésre kell visszatérnünk. Az osztrák és magyar közigazgatás ugyanis a mai agrár jogállapotot a hagyó-

Hiányok érvényben hagyása alapjára építette s inkább arra szorítkozott, hogy a néphagyományban élő szokásjogot concretebb formába öntötte és a kulturai fejlődésnek hozzáférhetőbbé tette.

A régi török agrárjog alapelve az, hogy a föld Allah, s róla Allah földi helytartója, a kalifa rendelkezik. A kalifa az elfoglalt földeket, mint azt már a török agrár viszonyokról szólva bővebben kifejtettük, részben hadi szolgálatokért hűbéreseinek adta, részben kegyes adományokra használta, s részben köztulajdonul engedte át a községeknek közlekedésis tb. czélokra. Ez alapon osztályozódtak a földek erasi mirije (a kalifa földje), vakuf (holtkézi birtok), metruke (utak, terek stb. s bővebb értelemben közlegelő, községi erdők stb.) s végül mevát (megműveletlen föld) szerint, s maradt egy külön kategória, a mulk, vagyis szabadbirtok, nevezetesen a hódító kalifa által az izlámra áttért régi birtokosoknak tulajdonjogon meghagyott objectumok.

Előre kell bocsátanunk, hogy az erasi mirije Boszniában és Herczegovinában ma már valósággal magántulajdon, mert a hűbérrendszer magában Törökországban is megszűnt, s a vele járó szolgáltatások, a tized, eladási, örökösödési illeték stb. az állampénztárra szállt, s a mi jogi fogalmaink szerint az államnak járó adók és illetékek minden tulajdonjogot egyenlő mértékben korlátoznak; így az erasi mirije is korlátlan tulajdonnak tekinthető, s e birtokoknak megkülönböztetése úgyszólván kizárólag jogi fiction alapul.

Feltétlenül szabadbirtok (mulk) voltaképpen csak a lakóház és gazdasági épületek s ezeken kívül szőlők és kertek egy dönüm területen alul. De a jogvédelem a háznál és ültetvényeknél csak ezekre és nem magára a területre vonatkoztatja a szabadbirtok jellegét. A mulk objectumokkal szabadon rendelkezhetik a tulajdonos életében és halál esetére is; rendelkezési jogát csak a török jogból átvett és minden ingatlanra érvényes retractiós jog, az u. n. szufa-jog korlátozza, mely szerint a szomszédnak elsőszéki joga van az eladásra került objectumot a vételár lefizetése fejében megvenni. A szufa-jog különben nemcsak a szomszédot illeti meg, hanem a társtulajdonost, a használati joggal bíró egyént és a föld birtokosát is, kinek birtokán a mulk-objectum áll.

A mirié terület, mint már említettük, csak elméletben állami tulajdon, voltaképpen pedig szintén szabadbirtok. A szufa-jog ezt is korlátozza, de ezenkívül egy gyakorlatban egyáltalán nem érvényesülő megkötés is van rajta, nevezetesen házat építeni vagy szőlőt, fát stb. ültetni rajta csak hatósági engedélyvel lehet volna szabad. A terület eladásához hatósági engedély kell, de, ennek megadása is merő formáság, amely az eladás bejegyzése alkalmával a telekkönyvi hatóság-nál játszódik le.

A midével életében szabadon rendelkezik a tulajdonos, de végrendeletében nem rendelkezhetik róla, mert csak a törvényes örökösök a törvényes sorrendben örökölhetik. Ha törvényes örökös nincs, a birtok tényleg visszaszáll az államra, amely a becslési érték fejében eladja.

Végül a vakuf, holtkézi vagy alapítványi birtok lehet mulk is, meg mirié is, aszerint, hogy az illető vallási vagy kulturintézmény, mint szabad birtokot tulajdonul bírja, vagy haszonélvezetre bírlalja. Akár az egyik, akár a másik eset forog fenn, a vakuf az egyszeri adományozás révén örök időkre ki van vonva a szabad forgalomból és át nem ruházható, kivéve bizonyos esetekben, feltétlenül előnyös csere útján.

A felsoroltakon kívül állanak az állami birtokok, nevezetesen a megműveletlen föld, pusztaság (mevat), a közös használatra fentartott országutak, utak, közterek stb. (metruke), a községi erdők (baltalik) és a közlegelők (mera), amelyeknek jogi viszonyaival e helyen bővebben foglalkoznunk nem kell.

Az előadottakban feltüntetett tulajdonjogi distinctióknál azonban sokkal nagyobb jelentőségű specialitása Bosznia és Hercegovina agrárjogi viszonyainak a birtoknak haszonélvezeti jogi szempontból való megszorítása. Nevezetesen az összes művelhető föld az alá a megítélés alá esik a haszonélvezet szempontjából, hogy vajjon a tulajdonos vagy birtokos szabadon rendelkezhet-e vele, vagy pedig kmet-szolgalom által van korlátozva, nevezetesen szabadbirtok-e vagy kmet-birtok. A szabadbirtokot a haszonélvezet dolgában semmi sem korlátozza. Ellenben a kmet-birtok gyakorlatilag a kmet-vagyis jobbágycsalád birtokában van, s a földesúr (spahija, bég, aga) ugyan szabadon rendelkezhetik a birtok eladása,

megterhelése vagy bármely más tulajdonjogi kérdés tekintetében, de a haszonélvezet módján nem változtathat, mert amíg a kmet-család a birtokot rendes megművelés alatt tartja, onnan el nem távolítható. A kmet-jog a kmet-családoknak a földesúr birtokát terhelő dologi joga. A kmet-családot a zadruga legidősebb tagja, a kmet képviseli.

A kmet-intézmény a tonik hódítás és hűbéres idők korából maradt fenn. A rendszer a feudális intézményben a harcos társulása volt a földművelővel. A katonáknak hűbéres spahiknak jutalmul adott vagy hódítás jogán szerzett földjei gyakran az előbbi rajahbirtokos kezén maradtak bizonyos kikötött szolgáltatások ellenében, s a muzulmán hitre áttért keresztény birtokosokhoz is előbbi cselédségük jobbágy viszonyba jutott.

A kmet-család maga művelte a földet a maga tehetsége és ereje szerint, de ugyanannak a földesúrnak egyéb jobbágyjaival sem közvetlenül, sem a földesúr mint összekötő kapocs útján gazdasági összeköttetésbe nem jutott. A földesúr több kmettől kaphatott részt, de minden kmet birtoka külön birtok. Ennek tulajdonítható a boszniai és hercegovinai agrár fejlődésnek az a jelentősége, hogy jóllehet voltak és vannak földesurak, akik nagyobb birtoktestek felett rendelkeznek, a gazdálkodás nagybirtoki vagy éppen latifundiális jelleget sohasem öltött, mert voltaképpen a *birtok* üzemi és egyéb agrár szempontból sohasem a földesúr birtoka, hanem a kmetbirtok, amely egy házközösség megművelése alatt áll, s ennek ellátására szolgál, amiből az a gyakorlat keletkezett, hogy a megnövekedett termelés vagy birtoktest egyes részei új kmetgazdaságok keletkezésére vezettek, de nagybirtokokká sohasem fejlődtek.

Miután a régi török jog csak igazhitűt ismer el úri jogok alanyának, a földesurak a török időkben kizárólag mohamedánok és az izlámra áttért benszülöttek voltak, a kmetek pedig a régi raj ah-birtokosok, akiket meghagytak a haszonélvezet jogában, s az áttért földesurak régi cselédsége. Idők folyamán azonban egyre nagyobb méreteket vett a kmetbirtokok megváltása, ami alatt az értendő, hogy a szorgalmas és takarékos kmet-családok készpénzen megvásárolták a földesúrtól jobbágybirtokukat s szabadbirtokká tették. Így kelet-

kczett a szabadparasztok kategóriája. A kniet és szabadparaszt között átmeneti osztály az, amely a család megélhetéséhez elégtelen kis szabadbirtoka mellett kmetbirtokot is művel.

Talán szükségtelen megjegyeznünk, hogy a holtkézi birtokokat is kmetek és bérlők tartják kezükben, s azért az agrár viszonyok megítélésénél ezek is mint kisbirtokok csoportja és nem mint holtkézi latifundiumok jönnek számba.

A legutolsó népszámlálás Bosznia és Hercegovinában 1895-ben volt; ennek adatai szerint a mezőgazdasággal foglalkozó összesen 221.581, család közül csak 5.833, vagyis 2.63%-a földesúr, 86.867, tehát 39.21% a szabadparaszt, 88.970 vagyis 40.15% a kmet, 22.655, vagyis 10.23% a kmetbirtokos szabadparaszt és végül 17.256, vagyis 7.78% a mezőgazdasággal foglalkozó egyéb családfők száma. Az 1895-öt megelőző tíz év statisztikája azt mutatja, hogy ez idő alatt a kmetek 12.77%-a váltotta meg telkét és lett szabadparasztá. Az 1895-ös népszámlálás óta az 1909. év végéig 12.479 telket váltottak meg, tehát az 1910. év kezdetén 76.491 volt a kmetek száma.

Egy kissé tüzetesebben kell a kmetek jogviszonyait ismertetnünk, egyrészt azért, mert a kmet-intézmény a mai Bosznia és Hercegovina agrár birtokviszonyainak legjellegzetesebb intézménye, másrészt mert gazdaságtörténeti szempontból érdekes a jobbágyrendszer ez utolsó maradványa, s végül az egész kérdésnek actualitást ad a sarajevói saborban a kmetmegváltásra vonatkozólag előterjesztett törvényjavaslat.

Előre kell bocsátanunk, hogy a föld haszonélvezete tekintetében bérleti rendszer is lehetséges, sőt gyakorlatilag van is. A kmet és bérlő között való különbség régebben tisztán szokásjogi volt, mert a régi török joganyag nem ismeri a kmetjogot. A török törvényhozás 1859-ben szabályozta először ezt a jobbágyviszonyt a Bosna vilajetre vonatkozó ú. n. seferrendeletben (1.276. sefer 14.), amely csakúgy mint az 1876-ban kiadott muharem-rendelet (1.293. muharem 7.) a nagyhatalmak nyomására jött létre és a boszniai agrárjog két alapvető törvénye a török joganyag keretében.

Az occupatio után az új közigazgatás a régi szokásjogot összeírta, némely tekintetben általánosította, fejlődő-

képessé tette és ellentmondásait kiegyenlítette, de a jogi alapelveken nem változtatott. A mai állapot szerint a jogviszony következőképp alakul.

A kmetjog egy földművescsalád örökletes dologi joga arra, hogy a földesúr birtokát ellenszolgáltatás fejében használhassa. Tehát a kmetjog alanya nem a kmet, hanem a házközösség, a család, a zadruga. A kmetjog tisztán magánjogi jellegű és nincs közjogi vonatkozása, mint a régi magyar jobbágyrendszernek, mert személyes szolgálománnyal nem jár – kivéve, ha erre a kmet szerződésileg vállalkozik – a földesúrnak nincs ítélkezési joga a kmet felett, s a kmet szabadköltözködési joga elvben érintetlen. Ez utóbbi jog csak annyiban van közigazgatásilag korlátozva, hogy a költözködés csak az aratás betakarítása és a hak (földesúri rész) beszolgáltatása után van megengedve. Ezzel szemben azonban a földesúr a kmetet csak bizonyos mulasztások esetén telepítheti ki s még akkor is csak a hatóság többszöri megintése után a hatóság hozzájárulásával.

Ezekből látható a kmetjog és bérlet között való különbség, melyet főjellemvonásaiban így állíthatunk fel: a bérlet időre szól, a kmetjog örökös és egyoldalúlag fel nem bontható; a bérlet tisztán magánjogi szerződés, amely a hatóság közbenjövete nélkül köthető, a kmetjog szintén magánjogi viszony, de a hatóság fokozott ellenőrzése alatt áll s ha szerződésileg jön létre, a hatóság előtt törvényesítették; a bérlet szerződési feltételei tisztán a felek megállapodástól függenek, a kmetviszony feltételei tekintetében a vidékenkénti szokás irányadó, ami azonban külön megállapodásokat nem zár ki; a bérletnek nem kell, hogy nyoma legyen a telekkönyvben, a kmetjog szükségszerűen be van jegyezve. (Megjegyzendő, hogy a kmetjog nem a teherlapon való telekkönyvi bejegyzések közé tartozik, csak a telekkönyvi lapon egyszerűen feljegyeztetik a kmet neve, ami az illető birtokra nézve megállapítja a kmet-telek jellegét.)

Bosznia és Hercegovina birtokmegoszlását jellemzi, hogy az ottani közigazgatás telekkönyvi egységül a paraszttelket, csiftlukot ismeri el, tekintet nélkül arra, hogy az illető telek kmet-telek, vagy a földesúr saját tulajdona-e (begluk), vagy szabadparaszt telke, ami arra vezethető vissza, hogy minden

mezőgazdaságilag művelt földbirtok kis parasztgazdaságokra oszlik.

A paraszttelkek, csiftluk, az Ottoman törvény szava szerint egy oly minden évben megművelt és gazdasági hasznot hozó birtok, amely 2 ökörrrel felszántható; a művelés belterjességéhez képest 5-10 hektár. De a közfelfogás szerint csiftluk alatt egyszerűen birtokot értenek, amelyen minden szükséges beruházás megvan. Az újabb felfogás szerint a csiftluk akkora, hogy egy zadrugát eltarthasson és általa megművelhető legyen. Nevezetes, hogy a politikai hatóság éber szemmel őrködik a felett, hogy a kmet-telek el ne forgácsolódjanak. A dolog természete szerint a kmet-telek a zadruka nagysága szerint nagyobb (több telek együtt) vagy kisebb, mert egy kmet-család állhat két tagból is, de van olyan zadruka, amely nyolczvan tagból áll. (Egy ember is lehet kmet, ha a szolgáltatásokat esetleg idegen segítséggel teljesíteni tudja.) Örökösödés vagy hagyomány útján a kmet-telek fel nem osztható. Máskülönbön azonban vannak esetek, melyekben a birtokot osztják, de csak, ha a hatóság, amely az eltörpülés ellen védi a telek integritását, beleegyezik.

A politikai hatóságnak különben széleskörű discretionarius joga van az agrár birtokviszony megítélésében, amire alább a kmetmegváltásnál rá fogunk térni.

A földesúr és a kmet közötti viszony gazdasági részét főleg a szokásjog szabályozza. A földesúrnak nincs beavatkozási joga a kmetgazdaság üzemrendjébe; csak azt kívánhatja, hogy a kmet mint jó gazda kezelje földjét, másra mint a vidéken szokásos mezőgazdasági művelésre ne használja és az évi termés bizonyos hányadát természetben szolgáltatassa ki a földesúrnak. A földesúr nem követelhet a kmettől személyes szolgálatot, hacsak a kmet önként nem kötelezte magát rá. De a személyi szolgáltatás csak akkor köthető ki jogérvényesen, ha a rész legfeljebb $\frac{1}{4}$. A feles és a harmados résznél is előfordul ugyan néha, de ez a törvény előtt érvénytelen. Megjegyzendő, hogy Boszniában a paraszt ma is inkább fizet munkában, mint pénzben, s a munkanap bizonyos standard, amelynek alapján olykor pénzbeli differentiákat, sőt büntetéseket is átszámítanak és munkában rónak le.

A földesúrnak való bérszolgáltatás, hak, vidékek sze-

rint változó. Bosznia és Hercegovina általános bérszolgáltatási rendszere a természetben fizetendő harmadrendszer. De ettől eltérések is vannak. Mindenesetre a szolgáltatás felső határait törvény korlátozza, holott például a bérletnél volenti non fit injuria, s bármely megállapodás jogerős. A szolgáltatásnak a kmet érdekében való korlátozását már a fent említett 1859-es sefer-rendelet statuálta, nevezetesen az 1859-es agrár-állapotot fogadva el alapúit s ezzel megállapította, hogy a kmet nem fizethet nagyobb földesúri részt, mint az ősei, ha pedig ez kétes volna, mint a sefer-rendeletben megállapított szolgáltatások.

A mai állapotok szerint a szolgáltatás kétféle alakban ismeretes:

1. a gazdaságban termelt termékek egy bizonyos arányos része: fél (danák), harmad (tretina), negyed (csetvertina) vagy ötöd (pétina);

2. a »kesim«, vagyis egy bizonyos pénzösszeg, illetve nem arányszámban, hanem abszolút adatokban meghatározott termék, árú vagy egyéb jószág.

Ezek mellett még mellékszolgáltatások is lehetnek.

A különböző vidékek tipikus szolgáltatási rendszereit KARSZNIEWICZ ÁDÁM, a boszniai agrárjog kiváló ismerője a következő négy pontban állítja össze:

1. Tiszta kesim. Lehet egységes vagy vegyes. Tiszta pénz-kesim az occupatio óta ritka, mert a tized pénzben fizetendő, s ezért két szolgáltatmányt nem igen tud pénzben fizetni a paraszt.

2. Legelterjedtebb típus a természetben való arányos szolgáltatás. Ezt a szolgáltatás arányáról nevezik el. Pl. feles, harmados, stb. rendszer. Ez is lehet egységes a fő- és mellékszolgáltatásra, nézve, de lehet úgy is, hogy pl. gabona $\frac{1}{3}$, széna, gyümölcs, főzelék $\frac{1}{4}$, vagy gabona és főzelék $\frac{1}{3}$, gyümölcs $\frac{1}{2}$ széna $\frac{1}{4}$.

3. Kesim és rész összetétele; pl. 5 tovar gabona, $\frac{1}{3}$ széna, gyümölcs és főzelék; vagy 12 arany, $\frac{1}{4}$ gabona, $\frac{1}{5}$ gyümölcs és főzelék; vagy $\frac{1}{3}$ gabona és gyümölcs, 10 frt a szénáért, 80 kr. a főzelékért; $\frac{1}{3}$ gabona és gyümölcs 2 arany szénáért és 1 oka len a kmetcsalád minden férjes munkaképes asszonyától; vagy: V¹¹ a mezei termelés után, 12 frt a maloméért stb.

4. Az a rendszer, amelynél személyes szolgáltatások is ki vannak kötve, (mint az 3. alatt is előfordul.)

Feles a rendszer ott, ahol pl. alagsővezett földekről van szó, feltéve, hogy a kereket (kolo) a földesúr építtette és tartja fenn, továbbá, ha a földesúr adja a vetőmagot, állatot és takarmányt, továbbá olyan termékeknél, amelyek csekély munkával járnak, pl. széna, gyümölcs bizonyos hitványabb főzelékfélék.

A szolgáltatás a helyszínén aratás s az állami tized levonása és, ahol a vetőmagot a földesúr adja, ennek is levonása után történik és pedig úgy, hogy a földesúr vagy megbízottja a cséplésnél jelen van és a termést egyetértőleg osztják meg. A részből származó agrár perekben az állami tizedfeljegyzést veszik irányadónak. A kmet védelmére van az az agrárjogi rendelkezés, hogy a földesúr a maga részét nem adhatja harmadik embernek bérbe, s a még ki nem választott részt harmadiknak el sem adhatja, aminek a kmetre nézve való előnye különösen a törökországi viszonyokkal való összehasonlítás útján tűnik szembe.

A kmetnek mindenkor elővételi joga van a kmetbirtokra.

E helyen még megemlítjük a bérletnek egy török jogon való különös formáját is: az elszántást. A bosnyák jog szerint még ma is érvényes a *priorci*-intézmény, nevezetesen, hogyha a paraszt egy idegen, az utolsó aratás óta meg nem művelt földet egy évi művelésre a tulajdonos tudta nélkül elfoglal, a foglalás és megművelés tényével az azon a vidéken szokásos bér megfizetésére kötelezi magát. A tulajdonos ilyenkor gyakran csak az aratás után értesül róla, hogy ki a bérlője. Ily foglalás rendesen csak a szomszéd telek elszántása képeben jelentkezik, de ma már ebben a formában is ritkább jelenség; mindazonáltal a törvény előtt az itt említett jogi következményekkel jár.

Ami már most a föld állami terheit illeti, a közúti robotnak nyolcz év előtt való eltörlése óta csak vagonbéli szolgáltatások állanak fenn. Ezek a földbirtokra nézve: 1. a tized, 2. a földértékadó és 3. az állatadó.

A kmetgazdaságra háruló terheket részben a földesúr, részben a kmet viseli.

A tized, amely újabban pénzben fizettetik, a bruttoterzés

10%-át teszi s a pénzérték az akkori piaci ár szerint számítatik ki. A tizedet a kmet fizeti a földesúrnak járó szolgáltatás kiválasztása előtt. Tized alá esik minden mezőgazdasági termék és a méz. Tizedmentes a fa és szén, a kerti vetemények, széna, luczerna stb. második és harmadik kaszálása és új szőlőültetvények az ültetéstől számított tíz éven belül.

A földértékadó és házértékadó 4%, amely kivétel nélkül az objectum tulajdonosát, tehát a földesurat terheli. A föld értékéül a kataszterben megállapított érték szerepel, de a fél a saját földjére nézve új becslést kérhet, amelyet azután az országos kormány rendel el.

Az állatadó juh-, kecske-és sertésadó. A juhadó 20 fillér, a kecskeadó 40, 44, illetve 50 fillér, a sertésadó 60 fillér fejenként és évenként. A juh- és kecskeadó kiszabása a vidékekhez alkalmazkodik. így például az egy birtokos kezében lévő állatok közül tíz darab majdnem mindenütt adómentes, a kecskeadó fokozatának vidékenként való alkalmazása pedig rendeletben van szabályozva.

Bosznia és Hercegovina némely vidékén a sulus vergbia adó érvényes. Ez az adó a földérték-, házbér- és jövedelmi adó együttes pausális megállapítása a százalékos adó helyett. Az adó terhét $\frac{1}{3}$ részben a földesúr, $\frac{2}{3}$ részben a kmet viseli. E pausális megállapítások mérvét a jelenlegi pénzügyi közigazgatás a régi török rendszertől változatlanul vette át és tartotta fenn.

Bosznia és Hercegovina agrár hitele két forrásból táplálkozik. Az egyik a kerületi agrár segélypénztárak intézménye, a másik a bankok, első sorban a Bosnische Landesbank, melynek vezetése alatt számos nemzetiségi jellegű, szerb, horvát és mozlím bank keletkezett. Újabban 1909 május 15-én kezdte meg működését Szerbiában a szabadalmazott agrár és kereskedelmi bank, amely magyar alapítás és szintén foglalkozik agrárhitellel.

A Landesbank múlt évi mérlege 19.7 millió korona jelzálogos követelésről tanúskodik, amelynél azonban tetemesen^{na}gyobb az az összeg, amelyet úgy ez az intézet, mint a többi jelzáloghitellel nem foglalkozó pénzügyintézetek az agrár hitelszükségletek kielégítésére fordítanak. Az agrár és kereskedelmi bank jelzáloghitellel csak mintegy féléve foglalkozik

s így jelentékeny jelzálogtárczáról ez intézetnél még alig lehet szó. Meg kell azonban jegyezni, hogy a pénzintézetek kimutatásaiból alig következtethetünk a föld megterhelhetésének valódi mértékére, mert a jelzálogilag egy éven belül betáblázott új követelések a legutolsó három évben (1908-1906) 18-14, illetve 11 millió koronára rúgtak s e jelzálogteher főleg a termőföldet terheli.

A már jelzett kerületi segélyző pénztárak a bosnyák administratio egész különleges intézményei. E pénztárak alapjai az illető kerület lakosságának hozzájárulásából s az országos kormány subventióiból vagy ajándékaiból keletkeztek s céljuk a lakosság hitelszükségletét háziállatok, vetőmag vagy rossz termés esetén élelmiczikkek stb. beszerzése céljából kielégíteni. Ezek az alapok ma mintegy $4\frac{1}{2}$ millió koronát tesznek. A legutolsó (1909.) zárszámadás szerint a segélyalap maga 3.881,178 koronát, a tartalék 259.146 koronát, a biztosítéki alapok 142.315 koronát tettek ki, vagyis az összes vagyon 4,282.639 koronára rúgott.

A kormánynak a Landesbankkal megállapodása van, mely szerint az alapok a bank részéről vagyonuk négyszeres összegének megfelelő hitelre tarthatnak igényt. Ez alapon tehát a kerületi segélyző alapok a Landesbanknál 21 millió korona hitelt élveznek, s így kiadható tőkájük mintegy 25 millió koronára rug. E hitelt azonban úgy látszik felében sem meríti ki a lakosság, mert mint az 1909. év zárlata mutatja, az ez évben adott kölcsönök mintegy $6\frac{1}{2}$ millióra, a visszafizetett kölcsönök $5\frac{1}{2}$ millióra, s a hátralékok mintegy 6.9 millió koronára rúgtak.

A segélyalapok rossz termésű években nagy szolgáltatásokat tesznek a kisgazdáknak, s például az 1902. és 1903. Ínséges években Magyarországból oly nagy mennyiségű gabonát vásároltak, hogy nemcsak az éhínséget hárították el a termés nélkül maradt kerületekről, de még tavaszra is elegendő vetőmag maradt rendelkezésre.

Megjegyzendő, hogy a járási segélyalapok üzletkörét a kormány egyre bővíti. Az 1907. évben kísérletképpen két kerületben, 1909-ben pedig újabb két kerületben a takarékbetéti üzletet is meghonosították. A takarékbetétek egy koronánál kezdődnek és egy zárt perselybe dobatnak bele, amely

persely tartalmát havonként egyszer vagy többször az adóhivatal-közegei veszik át és minden következő hónap elsejétől kamatoztatják. Ez az üzletág csak kísérlet, s ha beválik, minden kerületben meghonosítják.

Ami a járási segélyalapok administrációját illeti, az adminisztratív teendőket a járási előadó és a járás lakosaiból alakított választmány végzi. Az alapok kezelése az illető járás adóhivatalának kötelessége. A választmányt a lakosság képviselőiből a községi vének választják és pedig minden év kezdetén. A választást a járási hivatal erősíti meg. A választmány kebeléből a községi előljáró egy »állandó tanácsot« rendel ki. Úgy a választmány, mint a tanács csak tanácskozási joggal bír. A döntés a járási előljárónak van fentartva. Az adminisztráció költségeit az országos kincstár fedezi.

Legújabban különben, amióta a takarékbetéti üzletágot is felvették a segélyalapok körébe, akadémiai képzettségű, és a banküzletben járatos felügyelőt szerződtettek a segélyalapok bonyolultabb kezelésének vezetésére.

Az agrár és személyes hitel kielégítésére hitelszövetkezetek is állanak fenn. E szövetkezetek gyorsan szaporodnak és rendszeren nemzetiségi és felekezeti alapon képződnek. A múlt évben 88 hitelszövetkezet állott fenn, ebből 0() korlátolt, 53 korlátlan szavatossággal. Alakulóban van még 65 agrár hitelszövetkezet és 50 földművespénztár.

Végül rá kell térnünk arra a kérdésre, amely Boszniát és Hercegovinát mezőgazdasági, nemzetiségi és politikai szempontból egyaránt legvitálisabban érdekli, s amely mint kormányzati actio évek óta foglalkoztatja az illetékes köröket, s előreláthatólag még éveken át sem fog végleg elintéződni: a kmetmegváltás dolgára.

A vagyonhoz jutott és önállóságra vágyó kmetek, mint feljebb kifejtettem, eddig is tömegesen megváltották telkeiket. Ennek a módja az volt, hogy a kmet rendszeren a Landesbanktól vette fel a megváltásra szükséges összeg felét – a bank többet nem ad – a másik felét pedig vagy saját megtakarított vagyonából fedezte, vagy ami a gyakoribb, egészben vagy részben más oldalról beszerzett kölcsönökből, többnyire uzsorakölcsönökből fizette ki.

Jöllehet a kmetmegváltásba a közigazgatási hatóságok-

nak is volt és van beleszólásuk, s ezek kötelesek mérlegelni, vajjon a kmet nem becsüli-e túl erejét s a birtok nincs-e elkallódásnak, szétforgácsolódásnak vagy elhanyagolásnak kitéve s a zadruга életfentartási szükségletei nincsenek-e kockáztatva, mégis gyakori eset, hogy a kmet a megváltási díj felének megszerzése céljából eladja jószágállományát, s így különösen nehezebb termelési vagy árconjunkturák mellett a felszabadult kmet nehéz viszonyok közé kerül és a tőke nélküli vagy uzorapénzzel túlterhelt birtok e körülmény nyomása alatt válságba, sőt és akárhányszor dobra is kerül.

A mindenestre kívánatos megváltásra irányuló törvényhozási intézkedések körében azonban nemcsak ezeket, de politikai, társadalmi és pénzügyi szempontokat is szem előtt kellett tartani.

Nevezetesen a kérdés az volt, kimondassék-e a kmet-megváltási kötelezettség, vagy a kmet megváltási szabadság, illetve mily alapon rendeztessék törvényhozásilag e kérdés.

A különböző érdekeket néhány szóban akarom világosan az érdeklődők szeme elé tární. A kötelező kmetmegváltást a horvátok és szerbek akarják, de a muzulmánok nem. (A földesurak, mint már említettem, nagyobbára muzulmánok.) A szerbek és horvátok ugyanis arra számítanak, hogy kötelező megváltás esetén olcsó pénzen összevásárolják a földet és fajrokonaikat telepítik reá, ami úgy a szerbeknek, mint a horvátoknak világos politikai, faji, jobban mondva hatalmi érdekük.

Ellenben a hivatalos administratio a muzulmán aghák pártján van és a facultatív megváltást akarja, nevezetesen azt, hogy az az agha, aki el akarja adni kmetbirtokát, eladhassa, de kötelezhető ne legyen rá. Ez álláspont politikai oka az, hogy a tapasztalás szerint azok az aghák, akik a kmetmegváltás útján tőkéhez jutnak, tömegesen vándorolnak Törökországba, – beavatottak beclése szerint mintegy 80.0000 muzulmán akar kivándorolni – ami az osztrák-magyar administratiónak nem lehet érdeke egyrészt azért, mert a muzulmán őslakosság kivándorlása erkölcsi szempontból méltán lesújtó kritika tárgyává tenné az occupatiót és annexiót, de másrészt ez a kivándorlás gazdaságilag is káros, mert depopulatiót idéz elő és végül azért is, mert a legrövidebb idő alatt 150-200 millió koronát vinne ki az országból.

Mindez okokon kívül nekünk magyaroknak különös okunk van a muzulmán elem támogatására Boszniában, mert ez az elem az, amely faji és politikai rokonságot tart velünk, támaszunk az annektált tartományokban és sem önálló államalkotási, sem felforgató, sem pedig centrifugális irányú törekvésekkel nem bír.

A facultativ kmetmegváltási törvénytervezet ezidőszerint a magyar kormány múlt év július 15-én történt és az osztrák-kormány megfelelő hozzájárulása után, a bosznia-hercegovinai sabor előtt fekszik.

A javaslat gondoskodni akar arról, hogy az a kmet, aki birtokát fel akarja szabadítani a földesúri főtulajdonjog alul, ne csak a megváltási ár felét, de egész összegét megkapja a tartományi kormány közbenjárása útján.

Nehogy azonban a kényszermegváltás által egyrészt a tulajdonjogon essék sérelem, másrészt az egész agrár rendszert fenyegető egyetemes rázkódtatás a kmetek és földesurak érdekeit alapjában támadja meg s végeredményében a kis parasztbirtokok nagyrésze eladósodjék, elpusztuljon s végül nagybirtokosok kezére jusson, a kmetmegváltás csak facultativ lesz, vagyis kizárólag a földesúr és a kmet önkéntes megállapodása alapján lesz keresztülvihető.

A kormány közbenjárása és segítsége akkor is biztosítva marad a kmetnek, ha a megváltás nem önkéntes megállapodás alapján történik, hanem a kmet az eladásra kerülő birtok megvételére elővételi jogát akarja gyakorolni.

A megváltási jelzálogkölcson oly összegekre szólhat, amely tőkére a kmetnek a megváltáshoz szüksége van, tekintetbe véve azt is, hogy a kmetnek a föld megmunkálására szükséges tőkéje érintetlen maradjon, de a kölcsön a megváltási bér egész összegére is szólhat, feltéve, hogy ez összeg nem nagyobb, mint a birtok hivatalosan megállapítandó érteke, nehogy e czímen nem gazdaságos adósságba keveredjék az új birtokos.

A megváltásra szükséges tőkék beszerzéséről a tartományi kormány gondoskodik és pedig úgy, hogy a kormány bemutatóra szóló kisorsolható adósságleveleket fog kiadni, amelyek az illető birtokra lesznek jelzálogilag betáblázva. E kölcsönökért a felszabadult kmet ugyanolyan kamatot fizet,

mint amily kamat a kmetkötvények után jár. Az egész kölcsönüzlettel kapcsolatban a kormány sem kezelési mellékiadásokat, sem illetékeket nem számíthat fel, sőt a megváltásra irányuló kérvények, egyéb okiratok és a telekkönyvi feljegyzések is bélyeg- és illetékmentesek.

A megváltást a tartományi kormány csak olyan kmeteknek engedi meg, akiknek szorgalmában, hozzáértésében megvan a biztosíték arra, hogy a felszabadult kmet gazdasági fennállása nem lesz veszélyeztetve s a birtok nem megy tönkre.

Az új javaslat arról is gondoskodik, hogy visszamenőleg a már megváltott, de ebből kifolyólag még adóssággal terhelt kmetbirtokok terhei is lehetőleg convertáltassanak.

A kölcsönt az igényjogosult kívánsága szerint pénzben vagy obligatióban fizeti ki a kormány, a törlesztés és kamatfizetés pedig 30-50 év alatt félévi részletekben történik, de a kölcsön három havi felmondással egy összegben is törleszthető.

A javaslat ez ismertetéséhez még hozzátehetjük, hogy a még megváltatlan kmetbirtokok megváltási összegét mintegy 200 millió koronára becsülik.

Nem fejezhetem be jelen sorokat anélkül, hogy a kmetmozgalom legújabb eseményeire ki ne térjek. A kmetmegváltás kérdése, amint az elmondottakból is látszik, ezidőszerint Bosznia és Hercegovina legmélyrehatóbb egyetemes agrár kérdése, s mint ilyen, e mondhatnám kizárólag földművelőtartományokban elsőrangú politikai kérdés is. Igen természetes, hogy a tartományi képviselőválasztás alkalmával e kérdés volt a politikai hitvallás tengelye, amely megint a nemzetiségi és felekezeti hovatartozás szerint irányult. A szerbek és horvátok a kötelező, a mohamedánok a facultativ megváltást ígérték, illetve követelték.

Valószínűleg e féktelen agitációra és szertelen ígéretre vezethető vissza, hogy a múlt év októberében, éppen mikor a *hali*, a földesúri járandóság esedékessé vált, mintegy közös jelszóra – telefon és telegraf igénybevétele nélkül – különböző vidékeken néhány óra alatt több mint ötezer szerb kmet fellázadt, megtagadta a hak kiszolgáltatását, a földesurakat elkergette s egy-két mohamedán aghát meg is gyilkolt. A lázadást rövid idő alatt leverte a csendőrség és katonaság.

A mozgalomnak azonban nemcsak a *hak*-fizetés megtagadására nézve mindenkor fennálló kmet-hajlandóság tömeges megnyilatkozása szolgáltatta az okot, hanem még egy okot hallottunk, amely figyelemre méltó. Nevezetesen azt, hogy a kmetek ma már nem tudnak földhöz jutni, mert a földspekulatio, a telepesek s az ezekkel üzött üzlet felverik a kmet-telkek árát s így a jövődő megváltási segítség könnyen későn jön.

Való igaz, hogy Boszniában az utóbbi két évben lábra kapott a földvásárlás s jelentékeny területek jutottak bankok útján idegen kézre. E vásárlások főleg politikai szempontból rendeztetnek s az erre irányuló speculatio mellett a cél a gazdaságilag is hasznos vállalkozáson kívül a szerb, illetve a horvát elem erősítése és szaporítása. Ezenkívül coloniák is telepednek meg – magyar colonia is van – s mindez az árakat valósággal emeli, amivel kapcsolatban azonban a termelés is belterjesebbé válik.

De erről már csak a felszabadított földeken lehet szó. Mert a még megmaradt kmetbirtokokon a cél a termelés elsekélyítése, úgy, hogy sok helyen a kmetek már a szemtermeléssel is felhagynak és legelőgazdaságra és állattenyésztésre térnek át, csakhogy a földesúr tretináját megkárosítsák.

Mindezekből látható, hogy az agrár reformtól az egész kettős tartomány jóléte és fejlődése függ. Az agrár reformot pedig az aghák, akik egyre rosszabb helyzetbe jutnak kmetjeikkel szemben és a kmetek, akik földesuraikat le akarják rázni, egyaránt óhajtják, ha nem is ugyanolyan formában. Mindenesetre éppen ez egyetemes forrongás szempontjából ítélve helyes a kormánynak a facultativ megváltás mellett való állásfoglalása, amelynek révén a kormánynak a megváltás engedélyezésére való befolyása útján módjában lesz fokozatosan előbb az erősebb elemeket felszabadítani, s csak lassankint, talán évek multán felszabadítani azokat az elemeket, amelyek ma még rászorulnak a földesúr gyámkodására és nagyobb tőkeerejére.

És helyes ez jogi és méltányossági szempontból is, mert semmikép sem volna jogosult a muzulmán bégeket, a tartományok autochton lakosságát, Bosznia őslakosságának utolsó hiteles utódait tulajdonjogaikból önkényesen kivetkőztetni a török hódítás óta bevándorolt horvát és szerb kmetek érdekében.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Erkölc és természettudomány.

Előre bocsátom, hogy nem az etyeki eset késztet e sorok megírására. Ha csakugyan követtek is ott el az egyház szolgálai az erkölcsbe ütköző dolgokat, vétkükből éppen úgy nem vonhatnánk általánosító következtetést, mint ahogyan helytelen lett volna az ilyen következtetés ama nagytehetségű fiatal osztrák természetvizsgáló dolgából, akire a szemérem ellen irányuló beteges üzelmei miatt néhány év előtt oly föltűnést keltően s oly súlyosan csapott le az igazságszolgáltatás keze. Itt nem a pap és a vallás, ott nem a természettudomány volt a hibás: itt egy pap, ott egy természetvizsgáló vétkezett. Véletlen dolga, hogy az a beteges idegzetű és romlott erkölcsi érzékű ember itt pap, ott természetvizsgáló. Az egyiknek erkölceit éppen úgy nem a természettudományok lazították meg, mint ahogyan a másikat nem a vallási tanulmányok.

Azonban akadt nemrég vezető állásban lévő ember, aki olyan helyen, ahonnét messzire hallhatólag szeretett volna legalább szólni, nem átalotta elmondani azt, hogy a természettudományoknak »maguknak is részük van az erkölcsi fölfogás elsekélyesedésében«. Most került kezembe az Országos Református Tanáregyesület évkönyve az 1910-1911-ik tanévre (Debreczen sz. k. város könyvnyomda vállalata). Abban olvasom, hogy az egyesületnek legutóbb Szatmárnémetiben tartott közgyűlésén Dóczy IMRE egyesületi elnök – a jegyzőkönyv szerint – nagyjavaslatos és iránytadó beszédet mondott, melyet a népes közgyűlés tagjai fokozott érdeklődéssel és tanulsággal hallgattak s nagy tetszéssel fogadtak. Mond vala pedig az elnök úr a többek között ilyeneket: »A természettudományok fegyvert adnak az ember kezébe a létért folytatott küzdelemben a természet erőivel szemben is, de közönyösen hagyják a lelket az erkölcsi eszmék iránt. Család, haza, nemzet, egyház, társadalom fogalma nem fér bele a természettudományok egyik osztályába sem s ezekért

lelkesülni: e tanulmányok egyike sem igen fogja megtanítani ifjúságunkat. A fajfejlődés elmélete meggyőző igazságként hirdeti, hogy csak az *erő* az, bármily alakban, mely a fönmaradást biztosítja; a gyöngébbnek pusztulnia kell, ha ezer humanitárius egyesület ápolja is fönmaradását. És így tovább. Emberszeretet, jog, igazság: mind kívül esnek a természet vizsgálatán, mert az erkölcsi világregnd nem azonos a természeti világ rendjével. Az erkölcsi nevelést az iskola csak a szellemi tudományokra s az irodalmi képzésre építheti.« (89. old.)

Szomorú volna, ha ezek az elnöki kijelentések az Országos Református Tanáregyesület székhelyének, a kálvinista Rómának vélekedését híven tolmácsolnák. Akkor a kálvinista Róma már nem volna messze mögötte a katolikus kómának és el lehetnének készülvé reá, hogy nemsokára az is antimodernista esküt fog tételni a papjaival s a tanítóival. Némi mentségéül szolgálhat Dóczy IMRÉNEK az, hogy ő meg mintegy a természet-tudományok hivatalos kinyilatkoztatásainak véli mindazt az egyoldalúságot, amit OSTWALD a »Grosse Manner« című könyvében leír. Azokat a természetvizsgálók nagy része éppen oly kevésbé fogadja el, mint Dóczy, aki azonban OSTWALD tételeivel éppen oly tarthatatlan tételeket állít szembe. Vádjai, amelyekkel a természettudományokat az erkölshöz, s általában az erkölcsi világregndhez való viszonyuk szempontjából illeti, egytől-egyik hamisak.

Nagyon fölületesen ismerik a természet törvényeit azok, akik azt mondják, hogy az erkölshöz nincsen közük. Talán nem nyilvánvaló a természettani s a vegyülettani törvényeké; de annál szembeszökőbb az élettörvényeké. A valódi erkölcs minden parancsolatának gyökere mélyen lenyúlik a testi életnek az élettudománytól kiderített törvényeibe. Az egész úgynevezett erkölcsi világregndból élettudományi alapon ellentmondás nélkül fölépíthető mindaz, ami nem hatalmi czélokot szolgáló ámitás, nem előítélet avagy hízelkedés az ember bűnös hajlandóságainak, melyekből békót vernek reá azok, akik jó tulajdonságainál fogva vezetni nem képesek, de fölötte uralkodni akarnak. Hiszen a régi vallások tiltó és parancsoló szabályainak nagy része nem egyéb, mint bölcs rendelkezés az ember testi jóvolta érdekében. Az emberek a mindenkori legnagyobb hatalomnak engedelmeskednek leginkább. Amiben a tudománnak, vagy a mindennapi tapasztalatból merítő józan belátásnak nem fogadtak volna szót, azt elfogadták és megtartották, ha a vallás vagy az egyház hagyta meg nekik.

Az élettörvények nem állhatnak ellentétben semmiféle törvényével a valódi erkölcsnek egyszerűen azért, mert az erkölcsi világ fölötte is, mint általában az ember szellemi világa fölötte, uralkodnak az élettörvények, de úgy, hogy azért

a szellemi világnak tág önkormányzatot, autonómiát engednek. Ilyen értelemben vannak a szellemi világnak saját törvényszerűségei is, amelyek azonban semmiféle irányban nem ütközhetnek élettörvényekbe. Ha ilyenekbe nemcsak látszat szerint, hanem valósággal is beleütköznek, ezáltal bebizonyosodik, hogy azok a valamik, bárki és bármi prédikálja őket, nem törvények, hanem hazugságok. Különösen az erkölcsi törvények között keresendők azok, melyek az ember szellemi világának autonomus körén belül alakultak ki. Ilyenek szabják meg az úgynevezett erkölcsi világrendet. S ezért nem lehet az erkölcsi világ jelenségeit magyarázatlan maradék nélkül bontani föl élettudományi tényezőkre, valamint hogy a testi élet jelenségei sem bonthatók föl ilyen magyarázatlan maradék nélkül természettani és vegyülettani tényezőkre. Mert az élet világának meg a természettani és vegyülettani törvények uralmán belül van önkormányzata, de olyanformán, hogy az élettörvények közül meg a természettani és vegyülettani törvényekbe nem ütközhetik bele egyetlen egy sem. Ami beléütközik, arról éppen ezáltal bebizonyosodik, hogy nem élettörvény, hanem a mi tévedésünk volt. Ha tehát – bizonyos önkormányzatnak, az életben sajátosnak meghagyásával – a természettani s a vegyülettani törvények uralkodnak az élet fölött; ha továbbá az élettörvények meg a lelki világ jelenségei fölött uralkodnak szintén csak bizonyos önkormányzat meghagyásával a lelki világ számára: úgy kétségtelen, hogy a természettani s a vegyülettani törvényeknek is több közük van az erkölcsi törvényekhez, az erkölcsi világrendhez, mint hiszi a fölületes ítélkezés.

Különösen a fejlődésnek, nevezetesen a sokak előtt annyira gyűlöletes faj fejlődésnek már eddig is kiderített törvényszerűségei, melyekkel az általános fejlődéstudomány megismertet mindenkit, aki igazán elmerül belé, egyenesen arra kötelezik az egyént, hogy életét, ha szolgálni akarja a fajfejlődést, ami az egyednek legeslegfőbb kötelessége, a legtisztább erkölcs parancsai szerint irányítsa. De itt nem azt a fejlődéstudományt értem, amit a HAECKEL népszerű, mert népbolondító irataiból ismerhetni meg. Az nem tudomány, hanem új vallásfelekezet alapítására való törekvés: A HAECKEL momismusa tele van dogmákkal, tele van a pápáét fölülmuló csalhatatlansággal és még a korunkbeli kálvinista papok, sajnos, nagy részének türelmetlenségét is megszegyenítő erőszakossággal, mely mindenkit, aki másképen gondolkodik, vagy tanulatlanak, gondolkodásra képtelen butának, vagy a papságtól fölbérelt gazembernek tart. A fejlődéstudomány forrásaiból tessék meríteni: HAECKEL nem forrás, OSTWALD a fejlődéstudományra még kevésbé az. Ellenben tiszta vizű forrás a DARWIN munkái, különösen a régiek s legkivált az, mely »fajok eredetéről«

szól a természetes kiválogatódás útján. Fájdalom, ennek mindjárt a címét s ezzel együtt avatatlanok előtt az egész törekvését meghamisította már az első német fordítás, mely »a fajok eredetéről« szól »fajok eredete« helyett. Íme, egy névelő odaszúrása a fordításban, egy névelő, mely az eredetiben nincs meg, elég volt a DARWIN alap gondolatához fűzött hamis következtetések egész áradatának megindítására. Az így létrejött hamis irányzat magának DARWINNAK későbbi műveiben, főleg az ember származásával foglalkozóban, is mutatkozik már, mert DARWIN maga sem tudta magát az őt félreértő követők hatása alól kivonni.

Elég az hozzá, hogy a forrásokból, melyekből korunknak mindinkább tisztuló fejlődéstudományi fölfogása fakad, éppen úgy fakad a legtisztább erkölcs is. Krisztus tanításának vakító fényességét is a középkor sötétjévé alakította át a butaság, a gonoszság s az uralkodni vágyás; a fejlődéstudomány nem tehet róla, hogy meghamisított tanításaiban mentséget, sőt igazolást keres az önzés, az erőszak s az elfajult állati ösztönök kielégítésének vágya. Nem kevesebb, hanem több sokkal több természettudomány, főleg élettudomány kell az iskolába. Az a kevés, amit belőle tanítanak és tud a nagy közönség, tud az államférfiak, a jogászok s a papok nagy többsége, az csakugyan inkább mérég, mint orvosság. Egy fél alma a tudás, a természettudás fájáról kárhozat; a tudás egész fájának, minden gyümölcsének birtoka üdvösség és megtisztulás volna.

Hogy csak néhány példát említsek, az igazi fejlődéstudomány a faj szolgálatába állítja az egyedet, s éppen így az egyént a család s a nemzet, általában a köz szolgálatába. Önzésre az ugyan nem tanít, sőt inkább azt mutatja ki, hogy a természetben az egyed érdeke mindenütt eltöri a faj érdeke előtt. És mi a mai kornak legfőbb hibája, az »erkölcsi fölfogás elsekélyesedésének« legfőbb oka? Az egyénnek ön- imádata, az egyéni érdeknek, az egyéni kedvtelésnek minde- nek fölé helyezése. Az, hogy kiveszett az emberek szívéből a másokért való élet öröme, hogy nem látják, mennyire egyedüli tiszta boldogság a mások boldogítása.

A fejlődéstudomány azt tanítja, hogy a tétlennek, a herének pusztulnia kell; megmaradásra s utódok állítására csak az számíthat, aki munkásán kifejti a benne lakozó összes értékeket. Korunk második nagy hibája a megfeszített munkától való iszonyodás; az egyénre rótt munka megkönnyítése minden áron s a kötelességérzet hiánya.

A fejlődéstudomány azt is tanítja, igen, hogy az erő előbb-utóbb diadalmaskodik s elpusztul a gyöngé. De a legnagyobb erőt az erkölcsi erőben látja, mert az nem egyéb, mint az ember józan ösztöne arra, hogy kövesse azokat a

törvényeket, melyek a továbbfejlődést, a tökéletesedést leginkább biztosítják. Hát nem kiapadhatatlan forrása a tisztán erkölcsnek az a tudomány, mely az egyén céljául az egyedi fejlődés elérhető legmagasabb fokát, a faj céljául pedig szüntelen továbbfejlődést, a tökéletesebbé válást tűzi ki?

A fejlődéstudomány továbbá, az én meggyőződésén) szerint, amelyért helyt állok bárkivel szemben, ha még úgy OSTVVALDNAK vagy bárkinek hívják is, arra tanít, hogy az általános emberit csakis a saját nemzetünk előbbre vitelével, abban minden emberinek a nemzeti sajátosságokkal egyetemben lehető legteljesebb kifejlesztése útján szolgálhatjuk sikerrel, és hiábavaló törekvés az általános emberi útján, melyből mindig csak ezt vagy azt a más nemzetbéli foghatjuk meg, tenni nagygyá a saját nemzetünket. A továbbfejlődés a nemzeti egyéniségeknek mind teljesebb kialakulására nem pedig azok megszűnésére fog vezetni; a teljesen kialakult nemzetek: azonban, hűséges szövetségben egymással, meg fogják osztani egymás között a legteljesebb jóllét és boldogság megszerzésének munkáját, mely a versenyt a jóban örökletessé fogja tenni. És nem fogja megengedni, hogy az emberi képességeket teljes kifejlesztésének fölöslegessé válása emberiségnek a jóllétben, a biztonság érzetében elkorcsosulását eredményezze.

És tanítja végül a fejlődéstudomány a múlt ismeretének megbecsülését, mint fejlődésünk jelen állapotának megértetőjét; igaz, hogy követeli a jelen állapot megismertetését is. Mert az a múltba irányított szem, mely a jelennel nem törődik, nem látja, nem keresi a haza, a társadalom jelen állapotát, a *ma* jogait és kötelességeit: az nem látja a járószalagot sem, amelynél fogva majd néhány kiválasztott a saját céljaira vezeti s a melylyel, ha szabadabban mozdulni merészel, gúzsba fogja kötni. A fejlődéstudomány követeli, hogy a haza jelen állapotának ismeretével mindenki azt a részt vehesse a haza jövődjének munkálatában, amelyet akar és tudna. Szóval, hogy igazán lehessen verseny, nem pedig vesszőfutás különösen a magyar ember élete.

De ha tanítja, ha követeli is a fejlődéstudomány a versenyt, nem tanítja a harcot a szó közönséges értelmében, a harcot az erőszak fegyvereivel, a gyilkolással. A liarcz a létért a DARWIN-féle struggle for life hamis fordítása a megélhetés nehézségei helyett, amelyek az egyedek képességeinek szüntelen kifejlesztésre sarkalják. Tanítja azonban a fejlődéstudomány az alkalmazkodás, a kölcsönös megértés szükségét is.

Egyébiránt minek szaporítsam tovább a szót? Nem tudom hogy mi, természetvizsgálók, jóhiszemű ellenfeleket találunk-e azokban, akik állítólag az iskola erkölcsnevelő hatását féltik, a természettudományoktól. Én inkább azt hiszem, hogy a papnak, a katonának és a jogásznak, valamint a papi, a

katonai s a jogászsuralom zsoldosainak, a nyelvészeknek s egyebeknek hatalmát féltik a természettudóstól, akinek az emberiség minden ügyeinek intézésében döntő szava leend, mihelyt az iskolába belefészkelte magát a tudás, mely a dolgok valódi mivoltának, tehát a természetnek megismerésében áll.

A.

Közgazdaság.

A magyar vasművek és gépgyárak egyesülete.

(A Magyar vasművek és gépgyárak országos egyesületének évkönyve. Szerkesztette: MÉHELY KÁLMÁN az egyesület vezértitkára. Budapest 1911.)

A Magyar vasművek és gépgyárak egyesületének húsz éves jubileuma alkalmából kiadott évkönyve rendkívül érdekesen rávilágít e legnagyobb gyáripari munkaadószervezetünknek bel életébe, megalakulásának okaira és fejlődésének az eddigi tapasztalatok mérlegelése alapján kijelölt irányaira. A szokásos, rendszeren száraz és egyhangú évkönyvek sorából kiemelkedve érdekes olvasmány és őszinte hangjánál, valamint feldolgozásánál fogva tudományos monographia értékével bír, melyből alaposan megismerhetjük az egyesület, valamint a munkaadószervezet működését.

Az egyesület vezértitkárának MÉHELY KÁLMÁN-nak szerkesztésében megjelent mű e jellegének különös értéket tulajdonítunk. Ugyanis rendkívül sok baj okozója az, hogy gyakran a legfontosabb közgazdasági és sociálpolitikai kérdéseket az életből vett megbízható, gyakorlati adatok hiányában, műkedvelői elmefuttatások ingatag alapján tárgyalják. Mert vajmi sokan vannak, kik általánosítani, összefoglalni szeretnek, de csak kevesen, kik az adatgyűjtés, a gyakorlati helyszíni vizsgálódás fáradságos munkáját vállalják. Más tudományágokban, például történetírásunkban, ugyanez a sajnos jelenség tapasztalható; az oklevéltári monographikus kutatások hiányában, amit az utóbbiak értékének méltánytalan lebecsülése még fokoz, nemcsak a tudományos irányzatú értekezéseink, hanem sajnos még sociálpolitikai törvényhozásunk is a való élet megbízható adatait nélkülözve gyakran, nagyon is ingatag alapon állanak.

Az évkönyvben hosszabb beszámolót találunk az egyesület 1910-ik évi működéséről, valamint a vas- és gépipar

múlt évi helyzetéről. E jubiláris évben közrebocsátott első évkönyvében ezenkívül az egyesület 20 éves, munkásügyi szervezetének 7 éves és munkásközvetítőjének 2 éves működésének vázlatos története van főbb vonásokban összefoglalva. A munkásközvetítő eredményei néhány táblázatba és igen érdekes graphikonokba is összegeztettek.

Az általános gazdasági jellegű kérdések közül különösen kiemelendőnek tartjuk a *gépkartellre, az állami művek versenyére és az általános ipari munkásnevelésre vonatkozó fejtegetéseket*. Ami az első kérdést illeti, *a magyar gépgyárak kartellírozása az osztrák versennyel szemben az önvédelem kényszere miatt a legáltalánosabb közgazdasági szempontokat véve is, szükségesnek és indokoltnak* tűnik fel az előttünk fekvő évkönyv alapján, és pedig azért, mert az osztrák gépgyárosok kartelljükhöz erejére támaszkodva, a hazai gépgyárakra mind nagyobb súlylyal nehezednek. Közös vámterületen pedig a védekezésnek más módja nem lehetséges, mint az elszórt erők koncentrálásával ugyanily kartell létesítése.

A közvéleményt is mindjobban foglalkoztató problémát állít elénk *az állami vasműveknek a magániparral szemben tanúsított versenye*. Hatalmasra kifejlesztett állami vasgyáraink rendkívüli előnyöket nyújtó pénzügyi viszonyaik dacára ugyanis nemcsak, hogy nem könnyítik meg a magánipar helyzetét, sőt ellenkezőleg, mindig szélesebb körben vetik magukat a magánipar körzetébe tartozó cikkek gyártására. Alapítja pedig ezt az eljárását a pénzügyi kormány arra, hogy az állami vasművekben fekvő nagy állami tőke jövedelmezővé tételére kell törekednie, mely követelménnyel pedig ellentétben áll a magánipar ama kívánsága, hogy a vasműveknek egyes jövedelmező üzletágait, mint például a hídszerkezetgyártást és a mezőgazdasági gépipart visszafejlesszék. A pénzügyi kormány tehát azt állítja, hogy az állami művek a tiscus szempontjából jövedelmet hajtanak s ezért a magániparra való tekintet nélküli továbbfejlesztését óhajtja, a magánipar pedig egyhangúlag méltánytalannak és sérelmesnek tartja ezt az eljárást, s ezért az államkincstár jövedelmeinek épen a magánipar fellendülésétől várható gyarapítása szempontjából a vasművek visszafejlesztését tartja indokoltnak. E kérdést az immár egy évtizede húzódó szóvita folytatása bizonyára nem fogja eldönteni és ezért az egyesület a leghatározottabban javasolja és kéri ama módszernek alkalmazását, melylyel az ily kérdések tanulmányozása, megbírálása és eldöntése Angliában és Amerikában történik. Amikor ez államokban ilyesforma vitás kérdés felmerül, az országgyűlés kiküld részben a kormány szakképviselőiből és főtisztviselőiből, másrészt pedig a társadalom érdekeltségi körének szakértőiből alakult *commission-t*, mely a kérdést teljes szakértelemmel alapos vizs-

gálát alá veszi és a parlament elé teljesen szakszerű és a kérdés végleges eldöntésére alkalmas előterjesztést tesz. Az egyesület ugyanily eljárást javasol. Küldjön ki az országgyűlés az állami vasgyárak vezetőségéből, viszont a magángyárak szakképviselőiből alakítandó bizottságot, mely vizsgálja meg részletesen és teljes szakszerűséggel az állami vasművek rentabilitásának és a magániparra gyakorolt versenye sérelmességének egész kérdéshalmazát, s ha e szakértő bizottság részletes jelentését az ország színe elé terjesztette, csak akkor lehet majd az ország közönsége teljesen megnyugodva afelől, hogy az állam pénze a közművekbe helyesen van befektetve, s azok rendeltetésüknek teljesen megfelelnek.

A legintelligensebb munkásanyagot igénylő gépiparunk különösen érzi annak hiányát, hogy ipari munkástörzsünkben sajnos még nincs elég állandóság, még nem fejlődött ki eléggé a nyugodt kitartó munkának az a szeretete, mely a munkásra, a gyárra nézve egyaránt a legelőnyösebb, ami a külföldi régi iparnak egyik főerősségét adja, de amelynek a munkás természetével való egygyé forradásához néhány nemzedéknek kell állandóan az ipari munkában felnővekedni.

Oly fejlődő ipari országban mint nálunk, a kisiparos amint meggyapjasodik, vesz szőlőt, földet és minden bánkódás nélkül ott hagyja az ipari munkát, melyet ösztönszerű érzésében alárendeltebb foglalkozásnak, csak eszköznek a boldoguláshoz, de nem életcélnak tekintett. Hasonlókép gyáriparunk munkása, kit a nyomor vagy a pénzszerzés vágya a szabad mezők friss levegőjéről hajtott be a gyárak zárt falai közé, amint csak teheti, visszavágyódását készséggel igyekszik kielégíteni, a nyár elején otthagyja a gyárat, hogy ismét csak ős végével térjen oda. Ha az összes iparágak természete oly idényszerű volna mint a mezőgazdasági iparoké, (szesz, dohány, cukor stb.) akkor ez így nagyon jól volna berendezve; a mezőgazdaság is, az ipar is mindig jól el van látva munkáskézzelel, a munkások télen-nyáron állandóan egyformán kereshetnének. A gyáriparnak a mezőgazdasági iparokon kívüli ágazatai azonban folytonos üzemet kivannak; a munka természete, az üzembe fektetett nagy tőke nem tűri az idényszerű munkát. Ezért tehát iparunk fejlődésére igen nagy fontossággal bírna, ha a nagy munkástömegeknek az ipari munkára való nevelésére alkalmas tömegnevelő intézmények létesítenének. A mai iparoktatási intézetek, ipari szak- és felső ipariskolák csak aránylag igen magas képzettségű, nagy és változatos igényű és végeredményben a szükséglethez képest aránylag igen kevés számú ipari szakmunkást képeznek ki. *Emez intézeteken kívül valami oly tömegnevelő ipariskolákra volna szükség, melyek azokat a legszükségesebb gyakorlati ismereteket, azt a kézügyeséget és általános tájékoztatást nyúj-*

tanak, melyek a gyárban csak hosszít évek multán sajátíthatók el. Egy ilyen egészen általános tájékoztató előgyakorlat nyújtása által a falvakból felkerülő mezőgazdasági munkások több kedvet nyernének a gyári munkára, s minthogy a gyári munkát gyorsabban tudnák elsajátítani, rövidesen jóval többet is kereshetnének.

Az egyesület gerincze a munkáskérdéseknek egységes alapon való intézésére hivatott *nmnkásügyi szervezete*. Amint ugyanis 1903 körül, hosszú pangó évek után a gyárak ismét rendes munkaviszonyok közé kerültek, a munkásszakszervezetek hirtelen megerősödtek és áldatlan harcukat megkezdték. Az egyesület ekkor előbb munkásügyi bizottságot küldött ki, melynek feladatává tette a gyáraknak a munkásmozgalmakkal szemben való szervezkedését előkészíteni, majd 1903 végén a strikeokkal és bojkottokkal szemben követendő eljárást egységes és kötelező megállapodások alapján intéző munkásügyi szervezetet alakított.

A szervezet alig másfélévi fennállás után oly nagyjelentőségű kemény próbát állott ki, melylyel szükségességét és helyes megalkotását kétségbevonhatlanul beigazolta. Az 1905. évben állotta ki a munkásügyi szervezet a tűzpróbát, amennyiben ebben az esztendőben küzdötte le a vas- és fémmunkások 6-8 hétig tartó nagy strikeját. Ez a strike volt Magyarországon az eddigiek között a legnagyobb kiterjedésű, és a munkásszakszervezetek minden erőszakossága s terrorismusa daczára a munkaadók teljes győzelmével végződött, amit csakis annak köszönhetnek, hogy egyesült erővel és szorosán zárt sorokban haladtak. Ez intézmény hasznossága kétségbevonhatlanul megnyilvánul abban, hogy a munkások a szervezet erejétől fegyelmezve már nem ragadtatják magukat a munkásvezérek által oly könnyelműen strikeokba. A strikeok száma és időtartama a szervezet fennállása óta jelentékeny mértékben csökkent.

A szervezet legfontosabb hivatása az, hogy körzetében az igazi termelő munkát fejlessze és folytonosságát biztosítsa. E működésében alapvető elvei ugyanazok, mint a melyekkel a külföldi nagy munkaadó szervezeteknél találkozunk. A munkaadó autoritását és fegyelmi hatalmát a gyár eredményes és zavartalan üzeme érdekében feltétlenül megvédeni törekszik, s a munkásoknak a munkások felvételét, elbocsátását, egy szóval a gyár belügyeit illető bármiféle beleszólását a lehető leghatározottabban kizárja. Mindenesetben alapos vizsgálat alá veszi azonban, ha valamely gyár munkásai béremelést kérnek, vajjon a béremelés indokolt-e, összhangzásban van-e a többi gyárak bérviszonyaival és az általános megélhetési viszonyok mind súlyosabbá váló követelményeivel, s nagyon gyakran a szervezet maga ajánlja egyes gyáraknak a munkabérek

megjavítását. A kereset javítására, a munkabéreknek a megélhetési közviszonyok követelte emelésére irányuló kérelmekben a legnagyobb jóakarattal a lehető legmesszebbmenő engedményeket teszi, hatalmi kérdéseket azonban nem ismer el.

A féktelenkedő munkások szemmeltartása és a gyárakban szükséges szakmunkások álladékanak nyilvántartása végett a munkásügyi szervezet már az 1905-ik évi nagy strike tanulságaitól indítva foglalkozott munkáellenőrzési hivatal létesítésével. Különösen a német nagy munkaadóközpontoknak a saját munkásközvetítőikkel elért eredményei alapján a szóban lévő mulandó szervezet arra a meggyőződésre jutott, hogy az ipari békét a mindenféle mesterkéltséggel teljesen beteg alapokra épített paritásos és bürokratikus hatósági munkásközvetítők helyett az érdekelt testületek által fenntartott munkásközvetítők sokkal hatályosabban biztosítják. Semmiféle más intézet az ipari üzem természetének kívánalmait oly szakértelemmel ki nem elégítheti, mint az, melyet az érdekeltek maguk tartanak fenn.

A Magyar vasművek és gépgyárak országos egyesülete ennek átértése alapján létesítette *munkásközvetítőjét*, mely hosszabb előtanulmányok után 1909. februárius havában kezdte meg működését. A közvetítő *teljesen ingyenes*, összes költségeit munkáslétszámuk arányában a gyárosok viselik. Az év végéig a közvetítő elhelyezett összesen 18.657, az évben pedig 20.502 munkást. A jelentkezett munkásoknak átlagban 92%-át tudta alkalmazáshoz juttatni.

A szóban forgó évkönyv szerint az egyesület munkásközvetítőjének két éves eredménye a legteljesebb visszautasítása a munkásközvetítés hatósági monopolizálásának. A szervezetnek a munkásokkal soha e miatt baja nem volt, mert a közvetítést oly liberálisan kezeli, hogy mindkét félre nézve ennek tényleg csakis gazdasági haszna érvényesül, ami ebből származólag a munkaadók és munkások közötti minden esetleges ellentétet eleve kizár.

A sociálidealogusok beteges elméleteivel szemben a Magyar vasművek és gépgyárak országos egyesületének az évkönyvből megismerhető működése az egészséges való életet képviseli. Az évkönyvben közölt eredmények azt bizonyítják, hogy az egészséges társadalmi rendnek az ipari béke megvalósításának legerősebb biztosítója, – éppúgy, mint a világ békéé az összes államoknak technikailag minél tökéletesebb fegyverkezése, – a munkaadóknak erőteljes defensiv jellegű szervezkedése.

Jogtudomány.

Az alacsony munkabérek magánjogi szempontból.

(V. BRANTS, professeur à l'Université de Louvain, etc.: Le salaire insuffisant devant la loi civil. Quelques jalons de législation et de jurisprudence. Bruxelles (Hayez) 1910. – Különlenyomat a Bulletins de l'Académie royale de Belgique 11. számából.)

A szerző, ki az uzsora kérdését sociális, gazdasági és jogi szempontból már ismételten tette vizsgálat tárgyává (1. L' usure dans la législation contemporaine, 1895. és újabban: La lutte contre l' usure, Louvain 1907.), e legújabban megjelent kis füzetében tanulságos és áttekinthető módon csoportosítja azokat a törvényhozási intézkedéseiket, melyeket az egyes modern culturállamok az u. n. uzsorás ügyletek ellenében foganatosítottak]:. Megállapítja az uzsora fogalomkörének fokozatos tágulását úgy a törvényhozási szabályozások, mint a jogtudomány terén. (V. ö. e. pontra nézve a mi irodalmunkban GROSSCHMID BÉNI kitűnő tanulmányát, Hitel- és reáluzsora, Budapest, 1903.) Majd áttér az uzsora magánjogi leküzdésének különböző módjaira. Részletesen foglalkozik a *német* polgári törvénykönyv álláspontjával, mely az uzsorás ügyletek semmisségét mondja ki azáltal, hogy általános elvként jelenti ki a *jó erkölcsökre* ütköző ügylet semmisségét és az ilyenek példájaként az uzsorás ügyletek (más szorult helyzetének, könnyelműségének vagy tapasztalatlanságának kiaknázása oly módon, hogy az ellenszolgáltatás a szolgáltatással nincs irányban; 1. a. 138. §. 1. és II, bekezdését) említi fel.

A szerző e szabályozást, mely a mi tervezetünkben (956. §.) is elfogadást nyert, (amit a szerző is ismételten felemlít) nem tartja megfelelőnek. Rámutat, hogy a mai gazdasági életben nagyon sok olyan munkaszerződés merül fel, melyben valóságos *éhségbérek* köttetnek ki, de amelyekre még sem lehet – legfeljebb nagyon erőltetett interpretatio alapján – a német ptk. 138. §. II. bekezdésének fogalom meghatározását alkalmazni. Viszont: a 138. §. I. bekezdésében foglalt általános keret (»gute Sitten«) túlságosan ruganyos, melylyel a német judicatura – szerző szerint – nem tud bánni, amennyiben egészen indokolatlan ingadozásokat tüntet fel. Nem hallgathatjuk el, hogy a szerzőnek ez az ítélete túlságosan szigorú. Néhány szélső példától eltekintve épp azt kell mondanunk, hogy a német jogtudomány és joggyakorlat a polgári törvénykönyv 138. és ezzel kapcsolatosan a 826. §-nak értel-

mezese terén oly kiváló munkát végzett, hogy e rendelkezésnek céltudatos és egységes elvi szempontokra visszavezethető fokozatosan kiterjesztő interpraetatiója a legtermékenyebb jogfejlesztő judikaturára vezetett. (V. ö. legújabban HERZOG Zum Begriff der guten Sitten im BGB., LEONHARD, Studien, H. 33. Breslau 1910.) Abban pedig a német Reichsgerichtnek tökéletesen igaza van, hogy nem semmisítenek meg a »jó erkölcsökbe ütközés« címén minden szerződést, amely a munkavállalóra nézve kényelmetlenné is válhatik.

Szerzőnk mindazonáltal hiányosnak és elégtelennek tartja e megoldást, aminthogy általában arra az eredményre jut, hogy a magánjogi semmisség kimondása, (épp úgy, mint a büntetőjogi üldözés) magában véve nem elégséges remedium az »éhségbérek« megszüntetésére, hanem e tekintetben az állapotok gyógyulása csakis a kollektív (tarifális) szerződéseknek intézményesítésétől várható.

Az (egyébiránt inkább »sociologiai«, mint jogászai) dolgozat a kérdés iránt érdeklődők figyelmét kétségkívül megérdemli.

Kiss.

Társadalmi politika.

Jelentések a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének 1910. évi nagygyűléséről.

(Verhandlungsbericht der sechsten Generalversammlung des Komitees der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz, abgehalten zu Lugano am 26-28. September 1910, nebst Jahresberichten der Internationalen Vereinigung und des Internationalen Arbeitsamtes. Herausgeg. vom Bureau der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz. Schriften der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz. No. 7. Jena. Verlag von Gustav Fischer 1910.)

(Jelentés a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületnek 1910. évi szeptember 28-30. napjain Luganóban tartott nagygyűléséről. Hieronymi Károly m. kir. kereskedelemügyi miniszter úrhoz beterjesztette dr. Gaal Jenő főrendiházi tag, műegyetemi ny. r. tanár. A Törvényes Munkásvédelmi Magyarországi Egyesületének kiadványa. 10. 1911. Budapest, Kilián Frigyes utóda.)

A luganoi nagygyűlés lefolyását és eredményeit ismertettük közvetlenül annak lefolyása után^{x)} és ez alkalommal rámutattunk arra a különös jelentőségre is, amely a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete eme hatodik nagygyűlésének tulajdonítandó. Most két külön füzet számol,

¹⁾ V. ö. a Szemle III. évi', 730-734. oldalait.

be részletesen az ezen a fontos nemzetközi összefüggésről lefolyt tárgyalásokról. Mindkettő hivatalos jelentés és ennél fogva azokra mint fontos forrásmunkákra külön is fel akarjuk hívni a figyelmet.

Az első magának a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a hivatalos kiadványa, mely a luganoi nagygyűlésre vonatkozó jegyzőkönyvet és a tárgyalások lefolyásának ismertetésén kívül a munkásügyi hivatal számos érdekes jelentését tartalmazza. A munka első fele részletesen visszaadja a nagygyűlésen elhangzott felszólalásokat és üdvözlő beszédek, köztük GAAL JENŐ magyar kormánykiküldött beszédét is, melylyel a nagygyűlést az egyesület fennállásának tizedik évfordulója alkalmával üdvözölte. A füzet második fele számos mellékletet és a nagygyűlés elé terjesztett jelentéseket foglal magában.

Ezekből mindenekelőtt a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete 10 éves fejlődéséről nyerünk képet. Az egyesület 7 nemzeti osztálylyal kezdte működését ma már 15 ilyen nemzeti osztálylyal rendelkezik; a közel jövőre nézve pedig még néhány országban van kilátása újabb nemzeti osztályok alapítása útján való térhódításra. 1901-ben 1.008, 1910-ben pedig már 5.444 tagja volt az egyesületnek. A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete, mint az egyesület magyar nemzeti osztálya 1901-ben 70, 1910-ben pedig 201 taggal szerepelt. Ez a taglétszám nem éri el a német, az amerikai, a francia, a svájci, az osztrák és az angol nemzeti osztályok taglétszámát, mi a sokkal nagyobb lakosszámmal és sokkal fejlettebb iparral bíró országokkal szemben érhető, azonban éppen az utolsóhoz (az angol nemzeti osztálynak ugyanis 205 tagja van) igen közei áll és az olasz, a dán, a svéd, a németalföldi, a belga, a spanyol, a norvég és az argentiniai nemzeti osztályokét számbavehetően felülmúlja. Ez, valamint a nemzeti osztályok 1908-1910. évi működésének kimutatásában a magyar nemzeti osztálynak jutó hely mutatja, hogy Magyarország ezen a téren teljes mértékben lépést tart a nagy culturnemzetek hasonló irányú működésével, csak a társadalmat és a törvényhozást is sikerüljön oly mértékben megmozgatni, mint ahogy azt az 1908-1910. évben, kiváltképp az 1906-ban alakult angol nemzeti osztálynak sikerült, mely két fontos eredményt tud felmutatni: a fehérphosphor-tilalomnak az elfogadását és a bérminimum-törvény keresztülvitelét. A nemzeti osztályok működésére vonatkozó jelentésből az is kitűnik, hogy a magyar- osztály a kiadványok számát illetőleg sem marad el a többi nemzeti osztályok mögött.

A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal működéséből különösen ki akarjuk emelni azt a részt, amely a vasúti kocsik

automatikus összecsatolásának a kérdésére vonatkozik, mert eme kérdés fontosságát ma nálunk még nem méltányolják eléggé. Az 1909. év folyamán a német, francia és a svájci nemzeti osztályok elnökei beadványt intéztek a Nemzetközi Munkásügyi Hivatalhoz az iránt, hogy a vasúti kocsik önműködő kapcsolásának a kérdése lehetőleg nemzetközi úton szabályoztassék, minthogy a forgalom nemzetközi természeténél fogva más úton e téren igen nehéz lesz sikereket elérni. A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal tényleg tett is lépéseket az egyes nemzeti osztályoknál, hogy mindenekelőtt arról tájékoztassák a hivatalt, hogy mily mérveket öltenek az egyes országokban a vasúti kocsik összekapcsolásából eredő balesetek. Kitént ez adatgyűjtésből, hogy Németországban 1901-től 1908-ig a vasúti kocsik összekapcsolásánál történt balesetek folytán bekövetkezett halálesetek száma 22%-kal, a sebesülések száma pedig 51%-kal emelkedett, mivel szemben a használt teher- és podgyáskocsik száma csak 27%-kal növekedett, miből a jelentés azt a következtetést vonja le, hogy a balesetek száma a forgalom intenzívebbé válásánál lényegesen nagyobb mértékben növekszik. Angliára vonatkozólag régebbi adatgyűjtés alapján az 1888 – 1902-ig terjedő időre vonatkozólag a súlyos, azaz halálos kimenetelű balesetek 42%-kal való emelkedését állapították meg. Ezzel szemben rámutat az előttünk fekvő jelentés arra, hogy az Észak-amerikai Egyesült-Államok, hol az 1893. évi márczius 2-án kelt törvény értelmében 1898-tól kezdve a vasúti kocsiknak az önműködő összecsatolása rendeltetett él, 1899-től kezdve, bár a forgalom szintén tetemesen fokozódott, az ily alkalmakkor bekövetkezett balesetek száma tetemesen alászállt és pedig egyharmadról egytizenegyedre. Sajnos, a jelentés tényleges eredményt a vasúti kocsik önműködő összekapcsolásának terjedését illetőleg nem mutathat fel, ellenben kiténik a jelentésből, hogy Németországban és Franciaországban igen komolyan foglalkoznak e kérdéssel és ez a kérdés Ausztriában is megfordult már az országgyűlésen.

Érdekes adatokat tartalmaz a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal jelentése az otthonmunkára vonatkozólag is. Kísérlet történt ugyanis annak a megállapítására, hogy mily fokon áll az otthonmunkások szervezkedése. A Nemzetközi Munkásügyi Hivatalhoz beérkezett jelentések szerint Németországban az otthoni munkásnők szakszervezete 1901-1909-ig 1.080-ról 6.476-ra növelte tagjainak a számát. Angliában körülbelül 1.300-ra becsülik a szervezett otthonmunkások számát. Svédországban 1908-ban 300-ra, a Svájcban pedig 7.900-ra teszik a szervezett otthonmunkások számát. Kiténik ezekből az adatokból is, hogy csak lassan és igen különböző mértékben halad az otthonmunkások szervezkedése.

Minden nagygyűlés után kiadja a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete is azt a jelentést, melyet a kiküldött kormányképviselő a nagygyűlés lefolyásáról a kereskedelemügyi miniszterhez intéz. Az előttünk fekvő ilyen jelentés nemcsak a luganoi nagygyűlést ismerteti, hanem abban a kiküldött kormányképviselő, GAAL JENŐ főrendiházi tag egyúttal röviden visszapillant a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének 10 évi működésére. Ezért, valamint tömör és tartalmas voltánál fogva különösen ajánljuk a magyar közönségnek ezt a jelentést, mely rövid áttekintést nyújt ugyanarról az anyagról, amelyet a Nemzetközi Munkásvédelem Egyesülete majdnem 200 oldalas jelentése felölel.

GAAL JENŐ jelentésében visszapillant a törvényes munkásvédelem nemzetközi fejlődésének egész OWEN ROBERT-ig visszanyúló kezdeteire, mert ily kezdeteket kell látnunk OWEN terveiben, aki eredetileg is az egyes országok határain túl terjedő jellegűnek képzelte el a törvényes munkásvédelmet. Rámutat a fejlődés vázolója alkalmával GAAL arra az érdekes körülményre is, hogy a munkások védelme és az ennek nemzetközivé tétele iránti követelés nem a munkásosztály vagy annak vezetői kebeléből indult ki, hanem munkaadók és főképp nemzetgazdák voltak azok, akik az idevágó eszmék zászlóvivőiül szegődtek. GAAL e mellett a socialismus hatását az ügy kifejlődésére nem kicsinyli, de a socialismus hatásának a közvetett voltára figyelmeztet. A socialismus és annak a tömegeket megmozgató eredményei a gyakorlat és a tudomány embereit egyaránt gondolkodásra indították a capitalistikus termelés tényeit illetőleg, mely megfontolások eredményeképp nem szűrődhetett le más, mint az, hogy a munkásvédelmet nemcsak a humanismus követeli, hanem fontos nemzetgazdasági érdekek is szükségessé teszik azt. A Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete, a mint a lefolyt 10 évben kitűnt, ebből a szempontból fogja fel a munkásvédelmet, és amint az GAAL Jenő a luganoi nagygyűlésen elmondott és az előttünk fekvő jelentésben kivonatossan közölt beszédéből is kitűnik, teljesen átérti azt a jelentőséget, mely a munkásvédelemnek a termelés folytonosságának a biztosítása és az életerő minél takarékosabb felhasználása szempontjából jut, és ebből kiindulva igyekszik a nagy socialis ellentétek elsimitására. Ha ez az egyesület kezdeményezéseiben óvatos és mérsékelt volt, azt éppen eme szellem minél tökéletesebb megvalósítása érdekében tette.

Társadalmi mozgalmak általában.

A meg nem jöttek és az elköltözöttek.

Születés meg halál: ez a két legfőbb tényezője minden földi létnek, minden társadalomnak. A születések s az elhalálozások aránya dönt az élőlények minden fájának fennmaradása fölött.

A dolog azonban nem olyan egyszerű, hogy a fennmaradást minden esetre biztosítaná az a körülmény, ha az elhalálozások száma nem múlja fölül a születések számát, vagyis ha az egyedek száma adott területen, meghatározott életviszonyok között állandó marad. Hogy az egyedek számának állandósága a faj fennmaradását biztosítsa, hogy ne adjon helyet csakhamar az egyedek majd lassú, majd rohamos fogyásának, ahhoz egyéb is szükséges. Szükséges még az is, hogy minden nemzedékben a fölös számmal szülöttek közül kiválogatódott legjobbak legyenek a következő nemzedék létrehozói; továbbá szükséges, hogy ama területen, amaz életviszonyok között nagyobb számú egyed megélhetésére igazán ne legyen mód. Ahol könnyen megélhetnének jóval többen is, mint amennyien vannak, ott a megélhetés nehézségei – az a tényező, amit DARWIN struggle for life-nak nevezett – nem elég nagyok arra, hogy minden egyedet a benne rejlő összes képességek teljes kifejtésére kényszerítsenek. Megszűnik a legjobbak kiválogatása, mert hiszen jut hely és mód a megélhetésre a kevésbé jóknak is, és legfeljebb a legalkalmatlanabbak küszöbölődnek ki. Sőt a mai társadalmak – a könyörületeség, az emberiség szent nevében – mesterségesen támogatják még az ilyeneket is nemcsak abban, hogy megéljenek, hanem abban is, hogy fogyatkozásaikat utódokban megörökíthessék. Aki megszületett, sőt, tovább megyek, aki megfogantatott, annak joga van az élethez; de nem mindenkinek van joga ahhoz, hogy életet adjon. Joga ehhez csak annak van, aki által a faj előreláthatólag nemesedni, javulni fog, vagy legalább is nem romlik. Sőt annak, aki által a faj nemesedik, kötelessége is minél nagyobb számú utódot állítani. Majd ha ebben a feladatában az ilyent az egész társadalom, közszellem és intézmények útján, a leg-hathatóságban támogatja: akkor egyebekben magától megoldódik a születések s az elhalálozások helyes arányának nagy kérdése.

Addig a társadalmakat az előbb vázolt nagy feladatok állandóan fogják izgatni. És izgatják különösen olyankor, midőn, mint mi most, egy-egy népszámlálás eredményét várják.

Nagyon időszerűek tehát a Társadalomtudományi Társaságtól mostanában rendezett viták a neomalthusianizmus és az eugenika kérdései fölött.

A neomalthusianizmus, a MALTHUS tanának olyan alkalmazása, mely a korunkbeli gyöngéakarató embertől nem követel az ő erején fölül álló önmegtartóztatást és a születésv számát mégis korlátozhatja; az eugenika, mely a faj nemesítése céljából kívánatos egyedeknek az eddiginél nagyobb s a faj szempontjából kevésbé kívánatosoknak az eddiginél csekélyebb szaporodását kívánja, sőt az utóbbit teljesen meggátolni szeretné: mindkettő olyan tárgy, hogy társadalmi kérdésekkel hivatásosan foglalkozó minél több testületünknek kellene velük a legkomolyabban foglalkozniuk. Ha valamiből, úgy ezeknek a kérdéseknek tárgyalásából igazán ki kellene zárni minden osztályérdeket, de minden gyanúsítást is.

Az egyke, a neomalthusianizmusnak magyarországi korcsszületője, egyaránt baja és veszedelme a nagybirtok urainak s a mindennapi megélhetésért vagyontalanul küzködőnek, az úrnak és a parasztnak, a gyárosnak és a munkásnak, a nagytőkésnek és a napszámosnak. Nem is akarom azt mondani: az egész nemzetnek. Mert még azt fognák rám, hogy »nacionalista« szempontok vezetnek, ezt a szót nem úgy értvén, ahogyan én nemzetem előbbrevitele által az emberiséget akarom szolgálni. Hiszen voltak, akik a nagy birtokok urainak minapi feljajdulását az egyke miatt azzal ütötték el, hogy az uraknak nincs elég cselédjük, az urak cselédet akarnak tenyészteni.

Nem kisebb baj az egykénél a kivándorlás. Száz és százazrek, sőt milliók nem jöttek meg, pedig megjöhetnek volna; száz és százazrek, sőt milliók elköltöztek, pedig itthon maradhattak volna. Megjöhetnek volna, illetőleg nem kell vala elköltözniük, ha nálunk más a társadalmi rend és a mai társadalmi rendben más a közfelfogás. Ha nagyobb a jólét és munkára több az alkalom; ha nagyobb, általánosabb, a tömegeket is átható a műveltség s a műveltséggel, az igazi műveltség által több a kötelességérzet, szigorúbb az erkölcs.

Azt mondják, a haladó műveltséggel fokozódnak az embernek az étellel szemben támasztott követelményei; az ember mind magasabb életmérték, standard of life után vágyódik. Jól teszi, ha vágyainak úgy a maga, mint családja részére kielégítést szerez a körülmények szerint vagy kivándorlás, vagy gyermekei számának csökkentése, illetőleg gyermektelensége által, legfeljebb annyi gyermekkel, amennyit megfoghatkozott szülői ösztöne is megkövetel. Én pedig azt mondom, nem teszi jól. Ha teszi, nem a műveltsége, hanem a műveltség hiánya, legalább is a természettudományi világfölfogás hiánya, amely nélkül nincs igazi műveltség, kész-teti reá.

Látszata csupán és külső máza a műveltségnek az, amely nem ismeri el az egyed kötelességeit a fajjal szemben. Nem művelt, sőt nem is erkölcsös ember az, aki a legjobbak kiválogatódását megakadályozza, arra módot nem nyújt, avagy a jobbakat a faj, a saját fajtánkról lévén szó, a haza szolgálatától elvonja s az elvett jobbak helyébe kevésbé jókat enged állni: röviden, aki contraselectiót űz. Aki nem tudja, hogy ezáltal vét a faj ellen; hogy a faj elleni vétségnél nagyobb bűn nem lehet: az műveletlen ember, ha még annyi nyelvet beszél, grammatikát, történelmet és úgynevezett válláserkölcst tanult is. Aki pedig tudatosan vét a faj ellen, az erkölcstelen ember.

Contraselectio a kivándorlás előmozdítása; sőt a kivándorlásnak meg nem akadályozása a kivándorlásra kényszerítő körülmények meg nem szüntetése által is az. Mert a legjobbakat, a munkára leginkább képeseket, a szaporításra leginkább alkalmasokat távolítja el; mert módot nyújt arra, hogy az eltávozottak megürült helyét előbb-utóbb olyanok foglalják el, akik nálunk e megüresedés nélkül helyhez nem jutottak, családot nem alapíthattak s utódaikkal a fajt nem ronthatták volna. A kivándorlásnak ugyanaz a hatása, mint a hosszantartó nagy hadjáratoknak. Ezekben is első sorban a testileg kiváló, akaratban, talán hazafias lelkesedésben leggazdagabbak hullanak el és legbiztosabban megmarad a gyáva és a hitvány. Sokkal kisebb baj a halálozások nagy arányszáma akár egyes nagy járványok, vagy éhínség, akár általában a rossz közegészségi viszonyok miatt. A nagy halálozási szám, ha nagy születési szám áll vele szemben, bizonyos egyéb föltételek mellett, még üdvös is lehet, mert kiselejtezője a kevésbé életrevaló, kevésbé ellenálló egyedeknek.

Chinában – a tulajdonképeni Chinát értve, területre a birodalomnak alig harmadát – négyezer év óta mindig óriási volt a halálozási szám, de óriási a születések száma is; az előbbi állandóan kiválogatta azt a szintén évezredek óta állandó mintegy négyszáz millió embert, akik Chinát lakják es ott szintén évezredek óta a világnak ma is legnagyobb általános műveltségét tartották fönn. A chinai erkölcs magasán áll, például a franczia erkölcs fölött; mert az mindenben a fajfejlődést, ez mindenben a faj romlását szolgálja. Chinában még a kivándorlás sem rontja a fajt; mert onnét csak a fölösleg, a Chinában megélhetők számán fölül lévők távoznak el. De ki merné állítani, hogy a magyar kivándorlók itthon fölöslegesek voltak; hogy itthon, jobb társadalmi rend mellett, jobb közgazdasági viszonyok között és jobb erkölccsel, több kötelességérzettel fajuk iránt, meg nem élhetek volna?

A kivándorlásnál nem csekélyebb fokban contraselectio

az egykerendszer is. Az az egy gyermek, akinek testvére talán soha sem is volt, akit a szülői szeretet, ha hülye, ha satnya, föltetyeget, megházását, mindennel ellát és gondosan megóv a benne talán még meglévő értékek kifejtésének kényszerűségétől, az az egy gyermek nagy átlagban föltétlenül silányabb, mint az, aki tizenkét testvér közül hatodmagával megmaradva, erős munkával küzdi föl magát abba a jólétbe, melyet az egykének már a szülői munkássága biztosított.

Nos hát, nem volt igazsága a Közegészségügyi Tanácsnak, midőn az Országos Magyar Gazdasági Egyesület föliratáról adott szakvéleményében az egyke védelmére kelt s a többek között azt is mondotta, hogy »a művelt és gondolkodó szülőktől a közegészségügy nevében méltányosan követelni nem lehet, hogy gyermekeiknek legalább azt a jólétet ne igyekezzenek az élet számára megóvni, amellyel önmaguk bírtak«. Az a gyermek, aki készen kapja a jólétet, amellyel szülei bírtak, legtöbb esetben munkátlan ripők, vagy kényeskedő divatbáb lesz, és ha valami munkának mégis érzi, legalább szórakozásul a szükségét, az a munka a legritkább esetben lesz termelő munka. Lesz talán elkészülés egy-egy jogi szigorlatra, vagy leánygimnáziumi érettségire; lesz bélyeggyűjtés, sportolás, nőegyletesdi, vagy mit tudom én mi; de csak kivételesen lesz olyan, mely gyarapítja a nemzeti vagyont akár anyagiakban, akár szellemiekben. Az a jólétben felnőtt úrfi a társadalomban, a közhivatalokban, az egyetemen születési jogán elfoglalja a papája helyét és nála talán százsorta különbeknek állja a versenyben útját. Hány olyan belátó szülő van, aki gyermekét, bármilyen jólétet hagy reá, kemény munkára nevelné és csakugyan méltóvá a helyre, az állásra, melyet néki nem végső pihenőül, hanem lépcsőtül a további erőmegfeszítésbe kerülő emelkedésre biztosított? Az apa és az anya, akik maguk már bizonyos jólétben élnek, testileg is egészségesek és nem elfajultak, akkor cselekszik legjobban, ha minél több egészséges gyermeket ruház föl minél jobban a műveltség minden fegyverével és lök azután ki az életbe, hadd küzdjenek, dolgozzanak, termeljenek maguknak és nemzetüknek azok is. Hadd legyen ezáltal is nagyobbá, nehezebbé a verseny, hadd válogatódjék ki a jók közül is a legjobb. Nem baj, ha száz jó elbukik, csak diadallal kerüljön ki a legjobb!

Én nem tudom, hol hagyhatta a maga fejfödéstudományi ábécéjét a Közegészségügyi Tanács. Talán azokban az előkelő szalonokban, amelyeknek önzését, léhaságát és hiúságát tagjainak orvosi gyakorlatával szolgálja. Nem tudom, talán rosszul is sejtem. De azt tudom, hogy ama vélemény arra a FOREL-re nem támaszkodhatott, akivel magam ugyan nem mindenben értek egyet, de akit az élettudományok vándor-

apostolai közül a legtöbbre becsülök már csak azért a tételéért is, hogy erkölcsösen csak az az ember él, aki magát a. mások és az emberiség, valamint a tőle származó utódok javának tudatosan és fölsímt kötelességből alárendeli. Ez a FOREL a tavaly július 29-én Hágában tartott újmalthusianista congressuson a születések korlátozásának jogát, sőt kötelességét is elismerte olyan esetekre, midőn az utódok a faj romlására vezetnének; de megköveteli az erős és egészséges 24 éves ifjútól, aki egy derék 18 éves leányt vesz el feleségül, hogy nyolcz, sőt tizenkét gyermekük is legyen, az anyának legalább egy évi pihenésével minden gyermek után, föltéve, hogy az anya végig egészséges is marad, ami éppen nem lehetetlen. Persze lehetetlen volna a nagyhozományú, de kevés vérű és szűk medenczejű egyetlen leányokra nézve. FOREL éppen azt mondja, hogy házassága dolgában senki se tekintsen vagyona, a gyermekeit pedig jólét helyett igénytelenségre, a küzdelemben helytállásra nevelje.

A haláltól, egy-egy gyermek halálától sem szabad olyan nagyon félni, hogy valaki inkább gyermekeket se óhajtson, semhogy egynek-egynek halála miatt kelljen szenvednie. Ez gyávaság, az erős akarat hiánya az élet minden eshetőségeivel szembezállásra. Nagy bölcsesség van a régi magyar mondásban, hogy üvegporhárból és gyermekből sohasem lehet elég a háznál. Valameddig véle nagy születési arányszám állott szemben, a magyar gyermekek nagy halandóságának is volt része fajunk életrevalóságában, amelyet ezer év viszontagságai nem merítették ki, de rövid idő alatt ki fogja meríteni az egyke. A nagy gyermekhalandóság nálunk is kiválogatta a legellenállóbbat, meghagyta azt, aki még a jég hátán is megél. Az egykerendszer minden áron megtartja az egyszer megszületett legsilányabbat is, azt, akit lábáról az első nagyobb szél ledönt.

Nem tagadom, hogy az egyke divatában jut szerepe a hibás gazdasági rendszernek is; de állítom, hogy még több szerepe van benne a silány erkölcsi rendnek, mely társadalmunkban uralkodik. S ilyen hitványnya ezt az erkölcsi rendet nem a természettudományok tették, hanem az eltávolodás a természettől, a fejlődéstudomány alapelveinek nem ismerése, parancsainak megszegése. A fogalmak mai zavaránál a gyermekáldás tekintetében az isteni gondviselésbe belenyugvás is jobb volt. Mert az isteni gondviselés nem egyéb, mint a természet, rendje, amely az egyes esetben tűnhetik föl véletlennek, de az esetek összesége által örök törvények kifejezője.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Birtokpolitikai szakértekezlet.

A Szemle előbbi számában az *új földtehermentesítésre* vonatkozó második előadmány kivonata nem volt közölhető. Ezt pótoljuk mindenekelőtt a következőkben.

GYÖRGY ENDRE ny. földművelésügyi ministe relőzetesen hangsúlyozni kívánja, hogy ő nem barátja valamely széles jogkörű állami beavatkozásnak. Először is az nagyon sokba kerül s midőn a bureaueratia túltengése ellen tiltakozunk, felette helytelen volna új sereget adni hozzá. Akkor, midőn az értékhatárok annyira ingadozók, hogy a legképzettebb becsüsök tudománya is csütörtököt mond, hivatalnoksereggel pótolni ezt a hiányt lehetetlen. Ez az állapot pedig mindaddig így lesz, míg végleg be nem sorakozunk a nyugati államok közé, vagyis legalább is egy generatio alatt.

De az állami beavatkozás veszélyes az adós szempontján kívül állami szempontból is. A rossz adósért az adó útján fizetné a kárt a jó adós; amellet, hogy vegye magára az állam az ódiomot az értékelés miatt, hogy exequalja polgárait és mindenek felett, hogy vállalja el a tehermentesítés obiígóját, hogyha beavatkozásával a tőkét elriasztotta e térről!

Ezért ellenzi szóló néh. Horánszky Nándor javaslatát, melyet különben sem tart szükségesnek feltétlenül, mert hiszen nálunk a tőkehiány évről-évre apad. Amikor pénzüintézeteinkben 3.314 millió betét és 649 millió folyószámlái letét, együtt tehát 4.000 millió megtakarítás van, akkor nem lehet volta-képpen már ma sem tőkehiányról panaszkodni.

A nagy és komoly veszedelem nem az, hogy nincs tőke, nincs befektetési alkalom, hanem az, hogy a kettő a közibök bekerülő pénzpiaczi szervezkedés folytán el van zárva egymástól.

Szólót mindig különös hangulatra serkentette a magyar közgazdasági viszonyok szemlélése. Mintha egy őserdőben járna, ahol a százados tölgyek már alig-alig hajtanak, szembe-szökőkig kiveszésnek indulnak, sudarokat, ágaikat azonban buja módon belepí a repkény. Örül az első ténynek, de mégis csodálatos jelenség, hogy ugyanazon talajon az élődsi bujálkodik, a jövedelem termelője pedig pusztul. A megfejtés az, hogy már gyökerében elválí egymástól a kettő és csak a véletlen hozza ismét össze őket, bizonyára nem egymást támogató, de egymásra támaszkodó szándékkal.

Szerinte ezen a helyzeten kell változtatni gyökeresen. Az eladósodás folyamánya mutatja, hogy a segítés gyors

elhatározást kíván. Legjobb tudomásunk szerint nem lehet a földbirtok terhét kevesebbre számítani 4.000 milliónál, hiszen 1900-ben a hazai hitelintézetek maguk 2.159 millió betáblázott teher felett rendelkeztek, hacsak hozzávesszük az osztrák-magyar bankot, az ausztriai intézeteket és magánosokat, bizonyos, hogy a 4.000 millió inkább alacsony, mint túl magas számítás. És ez összeg is emelkedik rohamosan. Az utolsó évben 1.200 millió új betáblázással szemben 488 millió volt a törlés, a pénzszaporodás pedig egy esztendő alatt így több 700 milliónál!

A kamatláb tekintetében is szomorú a helyzet. A legutolsó évben 850 millió betáblázott teher volt 6 % és azon felüli kamatlábbal s miután a terhek nagyobb része a kisbirtokra nehezedett, egészen világos az a szomorú perspectiva, amely ilyen módon előttünk áll.

Es mi ma ez a tőke? Ha nem ellensége, – mert hisz ilyen is van a nemzetiségi pénzintézeteknél, melyekre ez alkalommal részletesen nem terjeszkedik ki és esetleg lehet másoknál is – legjobb esetben közönyös. A záloglevéltulajdonos nem is ismeri adósát, sem ő, sem a közvetítő intézet nem törődik mással, csak hogy fizesse a kamatot. Azt sem bánja, ha örökké fizeti, azt sem, ha más fizeti helyette, csak üzessék.

Ez a feladatmegosztás határozottan insocialis. Ha valahol megáll a socialisták felfogása, hogy van kiszipolyozott és kiszipolyozó osztály, úgy az itt van. Shylock és Antonio. A jog Shylock javára szól, de az emberi érzelem Antonio mellett van.

Az előadó nézete szerint az emberi elen életre keltése itt a főfeladat. Oly közel kell hoznia tőkét a munkához, a kölcsön adót az adóshoz, amint lehet. A tőke termékenyítse meg a munkát és kapja meg osztályrészét, ez eddig helyes. De legyen érdeke is benne. A régi rendben a jobbágygazdálkodás ezen az alapon volt, később a keleties feles, vagy részes rendszer is, mely néhol még itt-ott él a földbérletnél egyes specialis munkánál, például az aratásnál, szintén tisztára ezen az elven áll, mint ugyancsak az angol profit sharing egész modern rendszere. Semmi sem áll útjában, hogy a lehetőségig megközelítsük az eszmét e viszonylatban is.

Ha a tőke és munka érdeke egyesítettik, abból nemcsak igen sok súrlódás kikerülése folyik, de a két érdek egymásra utaltsága folytán magának az üzemnek gazdaságosabb folytatása is. Shylockból válik egy résztvevő barát, aki támogatja Antoniót s ez által lábra állítja esetleges elbukása után.

Ez a magasabb gondolat lebegett az előadó szeme előtt, amikor ministersége idején létrehozta az úgynevezett földkölcsön rendszert, mely abból állott, hogy egy jelzálogintézet (a Kisbirtokosok Földhitelintézete) adott 50%-ot s ezenfelül

az Országos Hitelszövetkezet további 25%-át az értéknek a helyi szövetkezet kezelése és ellenőrzése alatt, mely minden pillanatban ellenőrizte, támogatta az adóst, sarkalta őt a jobb gazdálkodásra – az összes tagok szavatosságának nyomása alatt.

Közbejött politikai változások megbénították ezen actiót. E címen eddig csak 37½ millió folyósított, ebből is több mint 11 millió parcellázásra használtatott fel. De a kezdemény sikeresnek bizonyult s ha például idővel az árva-pénzek 100, a postatakarékpénztár 100 milliója stb. e térre fordul: bizonyos, hogy a leggyakorlatibb formában kelünk harezra az eladósodottsággal.

Az előadó tehát nem volna hajlandó oly messzire menni, mint a Horánszky-féle javaslat, sőt abba sem menne bele, hogy a porosz rendszer szerint megszabassék a telekkönyvi megterhelések határa, sem azon kényszert nem pártolja, mely például az osztrák javaslatban bizonyos fajtájú intézetekre szorítja a hitelnyújtást, vagy bizonyos kategóriájú adósokra a hitel igénybe vehetését is. Mindez nagyon messze vezetne. Sőt az adósság formájára vonatkozó külön elbánásoknak sem barátja. A Schäffle-féle kategóriák, a vételár hátralék, az örökösödés, az üzemi és a fogyasztási hitel lehetnek az adósság keletkezésénél különböző javaslatok tárgyai. de a meglévő adósságok rendezésénél már csak a szabadulás útja keresztek, a mi csak egyfelé lehet.

Még csak a kamatlábra sem fektet nagy súlyt. Hiszen nálunk az 1715: LI. t.-cz. 6 %-on. felül, az 1872: VII. t.-cz. 8%-on felül jelzi az uzsorát. Ez tehát változó. Természetes, hogy mennél olcsóbb és állandóbb a kamatláb: annál jobb.

Szerinte ugyan nagy súly tulajdonítandó az életbiztosítással egybekötött járadékadósságnak, hogy így minden haláleset alkalmával minden teher törlesztetvén, előző nemzedékek terhei ne szálljanak át az utódokra, de ez még ma a jövő zenéje. Életre való, egészséges gondolat, melyet érlelni kötelességünk.

És így végelemzésben nem tud mást ajánlani, mint a tőke és munka azon cooperatióját, mely már gyakorlatilag bevált, mely könnyen kiterjeszhető és feltétlenül áldásos.

Február 9-én ugyancsak GAAL JENŐ főrendiházi tag elnöklése alatt a *hitbizományok* kérdésével foglalkozott az értekezlet.

BAROSS JÁNOS országgyűlési képviselő, mint első előadó Magyarország birtokmegozslásának egészségtelen voltából indul ki. A nagybirtok túlságos előtérben állása és főképp a középbirtok csekély aránya rendkívül hátrányosan befolyásolják közgazdasági viszonyainkat. Hozzájárul ehhez, hogy a nagybirtok jelentékeny részben a szántóföldekre alkalmas ország-részekén terül el és éppen a nemzetiségi és az erdőekkel borí-

tott vidékeken nem foglalja el azt az arányt, amely ottan kívánatos volna. Hitbizományaink sajátos jellege még hátrányosabban befolyásolja a helyzetet, amennyiben azok mindenekelőtt túlságosan nagy terjedelműek. Poroszországban 3.500, Ausztriában 6.700, nálunk ellenben 25.000 kataszteri hold a hitbizományok átlagos nagysága. Ebből azután nemcsak az ország közgazdaságára, hanem magukra a hitbizományokra vonatkozólag is igen hátrányos következmények folynak. Az ily nagybirtokok belterjes művelése igen nagy forgótőkéket igényel, amilyenekkel hitbizományosaink, kiknek vagyona túlnyomó részben éppen birtokukban van lekötve, nem rendelkeznek. Kétségtelen az is, hogy a hitbizományi örökösön kívül lévő többi családtagra nézve nagy igazságtalanságot is képvisel az, ha egy örökös kapja az ily óriási területet, míg a többi a dolog természeténél fogva csak kisebb arányban részesíthető; de még a többiek kifizetése ismét csak tőkét von el, holott az ily nagy terjedelmű birtokoknál a birtok okszerű megműveléséhez amúgy is a rendelkezésre álló tőke koncentrálása szükséges. Éppen ezért Magyarországon a hitbizományok mai alakjukban tényleg nem egy káros következményt vonnak maguk után. Statisztikai adatok segítségével kimutatható, hogy a mi hitbizományaink károsan irányítják a népsűrűséget, a születési arányszámot és a természetes népszaporodást. Legszomorúbb példája ennek a Dunántúl, ahol a hitbizományok nagyon nagy arányban találhatók.

De a fenti tényekből igen elhibázottnak tartja előadó azon következtetésnek a levonását, hogy a hitbizományok Magyarországon eltörlelődök volnának. Hazánkban a hitbizományok igen fontos hivatást töltenek be úgy gazdasági, mint pedig nemzeti szempontból. Ha a magyar családoknál a föld elaprózódik és a talaj, kicsúszik lábuk alól, ez nagy nemzeti szerencsétlenséget jelent. Fontosnak kell tehát tartani a hitbizományok intézményének olyan alapon való reformálását, hogy azok a földnek magyar kézen való megtartását biztossítsák, természetesen lehetőleg a fenn jelzett hátrányok nélkül.

A hitbizományok helyes reformjának az eszközét a Beksics Gusztáv által felvetett állag kicserélésben látja; a síkvidéki hitbizományok egy része államilag kis és közép járadék-birtokokká alakítandó és az így nyert vagyonért a család nemzetiségi vidékeken vegyen erdőbirtokot, vagy pedig kösse le ezt a tőkét pénzhitbizomány alakjában, minek még az az előnye is lesz, hogy a földek műveléséhez meg lesz a kellő forgó tőke is. A túlnagy hitbizományok ugyanazon család mellékági részére több kisebb egészséges nagyságú hitbizományra bontandók szét. Legfontosabb reformnak tartja azt, hogy jövőben hitbizományok első sorban középirtokra engedélyeztessenek. Nálunk védték eddig a nagybirtokot és puszt-

tulni engedték a középbirtokot. 94 hitbizományunk latifundiümokon létesült. Poroszországban 1200 hitbizomány van főleg középbirtokokon. Részletesen foglalkozik a magyar középbirtokos osztály pusztulásának okával és utal arra, hogy ma már az összes magyar birtokokból csak 074 százalék esik a középbirtokra. A középbirtokosságnak társadalmi, kulturális, szövetkezeti téren fontos szerepe van épp úgy, mint a vármegyei autonómiában. Pótolhatatlan továbbá a nemzetiségi vidékeken is. Kívánatosnak tartja, hogy a jövőben hitbizományt a nem nemes magyar birtokosok is alapíthassanak, mert ez előmozdítaná a magyar társadalom régi és új elemeinek annyira kívánatos összeolvadását. Nincs igazuk szerinte a végletekben járóknak; a hitbizományi jog ne legyen érinthetetlen szentség, de eltörölni sem szabad azt, hanem megreformálni és demokratizálni kell ez intézményt.

LÉVY BÉLA ügyvéd mint második előadó behatóan ismertette a magyar hitbizományokra vonatkozó statisztikai anyagot. A hitbizományok hátrányát főképp abban látja, hogy a népesség szaporodását igen lassítják. Utal arra is, hogy p. o. Németországban a hitbizományok nemzeti szempontból sem mutatnak fel nagy eredményeket, holott nálunk azoktól ilyeneket várnak.

A bajok elhárítására először is a hitbizományi birtokosok szabad rendelkezési jogának a korlátozását az állam részéről ajánlja. Miképp az állam ma nem engedi meg az erdőbirtokok tetszésszerint való kezelését, hanem abba beleszól, úgy kellene ezt tennie a hitbizományoknál általában és főképp oda kellene hatnia, hogy ne nagy complexumokban adassanak azok bérbe. Szükségesnek tartja továbbá, hogy az illetékegyenérték kiszabásánál holt kézi birtokok valódi értékének a megállapítása lehetővé tétessék és a pénzügyi hatóság módot nyerjen erre. Az állagcserét, a szántóföldről erdőterületre kitelepítését a hitbizományoknak ő is fontosnak tartja, de igazi eredményt csak akkor vár ettől, ha az határozott programra szerint és megállapított sorrendben történik. Ha ez az állagcsere csak úgy általánosságban fog valamely törvényben kimondatni akkor annak jelentős eredménye nem lesz, mert ekkor semmi sem biztosítja a rendelkezés erélyes keresztülvitelét, valamint azt sem, hogy azokra a területekre fog mielőbb a sor kerülni, hol a hitbizományok a birtokviszonyok fejlődésének leginkább állanak az útjában. Az első előadó, BAROSS JÁNOS javaslatára kifejti, hogy középbirtokon hitbizományok alapítását nem tartja szükségesnek, mert a kisbirtokok erősítése önként fogja a középbirtokot is erősíteni. A hitbizományi intézménynek a középbirtokokra való kiterjesztése csak még újabb irányban akadályozná a birtokviszonyok egészséges kialakulását.

HORVÁTH SÁNDOR, *ministeri tanácsos* főleg az erdőgaz-

dasági érdekek szempontjából foglalkozik a kérdéssel. Kijelenti, hogy ebből az álláspontból sem BAROSS, sem LÉVY előadása ellen nincs lényegesebb ellenvetése. Hiánya azonban nézete szerint az előadmányoknak az hogy a kötött birtokokra vonatkoztatva tárgyalták csak a kérdést, már pedig abban biztos és szilárd álláspontot elfoglalni alig lehet addig, míg a helyes birtokmegosztás feltételeit általában véve, tehát a magánbirtokokra is kiterjeszkedve, nem tisztáztuk.

Az eddigi birtokpolitikai szakértekezletek is csak mellékesen és csak egyes érdekcsoportok egyoldalú álláspontjából foglalkoztak a birtokmegosztás kérdésével s a felszólalásokból az a felfogás domborodott ki, hogy a magyar birtokpolitikának jövőre főleg két czélt kell szem előtt tartani: egyrészt oda kell törekednie, hogy a nagybirtokok minél előbb közép és kisbirtokokra darabolódjának szét s másrészt meg kell akadályoznia, hogy a kisbirtokok törpebirtokokká aprózkodjanak fel. Szerinte az egyesület nem fogadhatja el általános érvényű irányelveknek ezeket a kijelentéseket, mert ha ezt tenné, csak azoknak a veszélyes jelszavaknak a számát szaporítaná, melyek amúgy is kelletén túl uralkodnak közéletünkben.

Azt ő is szívesen elismeri, hogy a nagy [mezőgazdasági birtokok sértetlen fenntartását megvédelmezni lehetetlen, de kétségesnek tartja, hogy a mielőbbi feldarabolást türelmetlenül kellene követelnünk. Azt hiszi, hogy a magán tulajdont képező nagy- és középbirtokok, még a kötött forgalmú birtokok is, szétdarabolódnak maguktól, erőltetés nélkül s talán hamarabb is mintsem országos szempontból kívánni lehetne. De ha ebben tévedne is, azt véli, hogy még a mezőgazdasági és social is érdekek egyoldalú álláspontjából sem a nagybirtokok feldarabolását kell tulajdonképpen követelnünk, hanem inkább csak a nagybirtokok eddigi használati módjának a reformálását és az eddigi helyett olyan hasznosítási módnak a meghonosítását, amely a birtokos érdekeinek teljes kielégítése mellett a közérdek szempontjából támasztható követelményeknek is megfelelhet; ezt a czélt pedig szerinte, különösen a kötött birtokokon, a helyes alapokra fektetett bérleti rendszerrel is el lehet érni s talán még jobban, mint a nagybirtokok egyszerű feldarabolásával, különösen ha a bérleti feltételek úgy állapíttatnak meg, hogy a föld a nagybérlők kizárásával közvetlenül, hosszabb időtartamra és lehetőség szerint akkora darabokban juthasson az érdekelt földműves családok használatába, a mekkora a család munkaerejének és felszerelésének megfelel. De vannak különösen a házilag kezelt nagybirtokok között tudvalevőleg olyanok is, melyek egyes vidékeken valóságos mintagazdaságok jelentőségével bírnak; ezeknek a feldarabolását, vagy akár csak a haszonbérbeadását sem lehet mindig józanul követelni.

Az állattenyésztési érdekek sem mindig kívánják meg a nagybirtokok feldarabolását, ami pedig az erdőgazdaságot illeti, határozottan állítja, hogy ennek a gazdasági ágnek az érdekei homlokegyenest ellenkeznek a fentebb idézet kijelentésekkel.

Erdőgazdasági érdekeink ugyanis a nagy erdőbirtokoknak nem a feldarabolását, hanem a lehető leggondosabb conserválását, a kis erdőbirtokoknak pedig nem a conserválását, hanem ahol csak lehetséges, a megszüntetését t. i. egyesítés útján középbirtokokká való tömörítését, vagy pedig a szomszédos nagybirtokokba való beolvasztását követelik. Mert akármelyik lényegesebb feltételét vizsgáljuk is meg behatóan az erdőgazdaság prosperálásának, mindig csak arra a eredményre kell jutnunk, hogy jövedelmező és okszerű gazdaságot, mely a birtokos jogos várakozásán kívül a közérdeket is kielégítheti, csak nagyobb terjedelmű erdőbirtokon lehet meghonosítani és fentartani, ellenben a kisbirtokon a körülmények legyőzhetetlen nehézségei még a jóakarató és józan birtokost is előbb-utóbb gazdaságának leszerelésére s valóságos rablógazdaság üzésére kényszerítik.

Különösen hegyes vidékeken már maga a kis birtokoknak célszerű elhelyezkedése is legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik s valóban, még csak elképzelni is nehéz, hogy közép és magas hegységi vidékeinknek a lakott helyektől messzire eltávolodó szűk völgyeiben és gyakran a havasokig felhatoló meredek hegyoldalain 10, 20, 40, sőt akár 100, 200 holdas kisbirtokok is úgy foglalhassanak helyet, hogy a kezelése mindeknek független lehessen a másiktól.

De vannak más nehézségek is, melyek a kis erdőbirtokra nézve a helyes gazdálkodást lehetetlenné teszik. Ilyenek különítsen a szomszédok kártevéseivel szemben való védekezés lehetetlensége és a termeléshez szükséges tőkebefektetés aránytalan volta. Ami ez utóbbit illeti, különösen félre eső, hegyes vidékeken az valóban elviselhetten terheket ró a kis erdőbirtokra. Concret példákkal igazolja, hogy az ilyen költségek még nagy és értékes fanemek által alkotott erdőbirtokokon is elérhetik a birtok értékének egyharmad részét, kevésbbé értékes és kisebb birtokokon pedig ennél magasabbra, is rúghatnak.

Kisbirtokostól továbbá azt kívánni, hogy az aránylag nagy élőfatőkét, ha megvan, szigorú önmegtartóztatással conserválja, ha pedig hiányzik kitartó áldozatkészséggel megteremtse, úgyszólván képtelenség. Ha anyagi ereje volna is hozzá, nem lesz meg a gazdasági intelligentiája, és áldozatkészsége.

Valóban szabályként lehet tehát hangoztatni, hogy különösen hegyes vidékeinken okszerű gazdaságot csak nagy erdőbirtokon lehet folytatni. Természetesen, mint minden szabály

alól, ez alól is lehetnek és vannak kivételek, de mint példakal, bizonyítja, jól kezelt és jól jövedelmező kiserdőbirtokokat valóban csak kivételes körülmények között lehet találni.

A helyes magyar birtokpolitikának tehát a fentebb említett kijelentésekkel éppen ellenkező irányt kell követni és odu kell törekedni, hogy a meglévő nagy erdőbirtokok a feldarabolástól minden áron megóvassanak, a kis erdőbirtokok pedig egyesítés útján legalább is középbirtokokká tömöríttessenek.

És ezt annál inkább szükséges hangsúlyozni, mert ennek a helyes elvnek Magyarországon ez idő szerint inkább az ellenkezője érvényesül, amennyiben még a hitbizományi és más kötött forgalmú erdők birtokosainál sem éppen ritkaság az a törekvés, hogy az erdők kisebb-nagyobb részleteit elidegenítés útján pénzzé tegyék s ezzel azután valóságos rombolást visznek véghez a vidék gazdasági állapotában. Először is tönkre teszik az erdő egész élőfa-tőkéjét, mert fával együtt a nép parcellákat nem igen vesz, azután következik a termőtalaj tönkretétele, mert a földéhes nép nem erdőt vásárol, hanem legelőt, rétet, szántót akar szerezni, parcellájából tehát igyekszik kizsarolni a vételárat és a remélt hasznot, még pedig ha hibásnak érzi magát, gyorsan és kíméletlenül, nehogy a hatóság időelőtt megakadályozza törvénybe ütköző cselekedetét. A hatóság azonban előbb-utóbb mindenesetre közbelép. Es ekkor azután következik a rombolásnak harmadik fázisa is: a használatok betiltása, az erdősítés elrendelése, a mulasztások büntetése és ezek nyomában nem ritkán a reményeiben csalódott kiscgazda anyagi romlása.

Egyébiránt a dolog úgy áll, hogy az erdők szétdarabolásának a megakadályozása és a kisbirtokok egyesítése magában véve még távolról sem biztosíthatná a magánerdőgazdaság helyes irányú fejlődését. Ehhez még sok más feltétel szükséges; így többek között az is, hogy a birtokosban legyen meg a hajlandóságon kívül a képesség is arra, hogy a helyes gazdálkodás feltételeit felismerje és azután ezekhez a feltételekhez szigorúan ragaszkodjék, hogy gazdaságának vezetésénél ne csupán egyéni érdekeit és különösen ne pillanatnyi érdekeit tartsa szem előtt, hanem az utód érdekeit és ezzel együtt a közérdeket is figyelembe vegye. Az élet azonban ízt mutatja, hogy ilyen birtokosunk bizony kevés van.

Az erdőbirtokos azt hiszi rendesen, hogy a fakészlet áruba bocsátásával még utódját sem károsítja meg s, ha kell, reális számadatokkal is igazolja, hogy az erdejéből kivont tőkék biztos értékpapírokba fektetve, állandóan magasabb jövedelmet fognak hajtani, mint amennyit az erdőgazdaság jövedelmez.

Pedig ez az egész okoskodás azért mégis hamis és téves, és pedig azért, mert szigorú reális alapokra, t. i. a mai pénzkamat-

lábra és a mai faárakra van alapítva, holott köztudomású dolog, hogy a pénztőkék kamatozása a kamatláb hanyatló irányzata folytán mindig csekélyebb lesz, míg ellenben a faárak és ezekkel együtt az erdőgazdaság jövedelmezősége állandóan emelkedik, még pedig nem is egészen jelentéktelen arányban, úgy, hogy kockázat nélkül is fel lehet tenni, hogy a kettő közt ma még a pénzgazdaság javára fennálló különbség évről-évre kisebbedni és nemsokára teljesen meg fog szűnni.

A lipitvára megyei nagy- és értékes közbirtokossági erdők faállományát például az arányosítás befejezése után a legtöbb részes fél a múlt század 70-es éveiben holdanként 200, 300, legfeljebb 400 koronáért adta el, holott manapság ezek a közbirtokossági erdők holdanként 2.000, 3.000, sőt 4.000 koronát is megérnének, ha megvolnának. Kétségtelen tehát, hogy együtvéve milliókra menő veszteséget okoztak maguknak meg gondolatlan sietségükkel s még a 100 holdas kis részes fél is egész vagyont dobott el magától akkor, amikor illetményét az akkori időkben igen magas árért, t. i. holdanként 400 koronáért, egészben pedig 40.000 koronáért eladta, mert ha az ezelőtt 30 évvel bevett 40.000 koronához annak 5% kamatait is hozzászámítjuk s a jelenlegi 400.000 koronából ezek fejében kerek 200.000 koronát ütünk is le, veszteségét akkor is 200.000 koronára, vagyis kerek 100%-ra tehetjük. És dacára ezeknek a szomorú tapasztalatoknak, melyekhez hasonló más vidékeken is százsámra fordult elő az utolsó évtizedek alatt, a Csik vármegyei nagy közbirtokosságoknak azok a jogosultjai, kik az arányosítások rendén illetményeiket szabad rendelkezésű magánvagyonképpen külön kikapták, ma is egészen úgy tesznek, mint a lipitvára megyei elődök.

Szó sincs róla tehát, hiú reménység volna azt hinni, hogy a helyes és okos gazdálkodás belátható időközön belül a mi szabad rendelkezésű magán erdőbirtokainkon is magától meg fog honosulni.

Éppen azért, mert a magánerdőkkel így áll a dolog, kétszeres gondot kell fordítanunk arra, hogy legalább a kötött forgalmú erdők állománya és fejlődése biztosíttassék. A kötött forgalmú erdőbirtokok rendszerét tehát nem megszüntetnünk, hanem erősítenünk és fejleszteniünk kell. Oda kell törekedniünk, hogy a kötött forgalmú erdőbirtokok száma és állaga új állami és községi birtokok szerzésével, vagy a meglévő ilyen birtokoknak kiegészítésével, továbbá új hitbizományok alakításával, vagy pedig a mezőgazdasági hitbizományok állagának a Beksics-féle formula szerint erdővel való kicserélésével és az alföldről a felvidékre való áthelyezésével lehetőleg szaporíttassék.

Az erdőgazdasági érdekek szempontjából ugyanis az volna az igazán ideális állapot, ha felvidéki és erdélyrészi

vármegyéinkben, továbbá Bihar, Arad, Temes és Krassó-Szörény vármegyékben a lakott vidékektől távolabb fekvő, majdnem kivétel nélkül feltétlen erdőtalajon álló, többé-kevésbé összefüggő erdőségek csupa nagybirtokokat képeznének, a községek közelében fekvő kisebb erdők pedig, vagy ezek közül legalább is azok, amelyek szintén feltétlen erdőtalajjal bírnak, községi határonként egyesítenének s ezenkívül az új állami és községi vásárlásoknál, valamint az új hitbizományok alakításánál és áthelyezésénél arra is gond fordíthatnák, hogy a nagybirtokok között lehetőségig minden vidéken legyen egy-egy állami birtok is, mely körül azután hitbizományi, papi, alapítványi, közbirtokossági stb. erdők foglalnának helyet, míg a lakott vidékek közelében levő egyesített erdők lehetőségig akkora terjedelemben, hogy a lakosság házi szükségleteit állandóan fedezhessék, a politikai községek, vagy a volt úrbéres birtokosságok tulajdonát képeznék.

Az elmondottak alapján körülbelül a következőképpen jelölhetők ki azok az irányelvek, melyeket a helyes magyar birtokpolitikának az erdőket, illetőleg szem előtt kell tartani:

1. Oda kell törekedni, hogy a meglévő nagy erdőbirtokok a szétdarabolódástól – hacsak lehetséges – megóvassanak; a kisbirtokok pedig, ideértve a beerdősítésre váró kopár vízmosásos területeket is, a lakott vidékektől távolabb fekvő vidékeken lehetőségig a szomszédos nagybirtokokba olvasztassanak, a közelebb eső helyeken pedig egyesítve legalább középirtokokká tömöríttessenek.

2. A parcellázást, amennyiben az erdőkre is kiterjed, mint a helyes birtokmegosztás elveivel ellentétben álló, erőszakos és igen veszélyes műveletet, ha megtiltani nem is, de legalább megnehezíteni kell; mindenesetre kötelezni kell a parcellázót, hogy feltétlen erdőtalajjal bíró erdőrészeinek vevőit az erdőfentartás tekintetében reá váró összes törvényes kötelességeire és a használat tekintetében fennálló törvényes tilalmakra szóban és Írásban még az adásvételi ügylet megkötése előtt tüzetesen figyelmeztesse.

3. A kötött erdőbirtokok rendszerét és azokat a törvényes intézkedéseket, melyek az ezen birtokkategóriába tartozó erdők kezelését és használatát szabályozzák, gondosan fenn kell tartani; az idevágó törvényes intézkedéseket ki kell egészíteni olyan intézkedésekkel, hogy a kötött forgalmú erdők állagának az ingatlan elidegenítés útján való megcsönkítése is megakadályozható legyen; a kötött forgalmú erdőbirtokok számát és terjedelmét egyrészt állami és községi erdő vásárlásokkal, új hitbizományok és alapítványok létesítésével, másrészt a mezőgazdasági hitbizományi birtokrészek erdővel való kicserélésével szaporítani kell.

4. Oda kell hatni, hogy a napról-napra ijesztő mértékben szaporodó, beerdősítésre váró kopár területek a szomszédos kötött forgalmú erdőbirtokokhoz s különösen az állami, vagy községi erdőkhöz csatoltassanak; evégből meg kell adni az állam és a községek s esetleg a hitbizományok részére a kisajátítás jogát és hogy a kisajátítási eljárásnál a méltányos érdekek kölese') nősen meg védhetők legyenek, ki kell törvényben mondani, hogy kisajátítási értékül a gazdasági érték, vagyis az az érték alkalmazandó, amely a kisajátítás tárgyát képező terület után a beerdősítéstől a létesítendő új erdőnek első kihasználásáig befolyó összes tisztajövedelem mai értékének mint ismétlődő; járadéknak megfelel. Ez az érték természetesen csekély, de tönkretett kopár területért nem is követelhet senki nagy összegeket.

Ezekhez az irányelvekhez felszólaló szerint Magyarországnak akkor is szívósan ragaszkodni kell, ha az általuk érintett fontos kérdésekben (nagy- és kisbirtok, kötött forgalmú és szabad rendelkezésű birtok, parcellázás, kisajátítás) az ország illetékes köreinek alapos megfontolás után kialakuló Ítélete a mezőgazdasági, szociális stb. érdek biztosítására eltérő, vagy akár ellentétes irányt is jelölne ki.

FARKAS GEYZA földbirtokos abból indul ki, hogy a hitbizományok kérdése a nagybirtok conserválásának a kérdése. A nagybirtok nálunk úgyis előtérben van, tehát conserválásra nem szorul. A hitbizományok intézményét megszüntetendőnek tartja, mert csak, ha ezen korláttól mentesen alakulhatnak birtokviszonyaink, terelődhetnek azok egészséges mederbe. Középbirtokos hitbizományok alapítását szintén nem tartja kívánatosnak, mert ezek is csak útjában volnának a magyar nép terjeszkedésének. Engedjük épp ezért szabadon kialakulni a magyar birtokviszonyokat és majd ha ez a folyamat lejátszódott, lehet egyáltalában csak arról szó, hogy egyes birtokcsoportok conserválása érdekében kell-e valamit és mit tenni!

GAAL JENŐ főrendiházi tag összegezvén az eredményeket örömmel állapítja meg, hogy három pontban az előadók és a felszólalók is egyetértenek. Ezek: 1. az állam nagyobb ingerentiájának biztosítása a hitbizományoknál; 2. a nemzeti szempont figyelembe vétele és 3. hogy a javasolt reformok mind pozitív és nem doktrinár alapon állanak.

Február 10-án a telepítés és parcellázás kérdései tárgyalattak.

Az első előadó VANTSÓ GYULA ügyvéd volt. Chronologicus sorrendben ismertette a gazdatársadalom állásfoglalását a földbirtokmegoszlás kérdésében és arra az eredményre jutott, hogy ezen a téren az állami beavatkozás helyett több teret kell biztosítani a magánvállalkozásnak. Szükséges azonban, hogy

az állam legfőbb ellenőrzési joga feltétlenül biztosíttassák, ami a parcellázásoknál tapasztalt visszaélések elkerülése végett kívánatos. Azok a gazda congressusok, melyek a telepítés és parcellázás kérdéseivel foglalkoztak, egyhangúan csak a telepítési actio ellenőrzését kívánják az államra bírni, ellenben nem óhatják, hogy az állam, mint szerződéseket kötő jogalany vegyen részt a telepítésben és parcellázásokban. Elég ha az állam tisztán állami és közigazgatási szempontból ellenőrzi az idevágó jelenségeket és ügyleteket.

Ebből a szempontból nézve a legújabb telepítési javaslatot, azt annyiban mondja tökéletesnek, amennyiben szabályozni igyekszik az összes olyan kérdéseket, amelyek a földművelésügyi tárca keretében szabályozhatók. Viszont azonban hiánya az, hogy az államnak széleskörű jogokat biztosít és hogy nincs meg közötté és a gazdatársadalom kívánságainak más helyről várt kielégítése között a kapcsolat. Érti ez alatt azt, hogy a telepítés és földbirtokfeldarabolás szabályozása egymagában nem elégséges a magyar mezőgazdaság bajainak orvoslására, hanem szükséges még az agrár öröklési jognak, a homesteadnak és egyéb socialis irányú törvényeknek a meghozatala is.

Hangsúlyozza, hogy valamit máris tenni kell, mert a kérdés, t. i. a földbirtokmegoszlás kérdésének szabályozása sok helyen halasztást nem tűr. Átmeneti intézményekre van tehát szükség és mint átmeneti intézményt a szövetkezeti földbérleteket állítja homloktérbe úgy, amint ezeket a Magyar Gazdaszövetség alakítja és szervezi.

A szövetkezeti földbérletek igen nagy előnyökkel járnak. Nemcsak a kivándorlás és a socialismus ellenszereit látja ezekben a földbérlő szövetkezetekben, hanem a parcellázás körül felmerülő bajok és a földárak rendkívüli emelkedésének orvosságát is. A parasztság természetesen szívesebben vásárol földet, mint bérel. Azonban arra való tekintettel, hogy a Magyar Gazdaszövetség által alakított bérlő szövetkezeteknél (egynek kivételével) minden egyes tag a többitől függetlenül gazdálkodik, ott, ahol a föld drága, a parasztnak kielégíthetik földéhségüket ily bérletek útján is. Ezeket figyelembe véve, úgy véli, hogy a jövő a szövetkezeti földbérleteké. De nem °h/an alapon alakult bérleteké, amelyek a kiscgazdát nagybérlővé léptetik elő, hanem olyanoké, amelyeknek segélyével annyi földet lehet juttatni a földnélküli elemeknek, amennyit azok családjukkal együtt meg tudnak munkálni.

EBER ANTAL bankigazgató mint második előadó mindenképp előtt azt a kérdést veti fel, hogy mi idézte elő azt az ellen-szenvet, amely a parcellázásokkal szemben a mai közvéleményben tapasztalható. Nem akarja kétségbe vonni, hogy a parcellázások terén történnek visszaélések, azonban úgy hiszi,

hogy visszaélések mindenütt vannak, ahol anyagi érdekek forognak koczán és a parcellázások terén sem nagyobbak azok, mint másutt. Éppen ezért nem látja ezen visszaélésekkel megindokolhatónak a parcellázásokkal szemben némely köreikben tapasztalható ellenszenvet. Nem volna kifogása olyan törvénnyel szemben, amely minden visszaélés lehetőségét kiküszöbölné, azonban azt hiszi, ilyen törvényt hozni nem lehet. Bizonyos körökben az a nézet van elterjedve, hogy a parasztságot a parcellázó bankokkal szemben védelembe kell venni. Ezen felfogást illetőleg csak arra akar utalni, hogy a parasztság a földvásárlásoknál jobban ismeri a maga érdekét, mint ismernék azok, akik a központból szeretnék a parasztságot tanácsokkal ellátni.

A fenti szempontok vezették DARÁNYI IGNÁCZ volt földművelésügyi minisztert is akkor, amidőn a telepítésekről és a parcellázásokról szóló törvényjavaslatot kidolgozta. Az előadó véleménye szerint azonban ez a törvényjavaslat minden inkább csak nem őszinte. Mert, ha őszinte volna, akkor annak csak egy szakasza volna, amely magánügyeknek egyáltalában megtiltja a telepítést és a parcellázást. Lényegileg mostani alakjában sem tesz ez a törvényjavaslat egyebet. Intézkedései oly esélyek elé állítják a magánparcellázókat, oly koczkázatot hárítanak azokra, amelyeket senkinek sem lesz kedve elviselni akkor, amidőn a sok koczkázat után is az állam egyszerre hatalmi szavával halomra döntheti a már-már lebonyolódó ügyleteket. A javaslat értelmében ugyanis az állam a hatósági engedélyt megtagadhatja még akkor is, ha a vevők által készült osztálybecslés, a vevők vételi ajánlatai, amelyekből a vevők bármikor visszaléphettek volna, de ezt nem tették, mind meg vannak és pedig megtagadhatja igazán alapos indok nélkül. De még ezen is túlmegy a javaslat és fogházbüntetést szab arra, ha valaki semmi egyebet nem tesz, mint engedély nélkül a saját ingatlanát parcellázza, sőt még ennek a kísérletét is bünteti.

Sokan azt állítják, hogy a parcellázást a szövetkezeteknek kellene az üzletkörükbe felvenni. Az előadó nézete szerint ez nagy hiba volna. A szövetkezetek tevékenységi körébe ugyanis éppenséggel nem illenek az olyan vállalkozások, amelyek nagy tőkét igényelnek, amellet nagy agilitást és hirtelen elhatározást kívannak és jelentékeny koczkázattal járnak. Utal arra az előadó, hogy Galicziában egy szövetkezet siralmasan belebukott a parcellázási üzletekbe és fényes példáját szolgáltatva annak, mennyire képtelenek ezen üzletág vitelére a szövetkezetek. A porosz telepítés körül is ugyancsak azok a tapasztalatok szűrhetők le, amelyek azt mutatják, hogy a parcellázás és telepítés a nagy tőkével rendelkező bankok kezében eszközölhető legsikeresebben.

Ma mind gyakrabban találkozunk azzal a felfogással is, hogy a parcellázás keresztülvitelére altruistikus alapon kellene pénzügyintézetet szervezni. Ily irányban már a képviselőházban is hallottunk felszólalást, amely szerint szolid nyomást kellene a kormánynak a bankokra gyakorolni, hogy a szükséges tőkét rendelkezésre bocsássák. Az előadó nézete szerint azonban könnyű altruistának lenni akkor, ha ezt más pénzen tehetjük meg. Ha az illető körök tényleg oly súlyt helyeznek egy ily pénzügyintézet létrejövetelére, akkor teremtsék elő maguk a hozzá szükséges tőkét is, de azt méltányosan nézete szerint, 'senkitől sem lehet kívánni, hogy a saját tőkéjével önmagának támaszszon versenyt.

GYÖRGY ENDRE *ny. földművelésügyi minster* teljes objektivitással kíván a kérdéshez hozzászólni, s így első sorban is sajnálatát fejezi ki a második előadás utolsó része felett, mely a mellett, hogy nem tisztázza a kérdést legkevésbé sem, igazságtalan támadást is tartalmaz. Az altruismust nem lehet úgy felfogni, mint a saját érdekekből hozott áldozatot, sokkal inkább úgy, mint a mások érdekének folyton szem előtt tartását, s mások jogos igényeink kielégítésére való törekvést. A charity és altruismus közt van különbség, s az utóbbi az egészséges. Az nem áll, hogy az altruismus szolgálatát hangoztatok más utakon visszaszedik a hasznot, s a kockázatot csak a nyereszkeskedő tőke viseli. A felszólaló nem tagadja, hogy a második előadó által felhozott altruista intézetekhez a bankok hozzájárultak; de számosan vannak olyanok is, mint szóló maga, a kik csekély erejükhöz képest járultak hozzá a kockázathoz, de teljesen kívül állanak az igazgatóság állítólagos előnyeiben. Igaztalan tehát a vád, a mellett nem is bizonyít semmit.

Abban a felszólaló egyetért a második felolvasóval, hogy a telepítési törvényjavaslat felesleges megszorításokkal telve van, s az úgy, a hogy most áll, életbe nem léptethető. A főelvre nézve azonban ő is azt hiszi, hogy e telepítés állami ingerentiát kivan főleg nálunk, a hol a birtokos nem csak gazdasági üzemegység, de politikai tényező. Sőt a parcellázások tekintetében is ez az álláspontja. Ma a nagybirtok nagy része kötött birtok lévén, a parcellázás majdnem kizárólag az, a mit a német szakírók Güterschlächtereinek neveznek, és a középbirtokosság rovására történik. A felszólaló azt hiszi, a legfontosabb állami érdekek kívánják ennek ellenőrzését. Ezért alapjában helyesnek tartja az altruistikus intézetek államilag támogatott összműködését e célra; sőt határozottan kifejezi azon nézetét is, hogy az új intézet annál hasznosabb lesz, menél kevesebb parcellázást fog teljesíteni. Lesz elég ügyleti köre e nélkül is, például legelővásárlásoknál, a mire Románia már eddig is 70 millió fölül költött, munkásházak építésénél stb. A par-

cellázásból mennél kevesebb, annál jobb. De neki úgy tetszik, hogy azon margónak keskenyebbé tétele, melyet a speculativ parcellázás teremt a birtok megvételi és eladási ára között, maga is oly közgazdasági előny, mely megérdemli a kísérletet. A telepítések szempontjából még fokozottabban áll az állami szempont figyelembe vételének szüksége. Ha a poroszoknál onnan indultak ki, a hol csak egy szempont volt irányadó, mennyivel inkább kell ezt tenni a mi kuszált politikai viszonyaink közt. Az a kép is túlzott, a mit az állami birtokpolitikai actoról az előadó festett. Igen sok tévedés történt, a régi kincstári telepítéseknél különösen; de sikerek is érettek el. A magasabb állami szempontok azonban egyszerűen nem mellőzhetők; azok érvényesítése nélkül inkább telepités se történjék. Az első felolvasó helyesen utalt rá, hogy az állami telepítés eszméje nem a gazda társadalom szülötte, s e az állami szempontok érvényesítése a telepítés bármely módszere mellett is absolut szükség.

A felszólaló őszintén sajnálja a második felolvasónak már érintett, majdnem összeségben tarthatatlan vádjait, melyek a kérdés objectiv tárgyalását nehezítik; de végelemzésben csak örül rajta, mert a felfogások ilyen egymás mellé állítási! mégis tisztázni fogja e kérdést s igazat fog adni a felszólaló álláspontjának.

BERNÁT ISTVÁN, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója sem VANTSÓ, sem ÉBER előadásával nem ért minden tekintetben egyet, A telepítési javaslatban vannak kifogásolható részek, de sok üdvös intézkedés is. A túlságos formalismus káros, viszont azonban el kell ismernie mindenkinek, hogy a nyakló nélküli telepítések és parcellázások nemcsak azért szabályozandók. mert gazdasági téren károsak, hanem azért is, mert a nemzetiségi vidékeken a magyarság szempontjából is veszedelmesek. Sajnálja, hogy ÉBER az altruismus és annak hangoztatói elleni támadásával a vitát kiélesítette, mert olyan térre mení ezzel, ahol alig védekezhetik a jogos kritika ellen. Tisztán az önzés és nyereségvágy nem lehet a vezérlő elv. Nálunk igazán altruistának lenni nehéz. A merkantilista szellem a legideálisabb alakulást, a takarékpénztárakat is nyereszkes vállalatokká süllyesztette, ahelyett, hogy beérték volna kis haszonnal és támogatták volna a közintézményeket. Az az összeg, amelyet nyereszkes bankvállalatok adnak altruista intézmények és pénzüzetek céljaira, inkább gúny, mint támogatás, ha az illető intézetek mérlegeit a hozzájárulás összegével összehasonlítjuk. Egyébként pedig meg kell állapítani, hogy az EBER által megkritizált altruista intézetek vezetőségében fölös számmal vannak olyanok, akiknek éppen nein ambíciója, hogy mint altruista apostolok szerepeljenek.

STANIK LAJOS, ki huzamos ideig tartózkodott Canadában,

az ottani települési viszonyokról nyújtott tájékoztatást, fejtegetvén egyúttal azt is, hogy miképp boldogulnak ott honfitársaink, tudomása van arról, hogy sokan szívesen térnének onnan vissza. Csak abban lát nehézséget, hogy hosszadalmas annak az útja, míg itthoni hatóságainktól ebbeli törekvésükben támogatást nyerhetnek.

Márczius hó 3-án GAAL JENŐ főrendiházi tag elnöklete alatt először a gazdasági üzemrendszerek hatása a birtokpolitikára tárgyalt ott.

KÁROLY REZSŐ gazdasági akadémiai igazgató, mint előadó mindenekelőtt utalt arra, hogy a gazdasági üzemrendszereknek a birtokpolitika kérdései szempontjából való tárgyalása nem könnyű feladat. A nehézség már ott jelentkezik, hogy abban a kérdésben, amelynek megvilágításában számoknak jutna fontos szerep, az adatok meglehetősen hézagosak, sok tekintetben ellentmondók, Magyarországot illetőleg pedig ilyen számítások majdnem teljesen hiányoznak.

Ennélfogva megbízható adatok hiányában a szőnyegen levő tárggyal csak nagy körvonalakban lehet foglalkozni, későbbi tanulmányoknak hagyva fenn a tárgy közelebbi megvilágítását. A felvetett kérdés szempontjából nehézséget okoz az a körülmény is, hogy az üzemkérdés magában foglalja a mezőgazdaságnak minden részletkérdését, amelyek szorosan egymásba fűződnek.

A gazdasági üzemrendszerek fogalma alatt érthető a különböző növények termelési aránya, kapcsolatban a növényi termények állati és ipari szervezet útján való feldolgozásával, ami a gazdasági üzlet egész menetére rányomja bélyegét és a vetésforgóban is kifejezésre jut. Érthető a gazdasági üzemrendszer fogalma alatt továbbá a tőkének és munkának aránya, amelynek mértéke szerint megkülönböztetnek külterjes és belterjes üzemrendszert, végül érthetik az üzemrendszer fogalma alatt a vállalati egységek méreteinek rendszerét, vagyis a földbirtoknak kis-, közép- és nagyüzemi egységekben való használatát.

A birtokpolitikának legtöbbet vitatott kérdése a helyes birtokmegoszlás, vagyis a különböző nagyságú birtokoknak legmegfelelőbb aránya. Ezen a ponton kapcsolódik be az üzemrendszerek szerepe a birtokpolitika kérdéseibe.

A gazdasági üzemrendszerek bármelyik fogalmát tekintjük, a birtokmegoszlásra közvetlen hatást megállapítani bajos volna. Nem szenved ugyanis kétséget, hogy a különböző növényi és állati termelési ágak nincsenek feltétlenül bizonyos birtoknagysághoz kötve. Nagyobb tőke, több munka alkalmazása nem hatástalan sem kis-, sem nagybirtokon. Ami pedig az üzemegység nagyságát illeti, közte és a birtoknagyság között szintén nincs feltétlen összefüggés. A nagybirtokot physikailag

nem nehéz kis üzemekre osztani, valamint a kisbirtok is felveheti a nagy üzem előnyeit összesítés, egyesülés útján. Ennek magyarázata, hogy az üzemrendszer a földbirtok használatánál nem cél, hanem csupán a célra vezető eszköz, amelyben a földbirtok használatának módja jut kifejezésre. Ezt pedig nem a birtoknagyság, hanem más törvényszerűség szabályozza. A mezőgazdasági üzemnek, mint minden vállalkozásnak, főcélja minél nagyobb tiszta jövedelem előállítása. E cél elérésére vezető ut a minél keresettebb, minél értékesebb mezőgazdasági termények előállítása, mint a megfelelő tiszta jövedelem alapja. A tiszta jövedelemnek csak egyik eleme a termelési cél, a másik nem kevésbé fontos elemét képviselik a termelési feltételek, Ezek a termelési feltételek az éghajlat és talaj, a munkás és forgalmi viszonyok, a vállalkozó anyagi és szellemi képességei és bizonyos mértékig az üzem nagysága is, utóbbi az által, hogy bizonyos termények előállítása a vállalkozónak kisebb vagy nagyobb személyes közreműködését követeli. A mezőgazdasági üzleti haszon annál kedvezőbb, minél inkább megközelítik a termelési célt a termelési feltételek, ellenben minél ellentéteesebbek ezek, annál kisebb a jövedelem. Eltérő termelési feltételek mellett az üzleti haszon azon termelési feltétel szerint igazodik, amely legkisebb mértékben áll rendelkezésre. Ebből egyúttal az is következik, hogy a földjáradék annyival kisebb, amennyivel a legkisebb mértékben rendelkezésre álló termelési feltétellel szemben felesleg mutatkozik. Ez ellen a veszteség ellen a földjáradék élvezője védekezik az által, hogy a kedvezőtlen termelési feltételeket pótolni, ellensúlyozni törekszik.

A földbirtok használatának e szerint mindig olyannak kell lenni, amely mellett az adott viszonyok között a legnagyobb tiszta jövedelem érhető el. A termelésnek éhez képest változatosabbá kell válni, több tőkét vagy munkát kell bevonni, és ahol ezt az üzem nagysága miatt nem teheti, ennek kell megfelelően megváltozni. Ahol sok az olyan elem, melynek egyéni képessége alkalmasabb olyan földjáradék tartós biztosítására, mint a fennforgó használat mellett, ott a nagyobb birtoknak kisebb egységekre kell bomlani; vagy le kell mondani az adott viszonyok között elérhető földjáradék egy részéről. Ez a törvényszerűség azonban megfordítva is ele fordulhat. Ahol a nagy földbirtok használata kisebb részekre oszolva olyan kezekbe jutott, amelyek vagy azért, mert nincs meg az egyéni képességük értékesebb termékek előállítására, vagy mert a földbirtok fekvése olyan, hogy értékesebb termékeknek nincs meg a piacza, akár földrajzi távolság, akár értékesítés szervezet hiánya miatt, szóval hiányzanak a kisebb üzein boldogulásának előfeltételei, ott vissza kell állítani a korábbi állapotot, vagyis a nagyüzemi használatot, amely a kis egységek vagyoni megsemmisülésével szokott járni.

A gazdasági üzemrendszerek czélszerűsége tehát az értékesítési viszonyok és a termelési feltételek egyensúlyba jutásának kérdésén fordul meg, mely végeredményben a kereslet körül forog, ami a mezőgazdasági vállalkozásnak is tengelye.

A keresletnek, vagyis a piacnak hatását az üzemrendszerekre, ezek útján a birtok üzemi megoszlására elismerve, el kell ismerni azt is, hogy ezzel a természetes üzemszabályozóval szemben a birtok tulajdonjogi viszonya másodrendű szerepet játszik. Azt is el kell ismerni továbbá, hogy a földbirtok helyes kihasználása szempontjából az értékesítési viszonyok, valamint a termelési feltételek javításának nagyobb a szerepe, mint a birtok nagyságának. És ha még tovább megyünk, azt mondhatjuk, hogy Magyarország mai viszonyai mellett a kisbirtok és a nagybirtok között nincs ellentét, mert sok tekintetben rá vannak utalva egymásra. Ezzel szemben olyan intézkedések, melyek a földbirtok tulajdonjogi megoszlását kívánják megváltoztatni, többet árthatnak a közérdeknek, mint használnak az egyeseknek, mert elterelik a figyelmet és erőket a mezőgazdaság boldogulásának feltételeitől. A gazdasági üzemrendszerek és a birtokpolitika kölcsönhatása abban csúcsosodik ki, hogy az üzemrendszernek a piaci helyzethez és a termelési viszonyokhoz kell alkalmazkodni, mert ellenkező esetben a gazdasági üzem veszteséggel jár. Ehhez azonban még akkor sem szükséges a nagybirtok feldarabolása, ha a piac a kis üzemi termelés felé hajlik, mert ha a piac igénye a kisüzemeket kedvez, a kisüzemekre való osztást bérleti alapon is meg lehet oldani.

A helyes birtokpolitika egyébként nálunk úgy a nagyüzem, mint a kisüzem fejlesztését követeli. A nagybirtok nálunk annál inkább szükséges, mert üzemi állandóságra támaszkodó közép birtokos osztály nálunk hiányzik és a kisbirtok üzeme érdekében szükséges üzemi állandóság tekintetében a nagybirtokot az új közép birtokos osztály még soká nem helyettesíthetné. A nagy üzem boldogulásához szükséges, hogy a mezőgazdasági iparnövények termelését, feldolgozását, nemes állatfajok előállítását karolja fel, mert itt érvényesül a nagy üzem képessége szakértelem és tőke terén. Minthogy azonban ezen termelési irány sok munkáskezet igényel, fokozottabb mértékben kénytelen a munkás jólétéről gondoskodni, ami viszont elősegíti a munkások kiválóbbjainak anyagi megerősödését és önálló gazdasági vállalkozásra való képességét.

A kis üzemi vállalkozók védelméhez az szükséges, hogy felvegyék a nagy üzem erősségének elemeit, vagyis az összeállításra törekedjenek. Ez az összesítés kell, hogy kiterjeszkedjék úgy magára a földbirtokra, valamint a földműveléséhez, tehát termények előállításához és értékesítéséhez szükséges

ténykedésre. Az összesítés kezdődik a tagosítással, a legelő-közösség gondozásával, folytatódik a hitel igénybevételének, a termelésnek és értékesítésnek szövetkezés útján való hatályosabbá tételével.

A gyakorlati birtokpolitikának ezen a helyes középúton kell haladni, azokat a Idlengéseket, a melyek egyes fontos részletkérdéseknél mutatkoznak, az élet fogja visszaszorítani.

A mezőgazdasági munkáskérdés fejtegetésére felkért előadó, BUDAY BARNA, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület szerkesztő-titkára, a személyes megjelenésben gátolva lévén, HELLER FARKAS titkár olvasta fel az előadmányt, mely szerint Magyarországon a mai munkabér mellett egy tisztán mezőgazdasági napszámberre utalt munkáscsalád legalább is annyit keres szorgalmas munkájával, mint egy 8-10 holdas kisgazda. Ennek következtében, ha a munkásból kis- vagy törpebirtokos válik, nem nyer egyénileg a munkás sem, mert munkakeresete az által nem emelkedik. Még kevésbé járnak jól azok a munkások, kik ezután is idegen gazdaságból fogják meríteni keresetüket, mert a kis- és törpe-birtok tudvalevően a legkevesebb munkást foglalkoztatja, mi g állandó és biztos keresetet a közép- és nagybirtok nyújt. Magyarországon a mezőgazdaságilag művelhető területnek legalább 67 százaléka száz holdon aluli kisbirtokosok kezében van. Ezen a nagy területen a mezőgazdasági bérmunkásoknak alig kínálkozik kereset, úgy hogy a munkások foglalkoztatását tulajdonképpen az a kétharmadrésnyi terület végzi, amely a közép- és nagybirtokosok kezén van. Ilyen viszonyok között egyáltalában nem érdeke a munkásoknak, hogy a törpeüzemű gazdaságok területe nagyobbodjék, mert ezzel voltaképpen kereseti viszonyaink romlanak. Az előadmány utal arra is, hogy az utolsó húsz esztendő alatt a parcellázások révén évenként legalább 1.000-1.500 kis- és középbirtok keletkezett. Ezzel szemben a kivándorlók száma évenként megközelíti a 200.000-et és csupán kisbirtokos 15-20 ezer vándorolt ki évente. Hogy a birtokföldarabolás mennyire eredménytelen volt a munkások megkötése szempontjából, ezt az is bizonyítja, hogy a kivándorlás éppen azokban az években volt a legnagyobb, amikor a parcellázási tevékenység tetőfokát érte el. A föld-földarabolást tehát most már a régi arányokban nem lehet folytatni, mert a föld megszerzésére szükséges tőkegyűjtés csak lassú folyamatban halad előre. így nincsen kilátás arra, hogy a föld-földarabolások révén a munkásviszonyokat javítani, vagy a munkásokat megkötni számbavehetően sikerül. Sokkal inkább célravezetőnek ígérkezik hosszúlejáratú kisbérletek létesítése, különösen *földbérlet-szövetkezetek* útján. Erre a célra a kincstári, vallásalapítványi, papi, de különösen városi és községi birtokokon óriási területeket lehet fölhasználni. A mezőgaz-

dasági munkások földhöz kötését célzó birtokpolitikai beavatkozástól igazában csak akkor várhatunk sikert, ha a földművelő nép gazdasági intelligenciáját arra a színvonalra emeljük, melyet a modern, okszerű gazdálkodás megkövetel. Ezért a legelső föladat a nép gazdasági oktatásának községenként való bevezetése, mint ezt APPONYI ALBERT grófnak a gazdasági népiskolákról szóló törvényjavaslata contemplálta.

GYÖRGY ENDRE ny. földművelésügyi minister véleménye szerint mindenekelőtt egészséges bérlőosztály megteremtésére kellene törekedni, mely nálunk Magyarországon a viszonyok sajtárszerű alakulása folytán ma még hiányzik. Utal Anglia példájára, hol az ilyen bérlőosztály jelenléte az egészséges fejlődés legnagyobb biztosítéka. Behatóbban fejtegeti az angol bérletek jellegét és azt, hogy mily fontossággal bírna nálunk is a bérleti viszonyoknak a helyes szabályozása és hefyes irányba terelése. A kisbérletek kialakulását nagy örömmel üdvözli és azoknak nagy jelentőséget tulajdonít, de azt hiszi, hogy igazán csak akkor lesz jövőjük, ha kis területek külön-külön fognak bérbeadatni. Azt, ha 20-30 család együtt gazdálkodnék, visszafejlődésnek tartaná.

A mezőgazdasági munkáskérdést illetőleg BUDAY BARNA nézetével nem mindenben ért egyet, mert úgy véli, hogy a mezei munkások helyzetében a birtokpolitika okszerű vezetése mellett még igen lényeges javulás állhat be.

SEBESS DÉNES táblai tanácselnök arra utalt, [hogy Angliában a dologi, Franciaországban pedig a kötelmi jellege van kidomborítva a bérletnek. Nálunk is az osztrák jog hatása alatt a kötelmi jelleget tölték előtérbe. Ez azonban viszonyainkkal teljesen ellenkezik. Épp ezért a bérleti jog reformálását fontosnak tartja.

HORVÁTH SÁNDOR ministeri tanácsos örömmel állapítja meg, hogy általános mezőgazdasági szempontból sem találta az értekezlet kívánatosnak azt, ami erdőgazdasági szempontból káros volna, tudniillik a nagybirtokoknak minden áron való földarabolását.

KÁROLY REZSŐ zárószava és MAURER MÓR műegyetemi rk. tanár fölszólalása után GAAL JENŐ elnök kiemelte, hogy az értekezlet tényleg minden birtokkategória fontosságát teljes mértékben elismerte. A munkásügy tekintetében annyiban nem ért egyet BUDAY BARNA-val, hogy nézete szerint e téren még nagyon sok a teendő. Ezen teendők helyes megoldása igazán csak akkor lesz nagyobb mértékben lehetséges, ha a^ mezőgazdasági érdekképviselő szervezése folytán a gazdasáadalom abba a helyzetbe fog jutni, hogy az egyes vidékek viszonyaival számoló, nem az egész országra egységes és a helyi viszonyokat figyelmen kívül hagyó javaslatokat valósíthat meg. Végül bejelentette, hogy MADARASSY-BECK GYULA

báró előadása kapcsán még e hónap folyamán általános természetű záróvita lesz, amely az értekezlet összes kérdéseit fellelheti.

Az egyesület választmányi ülése.

A G AAL JENŐ elnöklete alatt folyó évi február hó 26-án tartott választmányi ülés mindenekelőtt a folyó évi rendes közgyűlés napját és tárgysorozatát állapította meg. A közgyűlés *április hó 30-án* lesz. *A birtokpolitikái értekezlet* előzményeinek, előadásainak és javaslatainak, egyszóval tudományos anyagának feldolgozására a választmány GAAL JENŐ és JANCSÓ BENEDEK igazgatókból, továbbá BAROSS JÁNOS, BERNÁT ISTVÁN, BÖRCSÖK ANDOR, GYÖRGY ENDRE, HORVÁTH SÁNDOR, IVÁDY BÉLA, KATONA MÓR, LÉVY BÉLA, MATTYASOVSZKY MIKLÓS, SEBESS DÉNES, SIERBÁN JÁNOS és TLMON ÁKOS, végül jegyzők gyanánt ifj. ERŐDI BÉLA és GÁRDONYI ALBERT tagokból álló bizottságot küldte ki. A javaslatok összefoglalására, tehát úgyszólván a bizottság előadói tisztére SEBESS DÉNES volt szives vállalkozni.

Az elnök előterjesztései alapján elhatározta továbbá a választmány, hogy a *Széchenyi-cyklust* a jövő télen megkezdi. Három éven át évente 6-6 előadás rendeztetnék. A cyklus rendezésére egyesületünk akadémikus tagjait kéri fel, mely bizottság titkárai AJTAY JÓZSEF és MÉHELY KÁLMÁN titkárok.

HORNÝANSKY GYULA, mint a szociális nevelésügyi actió elnöke, bejelenti, hogy a folyó évben a fővárosban nem fognak cursusok tartatni, ellenben a vidéken lesznek előadások. APÁTHY ISTVÁN igazgató, a kolozsvári tanfolyamok eredményeiről számolt be.

Elnök bejelenti, hogy a *Magyar Társadalomtudományi Egyesület Könyvtára* című könyvkiadó vállalatunkat a Franklin-társulat hajlandó kiadni, ha az írói tiszteletdíjakról gondoskodunk. A vállalat megindítása előreláthatólag mielőbb lehetséges lesz. Szűcs BERTALAN pénztárnok bemutatta még az egyesület vagyoni viszonyairól szóló jelentését, mely egyéb folyó ügyek letárgyalásával az ülés véget ért.

A Szabad Iskola Kolozsvárt.

Az 1910. évi tanfolyam:

A tanfolyamot két sorozatban tartották: 12 előadást húsvét előtt (március 7., 8., 9., 10., 11., 12., 14., 15., 16., 17., 18., 19.), 9 előadást húsvét után (április 4., 5., 6., 7., 8., 9., 11., 12., 13.). A hirdetett 24 előadás közül három elmaradt az előadó NAGY ERNŐ egyetemi tanár megbetegedése miatt. A húsvét előtti sorozatnak 2.371, a húsvét utáninak 1.096 hallgatója volt. A hallgatók összes száma 3.467. Az előadásenkénti átlag húsvét előtt 196, húsvét után 122; összes átlag 165 hallgató.

A hallgatók az egyes előadásokon a következőképp oszoltak meg:

1910. márcz. 7. APÁTHY ISTVÁN egy. tanár: A fejlődés törvényei és a társadalom.
I. előadás: 350 hallgató.
1910. márcz. 8. U. a. II. » 214 »
1910. » 9. » » III. » 210 »
1910. » 10. KENÉZ BÉLA egy. tanár: A statisztika jelentősége a társadalomtanban.
I. előadás: 186 hallgató.
1910. » 11. U. a. II. » 208 »
1910. » 12. » » III. » 147 »
1910. » 14. CHOLNOKY JENŐ egy. tanár: A földrajzi tényezők befolyása a társadalomra.
I. előadás: 275 hallgató.
1910. » 15. U. a. II. » 247 »
1910. » 16. » » III. » 217
1910. » 17. FILEP GYULA egy. magántanár, vármegyei főorvos: Egészséges és beteg társadalom.
I. előadás: 125 hallgató.
1910. » 18. U. a. II. » 114 »
1910. » 19. » » III. » 75 »
1910. április 4. APÁTHY ISTVÁN: A fejlődés törvényei és a társadalom.
IV. előadás: 94 hallgató.
1910. » 5. U. a. V. » 108 »
1910. » (). » » VI. » 115 »
1910. » 7. POSTA BÉLA egyetemi tanár: Az őskor társadalmi.
I. előadás: 141 hallgató.
1910. » 8. U. a. II. » 127 »
1910. » 9. » » III. » 104 »
1910. » 11. SCHNELLER ISTVÁN egyetemi tanár: Társadalmi nevelés.

I. előadás: 132 hallgató.

1910. április 12. U. a. II. » 160 »

1910. » 13. » » III. » 119 »

Az egész tanfolyam részvételi díja 2 korona volt; egyetemi hallgatóknak 1 K. Belépő díj egyes előadásokra 20 fillér. A tanfolyamnak ily csekély díj mellett is 566 korona tiszta jövedelme volt. Ez összeget a Magyar Társadalomtudományi Egyesület a Kolozsvárt általa az *Uránia*, Magyar Tudományos Egyesülettel egyetértően létesített Munkásgymnasiumnak adta. Ugyancsak a Kolozsvári Munkásgymnasium céljaira engedte át kolozsvári előadásainak (1. főntebb) tiszteletdíját, 240 koronát APÁTHY ISTVÁN. (A Kolozsvári Munkásgymnasium működéséről folyó tanévi tanfolyamának befejeztével fogunk számot adni).

Az 1911. évi tanfolyam:

Idei kolozsvári tanfolyamunkat, okulva a múlt évben szerzett tapasztalatokon, csupa háromórás tárggyal állítottuk össze és húsvét előtt befejezzük. Órarendje a következő:

1911. márcz. 13., 14. és 15. KOSSUTÁNY IGNÁCZ egyet. tanár: Hit és vallás, mint társadalmi jelenség.

1911. márcz. 16., 17. és 18 IMRE JÓZSEF egyet. tanár: Az orvos munkája a mai társadalomban.

1911. márcz. 20., 21. és 22-én CHOLNOKY JENŐ egyet. ny. r. tanár: Az emberi megtelepülések formái.

1911. márcz. 23., 24. és 25. MÁRKI SÁNDOR egy. tanár: A történelmi fölfogás.

1911. márcz. 27., 28. és 29. KENE^SEY BÉLA, ev. ref. püspök: A reformatio társadalmi jelentősége.

1911. márcz. 30. és 31., április 1-én LECHNEK KÁROLY egy. tanár: Az elmebetegségek társadalmi jelentősége.

1911. április 3., 4. és 5. ERDÉLY LÁSZLÓ egy. tanár: A jobbágyság szerepe a középkori társadalomban.

1911. április 6., 7. és 8. BARARÁS ENDRE tanítóképző intézeti tanár: A falu társadalmi élete.

Az előadásokat úgy, mint a múlt évben a Kolozsvári Tudományegyetem Aulájában naponta délután 5 óraker tartjuk. Az Aula átengedéseért a múlt tanfolyamra vonatkozólag UDRÁNSZKY LÁSZLÓ tavalyi rector magnificusnak tartozunk hálás köszönettel. Hasonló hálával tartozunk SZÁDECZKY LAJOS idei rector magnificusnak is ez évi tanfolyamunk kegyes támogatásáért.

Végül megjegyezzük, hogy a múlt évben az egész tanfolyamra beirt hallgatók között mintegy 200 különböző karbeli egyetemi polgár volt; a többi hallgató Kolozsvár művelt közönségének színe-javából telt ki.